

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΜΝΕΦ, ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΗ

«Οι λογοτεχνικές οφειλές του Λέοντος Διακόνου στον Αγαθία (και άλλες πηγές)».

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ ΓΙΑ ΤΟΝ ΠΡΩΤΟ ΚΥΚΛΟ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΤΗΣ ΦΟΙΤΗΤΡΙΑΣ

ΜΑΡΙΑΣ - ΣΩΤΗΡΙΑΣ ΚΟΚΟΡΟΣΚΟΥ

ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ:
ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΑΛΕΞΑΚΗΣ

ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2020

Περιεχόμενα

Εισαγωγή.....	3
Προοίμιο – Κοινά χαρακτηριστικά.....	12
Πολεμικά Τεκταινόμενα στα δύο έργα και Στρατιωτικά Εγχειρίδια.....	20
Πολεμικά Τεκταινόμενα.....	24
Ο ρόλος της Θείας Πρόνοιας και της Τύχης.....	67
Οι ιστορικές φυσιογνωμίες.....	91
Συμπεράσματα.....	117
Βιβλιογραφία.....	119

Εισαγωγή

Η συνειδητή αναδρομή στην αρχαιότητα και η μίμηση κλασικών προτύπων αποτελούσε κοινό τόπο σε όλους σχεδόν τους βυζαντινούς συγγραφείς του ανατολικού μεσαίωνα. Το ζήτημα αυτό υπήρξε πολυδιάστατο και πολυσχιδές καθώς έπρεπε να ληφθούν υπόψη πολλές παράμετροι, δεδομένα που απασχόλησαν αρκετούς μελετητές ως προς την αυθεντικότητα και τη σημασία των φιλολογικών έργων της βυζαντινής περιόδου. Το θέμα αυτό, εξάλλου, αποτελεί και κοινοτοπία για την βυζαντινή φιλολογία, αποτελώντας ανεξάντλητη πηγή συζητήσεων.¹

Οι περισσότεροι συγγραφείς, λοιπόν, όντας γαλουχημένοι και εξοικειωμένοι με τις αρχές της κλασικής παιδείας, μένουν πιστοί στην παράδοση της αρχαίας ιστοριογραφίας, ενσωματώνοντας στην προσωπική τους γραφή αρκετά στοιχεία της. Υπήρχε η άποψη ότι όσο περισσότερο το αρχικό κείμενο προσιδίαζε στα κλασικά έργα, τόσο πιο μεγαλοπρεπές και αξιόλογο θα ήταν και το έργο τους, αποκτώντας συνάμα και την αίγλη τους. Αυτός ήταν και ο κυριότερος παράγοντας, που τους ωθούσε στην μιμητική αυτή τάση. Επομένως, αποτελούσε έναν ενδεδειγμένο τρόπο δημιουργίας και η μίμηση των αρχαίων αφορούσε κυρίως τις προθέσεις του εκάστοτε συγγραφέα, τη γλώσσα γραφής του, το ύφος αλλά τη μέθοδο επεξεργασίας και διάρθρωσης του πρωτογενούς υλικού του.

Τα δεδομένα αυτά οδήγησαν προγενέστερους μελετητές σε ακραίες σχεδόν αφοριστικές απόψεις σχετικά με τη σημασία της φιλολογικής παράδοσης και παραγωγής του Βυζαντίου. Οι περισσότεροι δεν δίσταζαν να χαρακτηρίσουν την βυζαντινή λογοτεχνία άγονη, στερούμενη δημιουργικής πνοής και ότι δεν έκανε τίποτα παραπάνω από δουλική μίμηση των προτύπων της, άποψη που υποβάθμιζε κατ' αυτό τον τρόπο τη σημασία του έργου των βυζαντινών συγγραφέων.² Οπωσδήποτε, αυτές οι αντιλήψεις μόνο ξεπερασμένες μπορούν να χαρακτηριστούν με σημερινά δεδομένα, καθώς η σύγχρονη επιστήμη και οι μελετητές της έχουν αποδεδειχτεί από αυτού του είδους τις απόψεις και προκαταλήψεις, αναδομώντας συνάμα την γενικότερη επικρατούσα τάση της εποχής. Όμως, το ζήτημα αυτό υπόκειται σε άλλο θεωρητικό πλαίσιο συζητήσεων που δεν μπορεί να καλυφθεί σε όλη του την έκταση εδώ.

¹ Καρπόζηλος Α. Δ., *Βυζαντινοί ιστορικοί και χρονογράφοι (8^{ος}-10^{ος} αιώνας)*, τ. Β', Αθήνα, Εκδόσεις Κανάκη, 1997, σελ. 44-52. Κόλλιας Τ. Γ., «Η πολεμική τακτική των Βυζαντινών: Θεωρία και πράξη», στο: *Το εμπόλεμο Βυζάντιο (9ος-12ος αι.)*, (επιμ. Κ. Τσικνάκης) [Ινστιτούτο Βυζαντινών Ερευνών. Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών. Διεθνή Συμπόσια 4], Αθήνα 1997, σελ. 153.

² Καρπόζηλος, ό.π., σελ. 27-32.

Όλο το διανοητικό πλαίσιο της μίμησης αφορούσε την ενσωμάτωση και αφομοίωση των προγενέστερων στοιχείων στα έργα των βυζαντινών συγγραφέων, υπό το πρίσμα της χριστιανικής πίστης,³ δίνοντας έτσι μια άλλη διάσταση στην φιλολογική παραγωγή εκείνης της περιόδου με ροπή προς την τελειότητα, που ήταν και το ζητούμενο, το σημείο αναφοράς της όλης διανοητικής προσπάθειας⁴ των περισσότερων συγγραφέων. Είναι, επομένως, αναμφισβήτητη η επιρροή των αρχαίων κειμένων στα έργα των βυζαντινών λογίων τόσο σε μορφολογικό – υφολογικό επίπεδο όσο και από άποψη περιεχομένου με βασική όμως διαφορά ότι ακολουθώντας τα πρότυπα τους αυτά διαφοροποιούνται σε πολλά επίπεδα με την προοπτική του εμπλουτισμού των ήδη υπάρχοντων στοιχείων.⁵ Η μίμηση, η γόνιμη και όχι η στείρα, ήταν επιβεβλημένη όταν οδηγούσε στη δημιουργία σπουδαίων λογοτεχνικών – και όχι μόνο – έργων.

Δεν πρέπει όμως να εστιάζει κάποιος στη μίμηση καθαυτήν και να μένει προσκολλημένος μόνο σ' αυτό το δεδομένο. Οπωσδήποτε πρέπει να επικεντρωθεί κάποιος στο πώς αυτή η μίμηση ενσωματώθηκε στα κείμενα της βυζαντινής περιόδου με τις αλλαγές που επέφερε ο χριστιανικός ουμανισμός και οι γλωσσικές διαφοροποιήσεις εκείνης της περιόδου. Σ' αυτό το σημείο, αξίζει να σημειωθεί και να τονισθεί ιδιαίτερος το γεγονός ότι όλα τα προαναφερθέντα στοιχεία υπόκεινταν στην κρίση του εκάστοτε συγγραφέα και στο πώς τα απέδιδε μέσα στο έργο του.

Το θέμα που διαπραγματεύεται η παρούσα εργασία εντάσσεται σ' αυτό το γενικότερο πλαίσιο της μίμησης, μόνο που η μίμηση σ' αυτή την περίπτωση δεν αντλείται αποκλειστικά από τους κλασικούς συγγραφείς. Πιο συγκεκριμένα, θα παραβάλουμε το ιστορικό έργο του Λέοντος Διακόνου, ιστορικού του 10^{ου} αιώνα, με το έργο του κλασικίζοντα Αγαθία Σχολαστικού, ο οποίος έζησε τον 6^ο αιώνα.

Σκοπός, λοιπόν, αυτής της μεταπτυχιακής διατριβής είναι η ανάδειξη των λογοτεχνικών οφειλών του Λέοντος Διακόνου προς τον Αγαθία Σχολαστικό, διότι το ιστορικό έργο του Αγαθία υπήρξε αδιαμφισβήτητα μία από τις πηγές του ιστορικού του 10ου αιώνα. Ο Λέοντας ακολουθώντας το παράδειγμα των συγγραφέων της πρώιμης

³ Rosenqvist J.-O., *Η βυζαντινή λογοτεχνία από τον 6^ο αιώνα ως την άλωση της Κωνσταντινούπολης*, Αθήνα, Εκδόσεις Κανάκη, 2008, σελ. 275.

⁴ Hunger H., *Βυζαντινή λογοτεχνία, η λόγια κοσμική γραμματεία των Βυζαντινών. Ιστοριογραφία, φιλολογία, ποίηση*, τ. Α', Αθήνα, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, 2010, σελ. 34-35.

⁵ Λαμπάκης ΣΤ. «Το Βυζάντιο και η αρχαιοελληνική διανοήση» στο: *Βυζαντινό κράτος και κοινωνία. Σύγχρονες κατευθύνσεις της έρευνας*, (Γραμματικοπούλου Ελένη πρόλογος), Αθήνα, Ηρόδοτος, 2003, σελ. 11-12. Διαθέσιμο επίσης εδώ: http://helios-eie.ekt.gr/EIE/bitstream/10442/1733/1/M01_028_01.pdf Ανακτήθηκε 2/6/2020

βυζαντινής εποχής και όντας ο ίδιος πιστός στην παράδοση της αρχαίας ιστοριογραφίας μιμείται και αυτός με τη σειρά του τους κλασικούς συγγραφείς χρησιμοποιώντας τους ως πρότυπό του. Εξάλλου, τα προγενέστερα έργα αποτελούσαν την έμπνευση για κάτι νέο, όπως παραδίδει και ο Κοϊντιλιανός στο *Institutio oratoris*. Η δημιουργία νέων έργων επιτυγχανόταν μέσω της γόνιμης μίμησης που οδηγούσε σύμφωνα με την επικρατούσα άποψη σε σπουδαία λογοτεχνικά δημιουργήματα⁶, όπως ειπώθηκε και παραπάνω. Γίνεται, επομένως, αντιληπτό ότι η σχέση μεταξύ Λέοντος και Αγαθία περιορίζεται-για να μιλήσουμε πιο γενικευτικά-, σ' αυτό πλαίσιο. Το θέμα που προκύπτει εδώ όμως αφορά το βαθμό αυτού του είδους της μίμησης αλλά και εξάρτησης που υπάρχει ανάμεσά στον πρώτο και στον δεύτερο. Σχετικά με αυτή την μεταξύ τους εξάρτηση έχουν διατυπωθεί διάφορες απόψεις από μελετητές του είδους, αρκετές εκ των οποίων είναι ιδιαίτερα αφοριστικές ως προς την ιστοριογραφική αξία της ιστορίας του Λέοντος,⁷ όπου γίνεται λόγος για καθαρά δουλική μίμηση του προτύπου του χωρίς περαιτέρω εμβάθυνση στα ιστορικά τεκταινόμενα της εποχής.

Η μελέτη του συγκεκριμένου θεματος έχει πολλές παραμέτρους και εκφάνσεις. Τα αναλυθέντα θέματα της παρούσας εργασίας έχουν επιλεγεί με γνώμονα βασικά ζητήματα που προκύπτουν από την μελέτη των δύο ιστορικών έργων. Οποσδήποτε, με ένα τόσο μεγάλο όγκο υλικού είναι πιθανόν να ανακλύπουν και επιπλέον στοιχεία και παράμετροι, τα οποία με τη σειρά τους να χρειάζονται την πρέπουσα προσοχή που στα πλαίσια της εργασίας θα περιοριστούν στο επίπεδο της απλής αναφοράς.

Ο Λέων Διάκονος, λοιπόν, στο έργο του *Ιστορία* είχε κατά γενική ομολογία ως ένα από τα πρότυπά του το *Ιστορία* του Αγαθία Σχολαστικού όπως γίνεται καταφανές από τη λεξιλογική – γλωσσική προσέγγιση του Λέοντος. Ο ίδιος χρησιμοποιεί αρκετές λέξεις, φράσεις ή ακόμη και ολόκληρα χωρία, αυτούσια ή παραφρασμένα από τον Αγαθία. Σε αυτή την περίπτωση, τα δάνεια που μπορούν να ταυτιστούν επακριβώς με το πρότυπό τους είναι σχετικά λίγα και δίχως ιδιαίτερη σημασία, αφού ο Λέων τα χρησιμοποιεί για να εμπλουτίσει την αφήγησή του. Στέκεται, δηλαδή, μόνο στο επιφανειακό κομμάτι του όλου εγχειρήματος, προσδίδοντας άλλη διάσταση στο ύφος και στο λεξιλόγιο του κειμένου του.⁸

⁶ Hunger H. “On the imitation (μίμησις) of antiquity in byzantine literature”, *Dumbarton Oaks Papers* 23-24, 1969-70, σελ. 14-48.

⁷ Hase C. B., (ed.), *Leonis diaconi Caloensis Historiae libri decem*, Bonn, Weberi, 1828.

⁸ Καρπόζηλος Α., *Βυζαντινοί ιστορικοί και χρονογράφοι, (8^{ος}-10^{ος} αιώνας)*, τ. Β', σελ. 493

Τη διαπίστωση αυτή την έκανε πρώτος ο C. B. Hase, ο οποίος διατύπωσε αυτή του την άποψη στην έκδοση της Ιστορίας του Λέοντος, της οποίας υπήρξε και ο πρώτος εκδότης. Την άποψη αυτή του C. B. Hase την ενστερνίστηκαν και μετέπειτα μελετητές, όπως ο Κ. Κρουμπάχερ,⁹ οι οποίοι με τη σειρά τους υποστήριξαν ότι το έργο του Λέοντος Διακόνου αποτελεί στην ουσία δουλική μίμηση του προτύπου του και ότι ο συγγραφέας του μιμείται σχεδόν μηχανικά τον Αγαθία σε όλη την έκτασή του έργου του. Κάτι τέτοιο βέβαια δεν ανταποκρίνεται πλήρως στην πραγματικότητα, καθώς αφενός υποτιμάει και μειώνει την αξία του έργου καθαυτού και αφετέρου δεν αναδεικνύεται η ουσία του ιστορικού γίνεσθαι της εποχής, την οποία περιγράφει ο Λέοντας.

Ο Sjuzjumov, από την άλλη, όπως παραθέτει ο Καρπόζηλος¹⁰, εξετάζοντας πιο αναλυτικά το έργο του Λέοντος, αναφέρεται μεταξύ άλλων, στο γεγονός πως η επιλογή του Αγαθία από τον Λέοντα, δεν μπορεί να χαρακτηριστεί τυχαία διότι ο ίδιος θεωρούσε πως η εποχή στην οποία ζούσε μπορούσε κάλλιστα να συγκριθεί και να παραλληλιστεί με εκείνη του Ιουστινιανού, καθώς και στις δύο περιπτώσεις η βυζαντινή αυτοκρατορία διένυσε λαμπρές περιόδους σε στρατιωτικό επίπεδο. Αυτό ακριβώς, σύμφωνα με τον Sjuzjumov, ήταν εκείνο που ενέπνευσε στον Λέοντα να κάνει ένα είδος σύγκρισης ανάμεσα στις δύο αυτές εποχές, με βασικό πυρήνα του όλο εγχειρήματος τα επιτυχή στρατιωτικά τεκταινόμενα της δικής του εποχής. Η άποψη αυτή μπορεί να βασιστεί και στην αναφορά που κάνει ο Λέων σχετικά με την ωφέλεια της ιστορίας στην αρχή του πρώτου βιβλίου.¹¹ Οι στρατιωτικές επιτυχίες, λοιπόν, του Βελισαρίου και του Ναρσή αποτέλεσαν τον κεντρικό άξονα αυτού του παραλληλισμού διότι διαπιστώνεται πως επίκεντρο της αφήγησης του Λέοντος Διακόνου αποτελούν, επίσης, τα στρατιωτικά επιτεύγματα του Νικηφόρου Φωκά και

⁹ Ο.π., σελ. 492

¹⁰ Ο.π., σελ. 492

¹¹ Η επίμαχη φράση που μπορούμε να επικαλεστούμε προκειμένου η άποψη αυτή να αποκτήσει κάποια βάση είναι η εξής: «ἐπεὶ οὖν λυσιτελὲς ἡ ἱστορία μετὰ τῶν ἄλλων βιωφελῶν χρῆμα τελεῖν ὠμολόγηται, ἄτε τὰ θνητὰ ἀναβιώσκειν ἢ ἀνηβάσκειν παρεχομένη, καὶ μὴ ἔῴσα τοῖς τῆς λήθης βυθοῖς παρασύρεσθαι τε καὶ συγκαλύπτεσθαι». Ο Λέοντας εδώ αναφέρεται στην διδακτική λειτουργία της ιστορίας καθώς οι μεταγενέστεροι έχουν τη δυνατότητα να ανατρέξουν στο παρελθόν μέσω αυτής και να κρίνουν καταστάσεις και πράγματα τα οποία θα τους βοηθήσουν να μην επαναλάβουν τυχόν λάθη. Πέραν όμως από την γνωστή ιδιότητα της ιστορίας έμμεσα υποβάλλεται με τις λέξεις «ἀναβιώσκειν ἢ ἀνηβάσκειν» η αναβίωση καθοριστικών γεγονότων για την εκάστοτε εποχή. *Λέοντας Διακόνου Ιστορία, ἀρχομένη ἀπὸ τῆς τελευτῆς τοῦ αὐτοκράτορος Κωνσταντίνου, μέχρι τῆς τελευτῆς Ἰωάννου τοῦ αὐτοκράτορος, τοῦ ἐπιλεγομένου Τζιμισκῆ*. σελ. 1. Το κείμενο έχει ψηφιοποιηθεί στο πλαίσιο του ερευνητικού προγράμματος (Δρόμοι της Πίστης-Ψηφιακή Πατρολογία, Πανεπιστήμιο Αιγαίου). Διαθέσιμο εδώ: http://khazarzar.skeptik.net/pgm/PG_Migne/Leo%20Diaconus_PG%20117/Historia.pdf

Στο εξής, η αναφορά θα γίνεται απευθείας στον τίτλο του έργου και όχι στον τίτλο του προγράμματος.

του Ιωάννη Τζιμισκή αντίστοιχα. Οπωσδήποτε, όμως αυτό αποτελεί μια θεωρία, η οποία μπορεί μεν να έχει φαινομενικά κάποια βάση, δεν γίνεται όμως να θεωρηθεί καθολική, καθώς αποτελεί ένα γενικευτικό συμπέρασμα που εστιάζει μόνο σε ένα συγκεκριμένο επίπεδο¹² και υποβιβάζει την αξία του έργου συνολικά, όπως πολύ στοχευμένα σημειώνει ο Καρπόζηλος.¹³

Συνεπώς, οι παραπάνω απόψεις τείνουν να επισκιάσουν την ουσιαστικότερη μελέτη της Ιστορίας του Λέοντος Διακόνου, καθώς στηρίζονται κυρίως στις φραστικές - υφολογικές ομοιότητες των δύο αυτών έργων, υποτιμώντας την ιστορική αξία του έργου. Προφανώς υπάρχει σχέση μεταξύ των δύο αυτών ιστορικών, αλλά μόνο σε επιφανειακό επίπεδο στο πλαίσιο της προαναφερθείσας μίμησης, διότι μελετώντας τις Ιστορίες του Αγαθία και του Λέοντος, με γνώμονα τη σύγκρισή τους, διαπιστώνονται περισσότερες διαφορές παρά ομοιότητες. Επομένως, υπάρχει η «δέουσα» μίμηση του Λέοντος σε λεξιλογικό και υφολογικό επίπεδο αλλά εστιάζει μόνο εκεί, χωρίς να εμβαθύνει σε περαιτέρω στοιχεία. Ο Αγαθίας, από την άλλη, ως ένας από τους κλασικίζοντες ιστορικούς του 6^{ου} αιώνα, προσαρμόζει την αφήγησή του σύμφωνα με τους ρητορικούς κανόνες και τις συμβάσεις που επέβαλλε η εποχή του, δίνοντας ωστόσο το προσωπικό στίγμα γραφής του μέσω της γλώσσας που χρησιμοποιεί. Ο ίδιος, όπως προσωπικά τονίζει μέσα στο έργο του, στοχεύει όχι μόνο στην πληροφόρηση αλλά και στην τέρψη του αναγνώστη που επιτυγχάνεται μέσω της γλωσσικής και υφολογικής έκφρασης, συνδυάζοντας κατά κάποιο τρόπο την ιστορία με την ποίηση. Η άποψη αυτή, μάλιστα, του προσάπτεται ως αδυναμία διότι ο Αγαθίας δεν πληροί επαρκώς τα κριτήρια της ιστορικής έρευνας.¹⁴ Η εξεζητημένη και συνάμα επιτηδευμένη υφολογική και γλωσσική προσέγγιση του Αγαθία πιθανότατα κέντρισε το ενδιαφέρον του Λέοντος. Αν ληφθεί η άποψη αυτή ως δεδομένο, το πιο πιθανό είναι να θεωρούσε ο ίδιος ότι το έργο του υστερούσε στο αφηγηματικό κομμάτι και με αυτό τον τρόπο να το εμπλούτισε κατά το πρότυπο του Αγαθία, στοιχείο επιδιωκόμενο εκείνη την εποχή. Οπωσδήποτε, μόνο εικασίες μπορούν να γίνουν σ' αυτό το σημείο καθώς τα κίνητρα συγγραφής του Λέοντος δεν είναι γνωστά από κάποια άλλη γραπτή πηγή.

Ο Κρουμπάχερ, όπως αναφέρθηκε παραπάνω, εξετάζοντας πιο επιδερμικά, το έργο του Λέοντος, αναφέρει ότι ο ίδιος λαμβάνει υπόψη του τον Μένανδρο

¹² Καρπόζηλος, *ό.π.*, σελ. 493

¹³ *Ο.π.*, σελ. 493

¹⁴ Αλεξιάκης Α., *Ιστορία Αγαθίου Σχολαστικού*, Αθήνα, Εκδόσεις Κανάκη, 2008, σελ. 27.

Προτήκτορα (ο οποίος συνεχίζει το ιστορικό έργο του Αγαθία) αλλά και τον ίδιο τον Αγαθία. Η παρατήρησή του αυτή πηγάζει κυρίως από την υφολογική προσέγγιση του έργου, σημειώνοντας ότι το αποτέλεσμα δεν ήταν ιδιαίτερα ικανοποιητικό καθώς το, βασισμένο στην Ιστορία του Αγαθία, αποτέλεσμα του Λέοντος ωχριά μπροστά στο πρότυπό του.¹⁵ Η άποψη αυτή όμως, όπως προειπώθηκε, παρά το γεγονός ότι είναι ξεπερασμένη, δεν σημαίνει ότι ήταν αδικαιολόγητη για τα δεδομένα μελέτης εκείνης της εποχής, καθώς η αξία της Ιστορίας του Λέοντος αναδύεται μέσω διεξοδικότερης μελέτης, κάτι που δεν συνέβη τότε.

Όσον αφορά λοιπόν, το κομμάτι της χρήσης φραστικών δανείων και αντιγραφών του Λέοντος από τον Αγαθία, τα χωρία αυτά είναι λίγα σε σχέση με την έκταση των δύο αυτών έργων. Τα σημεία αυτά είναι κομμάτια άνευ ιδιαίτερης σημασίας καθώς αφορούν το επιφανειακό κομμάτι της γλώσσας. Μοναδική εξαίρεση σε αυτή τη μίμηση χωρίων αποτελεί το τμήμα του προοιμίου που κατά γενική ομολογία ο Λέοντας το χρησιμοποιεί ως βασικό άξονα της αφήγησής του, βάζοντας την προσωπική του πινελιά και υπογραφή σε τέτοιο βαθμό που δύσκολα αντιλαμβάνεται κανείς τη μίμηση. Οι ομοιότητες των δύο προοιμίων παρατηρούνται και εδώ σε φραστικό – λεξιλογικό επίπεδο κυρίως, αφήνοντας να αναδυθεί, στην εκάστοτε περίπτωση, η ιστορική πραγματικότητα των συγγραφέων και πολύ περισσότερο του Λέοντος που ακολουθεί τον Αγαθία. Για το ζήτημα της σχέσης των δύο προοιμίων θα γίνει διεξοδικότερα λόγος παρακάτω.

Θα ξεκινήσουμε με μια σύντομη παρουσίαση των δύο συγγραφέων και των ιστορικών τους έργων.

Η *Ιστορία* του Λέοντος Διακόνου μας παραδίδεται στον ελληνικό κώδικα της Εθνικής Βιβλιοθήκης των Παρισίων 1712, φφ. 272α-322α του 11^{ου}/10^{ου} αιώνα, καθώς επίσης και σε ένα μεταγενέστερο απόγραφο αυτού του κώδικά, τον Escorialensis Y-I-4, φφ. 83β-121β. Το ιστορικό αυτό έργο αποτελεί και το μοναδικό του είδους του, καθώς αποτελούσε μια πολιτική ιστορία¹⁶ κατά το δεύτερο μισό του 10ου αιώνα και καλύπτει ουσιαστικά τις τρεις διαδοχικές βασιλείες του Ρωμανού Β', του Νικηφόρου Β' Φωκά και του Ιωάννη Τζιμισκή, την περίοδο δηλαδή από το 959 έως το 976. Η

¹⁵ Krumbacher K., *Ιστορία της Βυζαντινής λογοτεχνίας*, (μτφρ Σωτηριάδη Γ.), Αθήναις, Τύποις Π. Δ. Σακκελαρίου, Βιβλιοπωλείον Καρόλου Μπεκ, 1897, τ. Α', σελ. 542.

¹⁶ Καρπόζηλος, ό.π., σελ. 475, 493.

Ιστορία του Λέοντος Διακόνου δεν είχε την απήχηση και τη διάδοση που είχαν άλλα ιστοριογραφικά έργα, γεγονός που διαπιστώνεται από την χειρόγραφη παράδοση που μας έχει κληροδοτήσει η Βυζαντινή Εποχή.¹⁷ Στο παρισινό χειρόγραφο, το έργο του Λέοντος πλαισιώνεται από τις χρονογραφίες του Ψευδο-Συμεών Λογοθέτη και του Μιχαήλ Ψελλού, γεγονός που υποδηλώνει ότι πιθανότατα ο γραφέας να θεωρούσε τα τρία αυτά έργα ως διαδοχική ιστορική συνέχεια. Το δεδομένο αυτό μπορεί κάλλιστα να ερμηνευθεί από το γεγονός ότι το έργο του Ψευδο-Συμεών Λογοθέτη ολοκληρώνεται με το θάνατο του Ρωμανού Α' και τη βασιλεία του Κωνσταντίνου Ζ', με το θάνατο του οποίου ο Λέοντας αρχίζει την ιστορία του και την τελειώνει με τον θάνατο του Ιωάννη Τζιμισκή. Η τελευταία πρόταση του κειμένου του Λέοντος συνεχίζεται από τον Μιχαήλ Ψελλό στο έργο του, όπου γίνεται φανερό ότι και τα τρία αυτά έργα καλύπτουν διαδοχικά την χρονική περίοδο 813 - 1078, με τον Λέοντα να αποτελεί τον συνδετικό κρίκο.

Οπωσδήποτε, λοιπόν, η συνάφεια μεταξύ των τριών έργων, αφορούσε τη χρονολογική κυρίως αλληλουχία των γεγονότων¹⁸. Η *Ιστορία* του Λέοντος, λοιπόν, από ιστορική άποψη είναι πολύ σημαντική καθώς μας προσφέρει πλούσιο ιστορικό υλικό εκείνης της εποχής που δεν αφορά μόνο τις πολιτικές εξελίξεις.¹⁹ Συνάμα, αποτελεί μια ιδιαίτερα πολύτιμη πηγή πληροφοριών για το βουλγαρικό έθνος και τους πολέμους που πραγματοποιήθηκαν μεταξύ ρωσικού και βυζαντινού κράτος εκείνη την περίοδο,²⁰ καθώς εκείνη την εποχή το ρωσικό κράτος αναδύονταν σαν δύναμη που απειλούσαν την βυζαντινή αυτοκρατορία ως ένας δυνατός αντίπαλος.

Επομένως, όλη αυτή η πηγή πληροφοριών και δεδομένων δεν μπορεί σε καμία περίπτωση να υποτιμηθεί.

Ο Αγαθίας Σχολαστικός υπήρξε ιστορικός του 6^{ου} αιώνα και θεωρείται ο δεύτερος σημαντικότερος εκείνης της εποχής μετά τον Προκόπιο. Το ιστορικό έργο

¹⁷ Ο.π., σελ. 475, 489.

¹⁸ Talbot A.-M. & Sullivan D.F., (introd., transl. and annot), *The History of Leo the Deacon: Byzantine military expansion in the tenth century*, Washington, Dumbarton Oaks Studies, 2005, σελ. 50-51. Καραλής Β., *Λέων Διάκονος, Ιστορία*, (μτφρ. -εισαγωγή-σχόλια Καραλής Β.), Αθήνα, Εκδόσεις Κανάκη, 2000, σελ. 11. Hunger H., *Βυζαντινή λογοτεχνία, η λόγια κοσμική γραμματεία των Βυζαντινών-Ιστοριογραφία, Φιλολογία, Ποίηση*, Αθήνα, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, 2009, τ. Β', σελ. 180.

¹⁹ Ο Hunger αναφέρει ότι ο Λέοντας προσφέρει πλούσιο υλικό που αφορά διάφορα άλλα ζητήματα πέραν των πολιτικών καταστάσεων δίνοντας μας μια πολύπλευρη εικόνα εκείνης της εποχής. Hunger, *Βυζαντινή λογοτεχνία, η λόγια κοσμική γραμματεία των Βυζαντινών-Ιστοριογραφία, Φιλολογία, Ποίηση*, τ. Β', σελ. 183.

²⁰ Καρπόζηλος, ό.π., σελ. 475,489.

του Αγαθία καλύπτει τα γεγονότα που περιγράφονται και στον Προκόπιο, όπου περιγράφεται η ιστορία του Βυζαντίου την τελευταία περίοδο της βασιλείας του Ιουστινιανού, δηλαδή από το 522 έως το 559, ενώ την ιστορική συνέχεια του έργου του την συνέγραψε ο Μένανδρος Προτίκτωρ²¹.

Ο Αγαθίας, λοιπόν, συνέγραψε το ιστορικό του έργο ύστερα από παρότρυνση πολλών φίλων του, και ιδίως του Ευτυχιανού. Η συγγραφή του έργου χρονολογείται γύρω στο 570 περίπου, δηλαδή μετά το θάνατο του Ιουστινιανού και την άνοδο του ανεπιού του, του Ιουστίνου Β'. Η συγγραφή πιθανότατα ξεκίνησε μετά το 567 και συνεχίστηκε μέχρι και πριν το θάνατο του Αγαθία, δηλαδή κατά προσέγγιση το 579 με 582,²² αφού προηγουμένως, το 568, είχε εκδώσει τον *Κύκλο τῶν νέων ἐπιγραμμάτων*. Το κείμενο, το οποίο δεν ολοκληρώθηκε, είναι χωρισμένο σε πέντε βιβλία, συνεχίζει το έργο του Προκοπίου και έφτανε μέχρι το 559, καλύπτοντας κατά κύριο λόγο γεγονότα που διαδραματίστηκαν επί βασιλείας του Ιουστινιανού Α', και κυρίως τους πολέμους που διεξήγαγε ο στρατηγός Ναρσής στην Ιταλία και στη Λαζική εναντίον βαρβαρικών φύλων. Μόνο στο τελευταίο βιβλίο γίνεται αναφορά για τα γεγονότα που διαδραματίστηκαν στην Κωνσταντινούπολη, από τον Δεκέμβριο του 557 έως το 559.²³ Ο ίδιος ο Αγαθίας σκόπευε να συνεχίσει το έργο του, όπως διαπιστώνεται με αναφορές μέσα στο κείμενο, όμως ο σχετικά πρόωρος θάνατος του ανέκοψε το έργο του.

Η εξιστόρηση του έργου διανθίζεται αρκετές φορές με προσωπικές παρατηρήσεις και σχόλια χωρίς ιδιαίτερη ιστορική σημασία καθότι σύμφωνα και με τα λεγόμενα του Αγαθία, ο ίδιος ανέλαβε να φέρει σε πέρας την ιστορική πραγματικότητα της περιόδου 552-559, χωρίς καθόλου εμπειρία σ' αυτόν τον τομέα. Το γεγονός αυτό διαπιστώνεται από τη διαχείριση και διάθρωση του πρωτογενούς υλικού που είχε στα χέρια του ο Αγαθίας και στο οποίο βασίστηκε προκειμένου να συγγράψει την ιστορική πραγματικότητα εκείνης της περιόδου.²⁴ Ο ίδιος δεν είχε ασχοληθεί με την ιστοριογραφία, πράγμα καταφανές, κρίνοντας και από το μέχρι τότε συγγραφικό του έργο. Γι' αυτό και διαπιστώνονται αρκετές αδυναμίες σχετικά μ' αυτό, οι οποίες του καταλογίζονται ως αρνητικά στοιχεία. Το γεγονός πως η αφήγησή του εμπλουτίζεται με παρεκβάσεις, αρκετές εκ των οποίων είναι σχετικά άσχετες προς το κύριο θέμα και

²¹ Krumbacher, *Ιστορία της Βυζαντινής λογοτεχνίας*, τ. Α', σελ. 488. Αλεξάκης, ό.π., σελ. 22-29, Καρπόζηλος, ό.π., 432-441. Hunger H., *Βυζαντινή λογοτεχνία, η λόγια κοσμική γραμματεία των Βυζαντινών-Ιστοριογραφία, Φιλολογία, Ποίηση*, τ. Β', σελ. 95-101.

²² Αλεξάκης, ό.π., σελ. 23.

²³ Καρπόζηλος, ό.π., σελ. 434.

²⁴ Καρπόζηλος, ό.π., σελ. 435

οι οποίες καταλαμβάνουν περίπου το 1/3 της αφήγησης, επίσης του χρεώνονται ως αδυναμία. Κατά τη συγγραφή του, ο ιστορικός στηρίχθηκε κυρίως σε μαρτυρίες τρίτων, χωρίς να έχει προσωπική ανάμειξη ο ίδιος σε κάποιο από τα εξιστορούμενα γεγονότα και δεν φαίνεται να είχε τη δυνατότητα να συμβουλευθεί απευθείας το πρωτογενές υλικό του. Σε αντίθεση με τον Αγαθία, ο Λέων Διάκονος, πέρα από τις προφορικές και γραπτές πηγές στις οποίες βασίστηκε, είχε και προσωπική εμπειρία από τη συμμετοχή του στο πολεμικό μέτωπο.²⁵

Έχοντας, λοιπόν, να κάνουμε με δύο συγγραφείς διαφορετικών χρονικών περιόδων, που η ιστορική πραγματικότητα που βίωναν μπορεί να παραλληλιστεί, τουλάχιστον όσον αφορά κυρίως το κομμάτι της εξωτερικής και στρατιωτικής πολιτικής, γίνεται κατανοητό, εν μέρει, για ποιους πιθανούς λόγους μπορεί να υπήρχε εξάρτηση. Η σχέση εξάρτησης, όμως, δεν περιοριζόταν ούτε στόχευε απαραίτητα μόνο σε έργα συγκεκριμένου είδους και τους αντίστοιχους συγγραφείς τους, αλλά αντλούνταν από διάφορα επιμέρους λογοτεχνικά είδη, που εντάσσονταν στο γενικότερο πλαίσιο της φιλολογικής παραγωγής της βυζαντινής – και όχι μόνο – περιόδου.

Τα κεφάλαια της παρούσης εργασίας διαιρέθηκαν με γνώμονα την άμεση ή έμμεση εξάρτηση του Λέοντος όχι μόνο από τον Αγαθία αλλά και από άλλου τύπου γραμματειακά είδη πέραν της ιστοριογραφίας ενώ παράλληλα έγινε προσπάθεια υποκατηγοριοποίησης.

²⁵ Καρπόζηλος, ό.π., σελ. 481. Καραλής Β., *Λέων Διάκονος, Ιστορία*, σελ. 9. Talbot A.-M. & Sullivan D.F., and annot), *The History of Leo the Deacon*, σελ. 10. Ο Λέοντας συμμετείχε ως μέλος της αυτοκρατορικής ακολουθίας στην πρώτη αποτυχημένη εκστρατεία του Βασιλείου κατά των Βουλγάρων το 986, όπου κατάφερε να διαφύγει τον κίνδυνο τελευταία στιγμή.

Προοίμιο – Κοινά χαρακτηριστικά

Η ανάλυση θα ξεκινήσει από τα δυο προοίμια, όπου εκεί γίνεται πιο έκδηλη η συνάφεια μεταξύ του Λέοντος και του Αγαθία, λόγω των εξόφθαλμων φραστικών δανείων που εντοπίζονται σε συγκεκριμένα χωρία τους.

Στην εισαγωγή παραπάνω, έγινε λόγος για τη σχέση των δύο προοιμίων. Το κεφάλαιο αυτό θα περιοριστεί σε ένα πιο γενικό πλαίσιο ανάπτυξης διότι το θέμα αυτό έχει συζητηθεί και αναλυθεί εκτενώς και σχετικά επαρκώς από αρκετούς μελετητές. Η ανάπτυξη του θέματος εδώ θα περιοριστεί στην ανάδειξη και αιτιολόγηση των κοινών φραστικών – υφολογικών στοιχείων.

Σε ένα ιστορικό έργο δε θα έλειπαν από το προοίμιο του οι αναφορές του ίδιου του συγγραφέα στους σκοπούς, τους λόγους και τις μεθόδους συγγραφής του έργου. Τα στοιχεία αυτά κατά κανόνα συνοψίζονταν σ' αυτό το κομμάτι του έργου είτε ως ενσωματωμένο τμήμα στο αρχικό κεφάλαιο. Οι κλασικίζοντες ιστορικοί του 4^{ου} και 5^{ου} αιώνα, ακολουθώντας τις επιταγές της αρχαίας ελληνικής ιστοριογραφίας, παρέμεναν πιστοί στις μεθόδους, στην επεξεργασία και διάρθρωση του υλικού τους σύμφωνα με τους ισχύοντες κανόνες.²⁶ Επομένως, εύλογα τα δεδομένα αυτά συνήθως σταχυολογούνταν στο προοίμιο, ασχέτως αν τηρούνταν και εφαρμόζονταν στην υπόλοιπη έκταση του έργου. Φυσικά, το κάθε προοίμιο ακολουθούσε τα ενδεδειγμένα πρότυπα, με τους ιστορικούς να αναφέρουν μέσα στο κείμενο τους γενικά τη σημασία της ιστορίας, την αλήθεια και την αντικειμενική εξιστόρηση γεγονότων. Παράλληλα τόνιζαν, με προσωπικές τοποθετήσεις ενίοτε, την ανάγκη διάκρισης ανάμεσα στον πεζό και ποιητικό λόγο²⁷. Σ' αυτό το σημείο όμως ο Αγαθίας διαφοροποιείται θέλοντας να συνδυάσει το «τερπνόν» μετά του «ωφελίμου», προσδίδοντας άλλη διάσταση στην ανάγνωση της ιστορίας του.²⁸ Την άποψη αυτή, ο μεταγενέστερος ομότεχνός του, Λέων Διάκονος, δεν φαίνεται να την ενστερνίζεται, όπως ρητά δηλώνει στην εισαγωγική παράγραφο του πρώτου κεφαλαίου.²⁹ Εδώ, διαφαίνεται και πιο ουσιαστικά η έννοια

²⁶ Καρπόζηλος, *Βυζαντινοί ιστορικοί και χρονογράφοι (4^{ος}-7^{ος} αιώνας)*, τ. Α', σελ. 259-260

²⁷ Ο.π., σελ. 263-268

²⁸ Του καταλογίστηκε ως αδυναμία, όπως έγινε αναφορά παραπάνω

²⁹ «ἀλλ' ἐπὶ τὴν τῶν κοινῶν πραγμάτων ἰτέον διήγησιν, περὶ πλείστου τὸ ἀληθίζειν ποιούμενοις ὡς μάλιστα, ὅτι καὶ τοῦτο τῇ ἱστορίᾳ τῶν ἄλλων μᾶλλον ἀρμόττει. φασὶ γὰρ καὶ οἱ τὸν λόγον σοφοὶ, ῥητορικῇ μὲν προσήκειν δεινότητα, ποιητικῇ δὲ μυθοποιίαν, τῇ δὲ ἱστορίᾳ ἀλήθειαν». Ο Λέων με αυτή τη φράση διαχωρίζει την ποιητική διάσταση της ιστορίας από την αλήθεια των γεγονότων. *Λέωντος Διακόνου Ιστορία*. σελ. 1.

της μίμησης των κλασικών προτύπων και η επίδραση που ασκούσαν στον Μεσαίωνα μέσω των έργων, πριν την αναγέννηση.

Το προοίμιο της Ιστορίας του Λέοντος, λοιπόν, είναι σύντομο και περιεκτικό καθώς περιορίζεται σε μια σχετικά εκτενή παράγραφο, ενσωματωμένη στο κεφάλαιο του πρώτου βιβλίου. Το εισαγωγικό κείμενο του κεφαλαίου αυτού περιέχει συμπτυκνωμένα νοήματα αναφορικά με την ιστορία, την σημασία της και τους λόγους που παρακίνησαν τον Λέοντα να συγγράψει το έργο αυτό. Αντιπαραβάλλοντας, έτσι, το προοίμιο του Αγαθία διαπιστώνονται μεν κάποιες ομοιότητες, που μαρτυρούν κάποια φραστική – λεξιλογική συνάφεια που όμως δεν είναι δυσερμήνευτες, αν κρίνει κανείς την μιμητική τάση των συγγραφέων, όπως ειπώθηκε παραπάνω. Η συνάφειά τους είναι αδιαμφισβήτητη. Το ερώτημα, όμως, που εγείρεται αναφορικά με αυτό είναι, σε τι βαθμό υπάρχει εξάρτηση μεταξύ τους. Το προοίμιο του Αγαθία είναι εκτενές και θίγει και αυτός με τη σειρά του, διάφορα επιμέρους θέματα σχετικά με την ιστορία, όπως οι περισσότεροι κλασικίζοντες συγγραφείς³⁰, αλλά και τους λόγους για τους οποίους ανέλαβε τη συγγραφή του συγκεκριμένου ιστορικού έργου. Ο ίδιος είναι πιο αναλυτικός σε όλα αυτά, δίνοντας, μάλιστα, συνοπτικά ένα ιστορικό διάγραμμα των γεγονότων που έχουν προηγηθεί³¹.

Επομένως, τα χωρία που προδίδουν άμεση σχέση μεταξύ των δύο ιστορικών στο εισαγωγικό κομμάτι, είναι πολύ συγκεκριμένα.

Από τα παρατιθέμενα αποσπάσματα, καθίσταται αντιληπτό ότι υπάρχει συνάφεια λεξιλογική – φραστική, η οποία μπορεί να ερμηνευθεί στο πλαίσιο της μίμησης. Παρόλα αυτά όμως είναι αμελητέα, καθώς τα όρια που τίθενται εδώ είναι πολύ στενά. Καταρχάς, η έκταση και των δύο προοιμίων, ξεκινώντας από τα εξωτερικά χαρακτηριστικά, δεν πιστοποιεί κάποια αμεσότητα διότι το ένα είναι εκτενές και το

³⁰ χρησιμοποιεί και ο Αγαθίας ως πρότυπό του τον Προκόπιο μένοντας και αυτός πιστός στους κανόνες της αρχαίας ελληνικής ιστοριογραφίας

³¹ «Τοιγάρτοι εἰ καὶ μὴ πρότερον ἐς τὸ ξυγγράφειν προῆγμα ἢ μόνον ἐξ ὄτου Ἰουστίνου ὁ νέος τὴν αὐτοκράτορα μετῆλθεν ἀρχὴν, Ἰουστινιανοῦ τεθνηκότος, ἀλλ' ἔγωγε καὶ ἐπὶ τοὺς ἀνωτέρω χρόνους ἀναδραμοῦμαι καὶ ὅποσα οὐπω ἐτέρῳ τῷ ἐκπεπόνηται, ταῦτα δὲ οἰκεῖον ποιήσομαι ἔργον. τὰ μὲν γὰρ πλεῖστα τῶν κατὰ τοὺς Ἰουστινιανοῦ χρόνους γεγενημένων ἐπειδὴ Προκοπίῳ τῷ ῥήτορι τῷ Καισαρείαθεν ἐς τὸ ἀκριβὲς ἀναέγραπται, παρὶτερον ἐκεῖνα ἔμοιγε, ἅτε δὴ ἀποχρώντως εἰρημένα· τὰ δὲ μετ' ἐκεῖνον, ὡς οἶόν τε, διεξιτέον». Η αναφορά του αυτή στα προηγηθέντα ιστορικά γεγονότα περιορίζεται στο πλαίσιο της κατατόπισης του αναγνώστη χρονικά, παραπέμποντας στον ομότεχνό του Προκόπιο που ασχολήθηκε με τα συγκεκριμένα γεγονότα και του οποίου συνεχίζει την ιστορία. Εξάλλου, εκεί αποσκοπούσε η παράθεση των προηγούμενων γεγονότων, στο να αναδειχθεί ο ίδιος αντάξιος συνεχιστής του Προκοπίου. Για το κείμενο βλ. *Αγαθίου Σχολαστικού Ιστοριών*, σελ. 3. Το κείμενο ψηφιοποιήθηκε στο πλαίσιο του ερευνητικού προγράμματος: Δρόμοι της πίστης-Ψηφιακή πατρολογία (Πανεπιστήμιο Αιγαίου). Διαθέσιμο εδώ:

<https://greekdownloads3.files.wordpress.com/2014/09/historiae.pdf>

Στο εξής η αναφορά θα γίνεται μόνο στον τίτλο του έργου.

άλλο αρκετά σύντομο. Το χαρακτηριστικό αυτό δε μαρτυρά στενή σχέση μεταξύ των δύο, όπως επίσης και το ότι η έκτασή τους στην κάθε περίπτωση δείχνει και τη βαρύτητα που ήθελε να δώσει ο κάθε ιστορικός. Παρά το γεγονός ότι τα κίνητρα και οι στόχοι τους είναι περίπου ίδιοι, η προσωπική πινελιά και ο χαρακτήρας των δύο ιστορικών είναι έκδηλα με την πρώτη ανάγνωση. Τα χαρακτηριστικά αυτά υπεισέρχονται σε όλη την έκταση και των δύο έργων. Οπότε, με γνώμονα αυτό το δεδομένο, γίνεται αντιληπτό πόσο λίγες είναι αυτές οι εντοπιζόμενες ομοιότητες και σε τι επίπεδο περιορίζονταν.

Ο Roger Scott και ο Ιακων Liubarskii, όπως παραθέτουν οι Talbot και Sullivan³², αναφέρθηκαν στο θέμα της «ενσωμάτωσης» του χαρακτήρα και της προσωπικής γραφής του συγγραφέα μετά τον 7^ο αιώνα. Διαπιστώθηκε ότι οι, μεταγενέστεροι του 7^{ου} αιώνα συγγραφείς, αφήνουν να διαφανεί η προσωπικότητά τους και να δώσουν το προσωπικό στίγμα γραφής τους με βάση το θέμα που πραγματεύονταν κάθε φορά, στοιχεία που γενικά απουσιάζουν από προγενέστερους συγγραφείς όχι όμως και από τον Αγαθία. Ο ίδιος, όπως έγινε λόγος παραπάνω, διαφοροποιείται, ξεφεύγοντας από τους ισχύοντες κανόνες. Παρόλα αυτά, ο Liubarskii, εξελίσσει την άποψη του Scott ακόμα περισσότερο, προτείνοντας τέσσερα αξιολογικά κριτήρια³³, που ταυτοποιούν αυτή την αλλαγή και μπορούν να εφαρμοστούν πολύ σωστά στην περίπτωση του Λέοντος.

Ο Λέων, λοιπόν, ξεκινάει το προοίμιό του, θίγοντας θεωρητικά ζητήματα σχετικά με την κριτική ικανότητα των ανθρώπων όσον αφορά γενικά τα ιστορικά γεγονότα του παρελθόντος, τονίζοντας παράλληλα και την, ζωτικής σημασίας, χρησιμότητα της ιστορίας. Σ' αυτό το σημείο, αναφέρεται στη λήθη, στη λησμονιά δηλαδή των γεγονότων που ξεχνιούνται με το πέρασμα του χρόνου, εκφράζοντας το πλήρωμα του χρόνου, το πέρασμα από μία εποχή σε άλλη, που δεν είναι ούτε στιγμιαίο ούτε αυτόματο, αλλά υπακούει σε δύναμη αναπότρεπτη. Ο λόγος του εδώ δίνει και τη σοβαρότητα του δύσκολου έργου που έχει αναλάβει να φέρει σε πέρας.

³² Talbot A.-M. & Sullivan D.F., (introd., transl. and annot), *The History of Leo the Deacon The History of Leo the Deacon*, σελ. 28-29

³³ Ο.π., σελ. 29. Αναφέρομαι σ' αυτά τα τέσσερα κριτήρια

«Γιατί, από τα υπόλοιπα βιωφελή πράγματα, ομολογούμε ότι η ιστορία είναι ιδιαίτερα χρήσιμη, εφόσον αναβιώνει και αναγεννά τις περιπέτειες των θνητών, μην επιτρέποντας να καταποντιστούν και να ενταφιαστούν στον βυθό της λησμονιάς»³⁴

Το ίδιο ακριβώς κάνει και ο Αγαθίας, ο οποίος, θέλοντας να παραμείνει πιστός στις προγραμματικές του δηλώσεις σχετικά με τους σκοπούς της ιστορίας αναφέρεται στη λήθη ως αντιστάθμισμα της γραπτής ιστορίας.

«Επιπλέον, η λησμονιά που επέρχεται καλύπτει και βάζει στο περιθώριο την αληθινή έκβαση των γεγονότων».³⁵

Η φράση στο έργο του Λέοντος συμπίπτει αρκετά με την αρχική που συναντάται στον Αγαθία ως προς το σκεπτικό της λήθης των γεγονότων. Η συνάφεια, εδώ, περιορίζεται σε λεξιλογικό επίπεδο και πιθανόν να έχει προηγηθεί κάποιου είδους επεξεργασία διότι η ίδια φράση δεν χρησιμοποιείται αυτούσια από τον Λέοντα. Ο Λέων αντικαθιστά τα ρήματα με συνώνυμα, χωρίς να αλλάζει ριζικά το αρχικό νόημα των λέξεων. Αξιοσημείωτο είναι ότι η φράση αυτή εμπεριέχεται σε διαφορετικού είδους νοηματικό περιβάλλον σχετικά με τα ευεργετικά στοιχεία της ιστορίας, με τους δύο ιστορικούς να παραθέτουν τις απόψεις τους. Οπωσδήποτε, η πρόταση αυτή έδινε το έναυσμα για να ξετυλιχθεί ο ειρμός της σκέψης των συγγραφέων με τις αναπόσπαστες εξαγγελίες που συνεπάγεται το προοίμιο.

Ο Λέων, στη συνέχεια δίνει πληροφορίες για τους λόγους που τον οδήγησαν να συγγράψει την *Ιστορία* του. Ο ίδιος παρακινήθηκε από μια σειρά ακραίων φυσικών φαινομένων που προοιωνίζαν τη Δευτέρα Παρουσία³⁶ και με δεδομένες τις χλιαστικές πεποιθήσεις που χαρακτήριζαν εκείνη την εποχή δεν παραλείπει να τοποθετηθεί για αυτά σε διάφορα σημεία του έργου.

«Εξαιτίας αυτής της πίστης λοιπόν και εξαιτίας του ότι στην εποχή μου πραγματοποιήθηκαν για πρώτη φορά πολλά παράδοξα και αλλόκοτα φαινόμενα, επειδή εμφανίστηκαν φοβερά ουράνια σώματα, επειδή συγκλονίστηκαν τόποι από άπιστευτους σεισμούς, επειδή κεραυνοί και ραγδαίες καταιγίδες χτύπησαν τη γη,

³⁴ «ἐπεὶ οὖν λυσιτελὲς ἡ ἱστορία μετὰ τῶν ἄλλων βιωφελῶν χρήμα τελεῖν ὁμολόγηται, ἅτε τὰ θνητὰ ἀναβιώσκειν ἢ ἀνηβάσκειν παρεχομένη, καὶ μὴ ἔωσα τοῖς τῆς λήθης βυθοῖς παρασύρεσθαι τε καὶ συγκαλύπτεσθαι». *Λέοντος Διακόνου Ιστορία*, σελ. 1, Καραλής, *Λέων Διάκονος Ιστορία*, σελ. 96.

³⁵ «ἀλλὰ καὶ λήθη παρεμπεσοῦσα ἐπικαλύπτει καὶ παρατρέπει τὰς ἀληθεῖς τῶν πράξεων ἀποβάσεις» βλ. *Αγαθίου Σχολαστικού Ιστοριών*, σελ. 1. Αλεξιάκης, *Αγαθίου Σχολαστικού Ιστορία*, σελ. 35.

³⁶ Αντανακλούν χλιαστικές πεποιθήσεις λόγω του ότι πλησίαζε το έτος 1000, όμως λόγος γίνεται σε παρακάτω κεφάλαιο της εργασίας.

πόλεμοι ξεσηκώθηκαν και στρατεύματα από πολλά μέρη της γης ρίχτηκαν εναντίον μας, επειδή πόλεις και χωριά μετακινήθηκαν»³⁷

Στα φυσικά –και όχι μόνο– φαινόμενα για τα οποία μιλάει ο Λέων, αναφέρεται και ο Αγαθίας. Εκείνος αναφέρεται σε τέτοιου είδους κοσμοϊστορικά φαινόμενα ως άξια παρατήρησης που τον οδήγησαν και αυτόν με την σειρά τους στην ανάληψη αυτού του έργου.

«Στον καιρό μου, όμως, ξέσπασαν απρόσμενα και σε πολλά μέρη της οικουμένης μεγάλοι πόλεμοι, συνέβησαν μεταναστεύσεις πολλών βαρβαρικών εθνών, απερίγραπτες και απίστευτες ενέργειες κατέληξαν σε απροσδόκητα αποτελέσματα και η τύχη αναποδογύρισε απρόβλεπτα, φυλές καταστράφηκαν, πόλεις υποδουλώθηκαν, άλλαξαν οι οικήτορες τους και σχεδόν όλες οι ανθρώπινες υποθέσεις αναστατώθηκαν».³⁸

Οι συμφορές αυτές και ο τρόπος με τον οποίο ο Λέων τις απαριθμεί, συμπίπτουν, όχι τόσο λεξιλογικά με τον Αγαθία όσο με τη μέθοδο και το σκεπτικό του. Και οι δύο αφήνουν να διαφανούν στο λόγο τους οι πεποιθήσεις τους αναφορικά με τη Θεία Πρόνοια. Εκτενέστερη, όμως, ανάλυση σχετικά με αυτό το θέμα γίνεται σε επόμενο κεφάλαιο της εργασίας.

Η Talbot και ο Sullivan,³⁹ πολύ στοχευμένα, αναφέρουν ότι ο Λέων δανειζόμενος από τον Αγαθία το παραπάνω χωρίο, το ενσωμάτωσε στην αφήγησή προσαρμόζοντας όμως όλα τα δεδομένα και τα γεγονότα σύμφωνα με όσα συνέβησαν στην εποχή του 10^{ου} αιώνα. Με αυτό τον τρόπο κατάφερε να εμπλουτίσει το έργο του με τη γλώσσα και το ύφος της πηγής του. Αυτή η άποψη είναι πιο κοντά στην πραγματικότητα όχι μόνο για το συγκεκριμένο απόσπασμα αλλά και για όλο το έργο συνολικά.

Στο πλαίσιο των κοινών τόπων στην κλασική και βυζαντινή ιστοριογραφία, τίθεται και το θέμα των εξαγγελιών σχετικά με το μέγεθος του έργου που έχουν να φέρουν σε πέρας οι ιστορικοί, κατά πόσο δηλαδή είναι ικανοί και άξιοι για την

³⁷ «διὰ ταῦτα, πολλῶν ἐν τῷ κατ' ἐμὲ χρόνῳ πραγμάτων ἐξαισίων καὶ ἀλλοκότων καινοτομηθέντων, καὶ φοβερῶν κατ' οὐρανὸν δειμάτων ἐπιφανέντων, καὶ σεισμῶν ἀπίστων κινηθέντων, σκηπτῶν τε κατενεχθέντων, καὶ ὑετῶν λάβρων καταρραγέντων, πολέμων τε συρραγέντων, καὶ στρατευμάτων πολλαχοῦ τῆς οἰκουμένης ἐπιδραμόντων, καὶ πόλεων καὶ χώρων μεταναστάντων». *Λέοντος Διακόνου Ιστορία*, σελ. 1. Καραλής, *Λέων Διάκονος Ιστορία*, σελ. 97-98.

³⁸ «ἐπειδὴ δὲ ἐν τῷ κατ' ἐμὲ χρόνῳ ξυνέβη μεγάλους μὲν πολέμους πολλαχοῦ τῆς οἰκουμένης ἀπροσδόκητα ξυρραγῆναι ἐθνῶν τε πολλῶν βαρβαρικῶν μεταναστάσεις γενέσθαι καὶ πράξεων ἀδύλων τε καὶ ἀπίστων παραλόγους ἀποβάσεις καὶ τύχης ἀτάκτους ἀντιρροπίας γενῶν τε καταλύσεις καὶ πόλεων ἀνδραποδισμοὺς καὶ μεταβολὰς οἰκητόρων καὶ οἶον ἅπαντα τὰ ἀνθρώπεια κεκινήσθαι». Αλεξιάκης, *Αγαθίου Σχολαστικού Ιστορία*, σελ. 42-43. *Αγαθίου Σχολαστικού Ιστοριών*, σελ. 2.

³⁹ Talbot A.-M. & Sullivan D.F., (introd., transl. and annot), *The History of Leo the Deacon*, σελ. 55 αναφορά 5

καλύτερη δυνατή απόδοση της πραγματικότητας. Τόσο ο Αγαθίας όσο και ο Λέων που τον ακολουθεί, καθιστούν σαφή τη θέση τους προλαμβάνοντας τυχόν αρνητικές κριτικές σχετικά με τη συγγραφή τους, με τα λεκτικά δάνεια του Λέοντα από τὸν Αγαθία να είναι εμφανή.

Ο Αγαθίας σημειώνει: «Μακάρι, λοιπόν, να μπορέσω να δημιουργήσω κάτι αντάξιο της προθυμίας μου και να πλησιάσω όσο πιο κοντά γίνεται το μέγεθος των γεγονότων».⁴⁰ Ο Λέων επίσης αναφέρει: «Ελπίζω όμως στον άθλο που επωμίζομαι, να μην βρεθώ κατώτερος από τις προθέσεις μου και να κατορθώσω να αποδώσω με τρόπο ανάλογο το μέγεθος των συμβάντων και ταυτόχρονα να τα επεξηγήσω κατά τρόπο ικανοποιητικό».⁴¹

Παρακάτω και οι δύο αναφέρονται στην έννοια της ιστορίας μέσω της προσπάθειας που θα καταβάλλουν για να φέρουν σε πέρας αυτή την διαδικασία. Έτσι, ο Αγαθίας ενημερώνει για την προσωπική του προσπάθεια και δηλώνει ότι «εγώ θα επιχειρήσω να καταπιαστώ με τις σημαντικότερες από τις δημόσιες υποθέσεις»,⁴² ενώ ο Λέων αναφέρει «ας προχωρήσουμε όμως τώρα στην αφήγηση των κοινών υποθέσεων, αναφέροντας ότι μέγιστο προτέρημα της ιστορίας είναι η αληθοφάνεια, προσόν άλλωστε που ταιριάζει σ' αυτήν περισσότερο από καθετί άλλο».⁴³

Η εξάρτηση και εδώ διαπιστώνεται σε λεξιλογικό, μόνο, επίπεδο, με τα κοινά σημεία να περιορίζονται σε επιφανειακό πλαίσιο.

Ο Λέων, έπειτα, συστήνεται προσωπικά κατά το γνωστό πρότυπο του Αγαθία δηλώνοντας την καταγωγή και την πατρίδα του.

«Είμαι ο Λέων, ο γιος του Βασιλείου, εγώ που συνέταξα το έργο αυτό. Πατρίδα μου είναι η Καλόη, ένα πανέμορφο χωριό της Ασίας χτισμένο στις πλαγιές του Τμώλου, γύρω από τις πηγές του ποταμού Καϋστρίου, που διαρρέει το Κελβιανό πεδίο, δημιουργώντας ένα εξάισιο θέαμα στους παρατηρητές του, μέχρι να εκβάλλει στο πέλαγος μέσα στον κόλπο της φημισμένης και ένδοξης Εφέσου».⁴⁴

⁴⁰ «ἀλλά μοι εἶη ἄξιόν τι δρᾶσαι τῆς προθυμίας καὶ τοῦ μεγέθους τῶν ἔργων ὡς ἐγγυτάτω ἰκέσθαι». *Αγαθίου Σχολαστικού Ιστοριών*, σελ. 2, Αλεξιάκης, *Αγαθίου Σχολαστικού Ιστορίας*, σελ. 45.

⁴¹ «ἀλλά μοι εἶη τὸν ὑπὲρ ἐμὲ τοσοῦτον ἄθλον ἐπανηρημένῳ, μὴ δεύτερον τῆς προθυμίας δραμεῖν, ἀναλόγως δὲ τοῦ μεγέθους τῶν συμβεβηκότων ἰκέσθαι, καὶ ταῦτα δεόντως ἐπεξηγήσασθαι». *Λέοντος Διακόνου Ιστορία*, σελ. 1. Καραλής, *Λέων Διάκονος Ιστορία*, σελ. 98-99.

⁴² «ἐμοὶ δὲ ἐπὶ τὰ κοινὰ καὶ μέγιστα τῶν πραγμάτων ἰτέον». *Αγαθίου Σχολαστικού Ιστοριών*, σελ. 2. Αλεξιάκης, *Αγαθίου Σχολαστικού Ιστορίας*, σελ. 46-47.

⁴³ «ἀλλ' ἐπὶ τὴν τῶν κοινῶν πραγμάτων ἰτέον δὴγησιν περὶ πλείστου τὸ ἀληθίζειν ποιούμενοι ὡς μάλιστα, ὅτι καὶ τοῦτο τῆ ἱστορία τῶν ἄλλων μᾶλλον ἀρμόττει». *Λέοντος Διακόνου Ιστορία*, σελ. 1. Καραλής, *Λέων Διάκονος Ιστορία*, σελ. 98-99.

⁴⁴ «δὲ ταῦτα συντάξας Λέων εἰμὶ Βασιλείου υἱός· πατρίς δὲ μοι Καλόη, χωρίον τῆς Ἀσίας τὸ κάλλιστον, παρὰ τὰς κλιτύς τοῦ Τμώλου ἀνγκισμένον, ἀμφὶ τὰς πηγὰς τοῦ Καϋστρίου ποταμοῦ, ὃς δὴ, τὸ Κελβιανὸν

Το απόσπασμα αυτό, μαζί με κάποια άλλα αποσπάσματα, είναι και το πιο ενδεικτικό στοιχείο του έργου γύρω από το οποίο δημιουργήθηκε το γνωστό ζήτημα της εξάρτησης από τον Αγαθία. Ο Αγαθίας έχοντας αναφερθεί λεπτομερώς στις ωφέλειες και την σημασία της ιστορίας, στο μέχρι τότε έργο του και στους λόγους συγγραφής, παρουσιάζει τα σχετικά με την καταγωγή και τη γενέτειρα του.

«Αγαθίας είναι το όνομά μου, Μύρινα η πατρίδα μου, Μεμνόνιος ο πατέρας μου και δουλειά μου είναι η απασχόληση με το Ρωμαϊκό δίκαιο και τις δικαστικές διαμάχες. Λέγοντας Μύρινα, δεν εννοώ τη Θρακική πόλη, ούτε οποιαδήποτε άλλη πόλη στην Ευρώπη ή στην Λιβύη που πιθανόν να έχει αυτό το όνομα, αλλά την Ασιατική πόλη που κάποτε αποικίστηκε από τους Αιολείς στις εκβολές του Πυθικού ποταμού, ο οποίος, κυλώντας μέσα από τη Λυδία, εκβάλλει στον τελευταίο όρμο του Ελεατικού κόλπου».⁴⁵

Ο Λέων ακολουθεί σχεδόν κατά γράμμα, με τις απαραίτητες προσαρμογές φυσικά, τον Αγαθία, κάνοντας κατανοητό αμέσως ότι πράγματι χρησιμοποίησε ως πρότυπό του τον ιστορικό του 6^{ου} αιώνα. Το χωρίο αυτό, όμως, όπως και τα υπόλοιπα που του προσάπτονται, δεν είναι ικανά να χαρακτηρίσουν την ολότητα του έργου ως μιμητικό, χαρακτηρίζοντας την όλη προσπάθεια ως στείρα μίμηση.⁴⁶ Ο Λέων δεν κάνει τίποτα παραπάνω απ' ό,τι έκανε σε όλο το προοίμιο αλλά και σε όλο το έργο, εννοώντας ότι απλά προσαρμόζει στο λόγο του στοιχεία που θεωρεί ότι αναβαθμίζουν την ποιότητα του έργου του. Ο Αγαθίας αποτελεί για τον ιστορικό του 10^{ου} αιώνα, ένα υπόδειγμα σχετικό με το πώς θα αυτοπαρουσιαστεί και θα δώσει κάποια προσωπικά στοιχεία στον αναγνώστη για το έργο του.⁴⁷ Επομένως, η όλη διανοητική προσπάθεια του Λέοντος περιορίζεται μόνο στον γλωσσικό εμπλουτισμό της αφήγησης του και όχι βαθύτερα.

παραρρέων και ἥδιστον θαῦμα τοῖς ὀρθοῖσι προκείμενος, ἐς τὸν τῆς κλεινῆς καὶ περιτύστου Ἐφέσου κόλπον πελαγίζων ἐσβάλλει». *Λέοντος Διακόνου Ιστορία*, σελ. 1, Καραλής, *Λέων Διάκονος Ιστορία*, σελ. 98-99.

⁴⁵ «ἐμοὶ Αγαθίας μὲν ὄνομα, Μύρινα δὲ πατρίς, Μεμνόνιος δὲ πατήρ, τέχνη δὲ τὰ Ῥωμαίων νόμιμα καὶ οἱ τῶν δικαστηρίων ἀγῶνες. Μύριναν δὲ φημι οὐ τὸ Θράκιον πόλισμα οὐδὲ εἶ τις ἐτέρα κατὰ τὴν Εὐρώπην τυχὸν ἢ Λιβύην τῷδε κέκληται τῷ ὀνόματι, ἀλλὰ τὴν ἐν τῇ Ἀσίᾳ πάλαι ὑπὸ Αἰολέων ἀποικισμένην ἀμφὶ τὰς ἐκβολὰς τοῦ Πυθικοῦ ποταμοῦ, ὃς δὴ ῥέων ἐκ Λυδίας τῆς χώρας ἐς τὸν ἔσχατον αὐλῶνα τοῦ κόλπου τοῦ Ἐλαίτου ἐμβάλλει». *Αγαθίου Σχολαστικοῦ Ιστοριῶν*, σελ. 2. Αλεξιάκης, *Αγαθίου Σχολαστικοῦ Ιστορία*, σελ. 45-46.

⁴⁶ Krumbacher, *Ιστορία της Βυζαντινῆς λογοτεχνίας*, τ. Α', σελ. 542.

⁴⁷ Η μόνη πηγή λεπτομερών βιογραφικών στοιχείων του Λέοντος Διακόνου, είναι οι αναφορές του μέσα στο ίδιο του το έργο. Δεν υπάρχουν μαρτυρίες άλλες που να δίνουν πληροφοριακό υλικό για τη ζωή του ιστορικού.

Είναι αξιοσημείωτο, λοιπόν, το γεγονός ότι, για την έκταση ενός τέτοιου ιστορικού έργου, ο Λέων περιορίζεται σε ένα τόσο σύντομο προοίμιο χωρίς να πλατυάζει ή να περιαυτολογεί σχετικά με την ιστορική-συγγραφική του ιδιότητα του. Η θέση του και το πλεονέκτημα ότι υπήρξε αυτόπτης μάρτυρας γεγονότων, θα δικαιολογούσαν περαιτέρω πληροφορίες σχετικά με τον ίδιο και τους λόγους που οδηγήθηκε στη συγγραφή. Αντίθετα, ο Αγαθίας αφιερώνει περισσότερο χώρο στην αυτοπροβολή του ως συγγραφέα δίνοντας αρκετό πληροφοριακό υλικό στον αναγνώστη του έργου, παρά το γεγονός ότι η ιστορία του βασίστηκε εξολοκλήρου σε γραπτές και πιθανόν προφορικές μαρτυρίες τις οποίες έχει επεξεργαστεί.⁴⁸

Σε κάθε περίπτωση, το προοίμιο είναι αυτό που δίνει ώθηση για την αφήγηση της ιστορίας που πραγματεύεται ο εκάστοτε ιστορικός. Συγκρίνοντας τα δύο αυτά προοίμια, γίνεται αντιληπτή η σχέση των δύο ιστορικών έργων. Ο Λέων, όπως σημειώθηκε παραπάνω, εκτός της περιεκτικής του εισαγωγής, δεν ξεφεύγει από το στόχο του που είναι αποκλειστικά και μόνο η αφήγηση των ιστορικών εξελίξεων. Γι' αυτό, άλλωστε, περιορίζεται στη συνοπτική παρουσίαση του έργου του, θίγοντας επιδερμικά την ωφελμιστική διάσταση της ιστορίας και τους λόγους ανάληψης αυτού του έργου.

Με τα δεδομένα αυτά δεν μπορεί να γίνει λόγος για πλήρη ταύτιση των δύο ιστορικών διότι τέτοιου είδους καταγεγραμμένα στοιχεία στα προοίμια ήταν κοινός τόπος στην κλασική και βυζαντινή ιστοριογραφία. Επομένως, τα όρια και σε αυτή την περίπτωση είναι πιο συγκεχυμένα⁴⁹ και δεν γίνεται να ειπωθεί κάτι με απόλυτη σιγουριά. Το ζήτημα για το ρόλο των προοιμίων δεν μπορεί να εξαντληθεί σαν αντικείμενο μελέτης και συζήτησης στο πλαίσιο της βυζαντινής ιστοριογραφίας. Έγινε προσπάθεια να καλυφθούν συνοπτικά τα καίρια σημεία αυτού του θέματος.

⁴⁸ Έχει σημειωθεί ως βασική αδυναμία του έργου

⁴⁹ Talbot A.-M. & Sullivan D.F., (introd., transl. and annot), *The History of Leo the Deacon*, σελ. 56 σημείωση 7.

Πολεμικά Τεκταινόμενα στα δύο έργα και Στρατιωτικά Εγχειρίδια

Το φαινόμενο του πολέμου, ο οποίος σαν γεγονός έχει διαχρονικό και οικουμενικό χαρακτήρα αποτελεί την βάση γύρω από την οποία εξελίσσεται η έννοια των κρατών υπό γεωγραφική, κοινωνική και πολιτισμική μορφή. Η μακροχρόνια εμπόλεμη κατάσταση που βίωνε το Βυζάντιο είναι καθοριστική για τη διαμόρφωση της στρατιωτικής ιδεολογίας που χαρακτήριζε όλη εκείνη την εποχή. Ο πόλεμος είναι ένας όρος, που όσον αφορά την περίοδο του Βυζαντίου, έχει μελετηθεί ελάχιστα από τους ερευνητές του κλάδου, γεγονός που αντανακλάται και από τη φιλολογική παραγωγή εκείνης της εποχής. Με την πιο σύγχρονη έννοια του όρου, εννοούνται οι ποικίλοι τομείς της προετοιμασίας και διεξαγωγής ενός πολέμου, το εκάστοτε ιδεολογικό και κοινωνικό υπόβαθρο αλλά και οι συνέπειες του ίδιου του πολέμου, όπως αναφέρει ο Ταξιάρχης Κόλιας.⁵⁰ Υπάρχει επομένως ένα χάσμα σε αυτό τον κλάδο των Βυζαντινών σπουδών με μόνες εξαιρέσεις το «Περί παραδρομής πολέμου» (Κόλιας, 1997) σε σχολιασμό του G. Dagron, την έκδοση της «Στρατηγικής Εκθέσεως και Συντάξεως Νικηφόρου δεσπότη» από τον E. Mc Geer, καθώς επίσης και τα κεφάλαια 56-65 του «Ἐκ των Τακτικῶν Νικηφόρου τοῦ Ουρανοῦ» και τα «Τακτικά» του Λέοντος Στ'. Η σχετικά περιορισμένη παραγωγή και μελέτη αυτού του τομέα από την επιστημονική κοινότητα έρχεται σε αντίθεση με τη μελέτη των αντίστοιχων επιστημονικών έργων που έχουν εκπονηθεί για τη Δύση αλλά και για το Ισλάμ.⁵¹ Βέβαια, σε αυτό συνέβαλε και το ότι η φιλολογική παραγωγή εκείνης της περιόδου είναι πολύ πιο πλούσια και διαδεδομένη απ' ό,τι στον ανατολικό μεσαίωνα.

Ο καθαρά χρηστικός χαρακτήρας των πολεμικών πραγματειών δίνει μια αντιπροσωπευτική εικόνα των πολεμικών δεδομένων του ανατολικού μεσαίωνα από άποψη στρατηγικής και τακτικής. Τα δεδομένα αυτά οι περισσότεροι ενδιαφερόμενοι όφειλαν να τα ακολουθήσουν κατά το μάλλον ή ήττον τουλάχιστον στην αρχή της στρατιωτικής τους πορείας.

Όσον αφορά το γραμματειακό είδος της στρατιωτικής φιλολογίας, η μελέτη και η έρευνα των πολεμικών εγχειριδίων του παρελθόντος, ανάλογα με τη χρονική περίοδο της συγγραφής τους, συμβάλλει σημαντικά στη διαμόρφωση της εικόνας των τεχνικών και επιστημονικών γνώσεων που κατείχαν οι Βυζαντινοί κατά τη διάρκεια της διεξαγωγής του πολέμου. Ο πολεμικός επεκτατισμός πραγματοποιούνταν στα πλαίσια

⁵⁰ Κόλιας, «Η πολεμική τακτική των Βυζαντινών: Θεωρία και πράξη», σελ. 153-164

⁵¹ Ο.π., σελ. 153

του αυτοπροσδιορισμού τους ως πολυεθνικής αυτοκρατορίας. Με γνώμονα αυτό το σκεπτικό, παρατίθεται στο παρόν κεφάλαιο το αντίστοιχο θεωρητικό πλαίσιο, στην προσπάθειά μας να προσδιορίσουμε τις πιθανές πηγές και τα πρότυπα του Λέοντος και του Αγαθία, εικάζοντας την πιθανή σχέση που μπορεί να υπήρχε μεταξύ αυτών και των στρατιωτικών πραγματειών, υπό το πρίσμα πάντα της γνωστής μίμησης της αρχαιότητας.

Το κεντρικό θέμα, σε αυτό το κεφάλαιο της παρούσης εργασίας είναι η επίδραση των στρατιωτικών εγχειριδίων, της πολεμικής φιλολογίας, τόσο στον Αγαθία όσο και στον Λέοντα. Η σκέψη αυτή πηγάζει από την περίτεχνη και λεπτομερώς δοσμένη αφήγηση και περιγραφή των πολεμικών τεκταινόμενων στους δύο ιστορικούς, καθότι έχοντας να κάνουμε – κυρίως στο Λέοντα – με πολεμικές ιστορίες είναι πιθανή κάποια συνάφεια κατά το μάλλον ή ήττον με αυτό το γραμματειακό είδος και τους συγγραφείς του. Το ζήτημα αυτό έχει πολλές παραμέτρους και εκφάνσεις διότι πρέπει να ληφθούν υπόψη αρκετά δεδομένα τα οποία στηρίζονται στην θεωρία που καταγράφεται μέσα στα αυτά τα πολεμικά εγχειρίδια. Οπωσδήποτε, στο παρόν κεφάλαιο, δεν εξαντλούνται τα όρια ανάλυσης και ανάπτυξης αυτής της θεωρίας που εγκαινιάζει με τη σειρά της ένα μεγάλο θέμα συζήτησης στο πλαίσιο της συνειδητής αναδρομής των Βυζαντινών στη γραμματεία προγενέστερων περιόδων.

Το υλικό που αντλήθηκε από αυτά έργα του Λέοντα και του Αγαθία είναι χαρακτηριστικό τόσο για τη μεταξύ τους εξάρτηση όσο και για την ταύτισή τους με παράλληλα χωρία των Βυζαντινών πολεμικών πραγματειών. Σκοπός της προσπάθειας μας είναι ο βαθμός ανάδειξης και πιθανής ταύτισης των πρότυπων πηγών των συγγραφέων.

Προτού όμως γίνει εκτενέστερη ανάλυση του θεματός μας, είναι αναγκαίο να διευκρινιστεί το περιεχόμενο των όρων «στρατηγική» και «τακτική», που αναφέρονται σε αυτού του είδους τις πολεμικές πραγματείες.

Οι έννοιες αυτές είναι δύο όροι με συγκεχυμένο σχετικά νόημα, τουλάχιστον για την υπό εξέταση περίοδο, καθότι αρκετοί τις συγχέουν θεωρώντας τις ταυτόσημες. Οι όροι «στρατηγική» και «τακτική» έχουν διαφορετική σημασιολογική έννοια, αν φυσικά τις αναλύσει κανείς υπό το πρίσμα της σύγχρονης στρατιωτικής ορολογίας. Η πρακτική αυτή δεν εφαρμόζεται από τους Βυζαντινούς συγγραφείς πολεμικών εγχειριδίων, όπου γίνεται άκριτη χρήση τους, καθιστώντας, κατά περίπτωση, το έργο των μελετητών δύσκολο. Στο σημείο αυτό, αξίζει να σημειωθεί πως και ο μελετητής A. Dain και η ομάδα του επίσης χρησιμοποιούσαν αδιακρίτως τους δύο αυτούς όρους

στις μελέτες τους,⁵² όπως αναφέρει ο Hunger, δείχνοντας έτσι αδυναμία κατανόησης του υπάρχοντος υλικού τους.

Μιλώντας λοιπόν για «στρατηγική», εννοούμε την τεχνική ικανότητα του αρμόδιου στρατηγού να καθοδηγεί το στράτευμά του στη νικηφόρα διεξαγωγή των μαχών και γενικότερα του πολέμου, με πιο γνωστό και αντιπροσωπευτικό έργο του είδους το «Στρατηγικόν» του Ονασάνδρου⁵³. Με τον όρο «τακτική», από την άλλη, εννοείται η τέχνη της κατάλληλης προετοιμασίας και παράταξης των στρατιωτών από τον στρατηγό στο πεδίο των μαχών, την πολεμική μάχη. Η επιστήμη των τακτικών, επομένως, όριζε τα επιμέρους τμήματα του ιππικού και του πεζικού, αναλύοντας ταυτόχρονα και την εξειδικευμένη τους στρατιωτική ορολογία⁵⁴ με πιο γνωστούς συγγραφείς τον Ασκληπιόδωρο, τον Αιλιανό τον Τακτικό και τον Αρριανό⁵⁵.

Η βυζαντινή στρατιωτική φιλολογία, λοιπόν, είναι σχετικά περιεκτική από άποψη υλικού στην κοινή χειρόγραφη παράδοση. Ο Hunger αναφέρεται εκτενώς σε όλους τους συγγραφείς στρατιωτικών εγχειριδίων από το 4ο αιώνα π.Χ. μέχρι και μετά το 10ο αιώνα μ.Χ. παραθέτοντας όλες τις σχετικές πραγματείες με αναλυτική παρουσίαση τους.⁵⁶

Η επιστημονική κοινότητα που έχει αναλάβει το έργο της συγκρότησης όλων αυτών των στοιχείων από τις ιστοριογραφικές πραγματείες με σκοπό την καλύτερη κατανόηση και χρήση τους, συνάντησε αρκετές δυσκολίες ως προς την διάρθρωση και ανακατασκευή του υλικού τόσο από τα ιστορικά έργα όσο και από τα στρατιωτικά εγχειρίδια.

Ο G. Dennis⁵⁷ υπογραμμίζει τη δυσκολία των μελετητών σε αυτή την ανακατασκευή των πολεμικών ενεργειών που διεξάγονταν, όπως περιγράφονται από

⁵² Hunger H., *Βυζαντινή λογοτεχνία. Η λόγια κοσμική γραμματεία των Βυζαντινών*, τ. Γ', Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, 2010, σελ. 157.

⁵³ McGeer E., *Sowing the Dragon's Teeth: Byzantine Warfare in the Tenth Century*, Dumbarton Oaks Studies Series 33. Washington, DC: Dumbarton Oaks Research Library and Collection 1995, 2008, σελ. 189.

⁵⁴ Αρκετοί στρατηγοί- και όχι μόνο- καταπιάνονταν με τη μελέτη πολεμικών εγχειριδίων τακτικής για κατανόηση και αφομοίωση του υλικού που προσέφεραν, καθώς επεξηγούσαν και ανέλυαν τη στρατιωτική ορολογία και το αντίστοιχο λεξιλόγιο όπως μας αναφέρει ο McGeer, *Sowing the Dragon's Teeth: Byzantine Warfare in the Tenth Century*, σελ. 188.

⁵⁵ McGeer, ό.π., σελ. 188.

⁵⁶ Hunger, ό.π., σελ. 157-182.

⁵⁷ Dennis G. T., "The Byzantines in Battle" στο *Το εμπόλεμο Βυζάντιο (9ος-12ος αι.)*, (επιμ. Κ. Τσικνάκης) [Ινστιτούτο Βυζαντινών Ερευνών. Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών. Διεθνή Συμπόσια 4], Αθήνα 1997, σελ. 165-178.

τους ιστορικούς – χρονογράφους, αλλά και όπως παραδίδονται από τις στρατιωτικές πραγματείες, καθώς αφενός οι πρώτοι αποδίδουν τα γεγονότα από τη δική τους οπτική και υπό συγκεκριμένο πρίσμα⁵⁸ ενώ η στρατιωτική φιλολογία επικεντρώνεται στο θεωρητικό κομμάτι διανθίζοντας το με αρκετά επιμέρους παραδείγματα.

Με αφετηρία την εν λόγω διαπίστωση του Dennis, θα γίνει αναφορά και σε αυτή τη σχέση, δηλαδή στα ιστοριογραφικά και στρατιωτικά έργα και κατά πόσο μπορεί να αντικατοπτρίζονται παράλληλες αναδιηγήσεις τους στον Λέοντα Διάκονο και στον Αγαθία. Αξίζει να τονιστεί εδώ το γεγονός πως μπορεί μεν οι στρατιωτικές πραγματείες να παρέδιδαν κατευθυντήριες οδηγίες σε πολύ συγκεκριμένα και περιορισμένα πλαίσια, η προσωπική κρίση όμως του στρατηγού στο πεδίο της μάχης ήταν ο βασικός παράγοντας, δεδομένο το οποίο φαίνεται και στην πράξη από τις διηγήσεις των συγγραφέων σε αρκετά έργα του είδους. Τα εγχειρίδια αυτά αποτελούσαν κατά κύριο λόγο τη βάση, το θεωρητικό πλαίσιο, πάνω στο οποίο οι εκάστοτε στρατηγοί θεμελιώναν, το θεωρητικό κατά κάποιο τρόπο υπόβαθρο της στρατηγικής τους. Η μετάβαση από το θεωρητικό στο πρακτικό κομμάτι ήταν πιο σύνθετη διαδικασία διότι προϋπέθετε σωστή κρίση και στοιχειώδη εμπειρία, στοιχεία ενός στρατηγού τα οποία αναδεικνύονταν και κρίνονταν από τις επιμέρους καταστάσεις που είχαν να αντιμετωπίσουν κάθε φορά στο πεδίο της μάχης. Βασικοί άξονες της στρατηγικής τους αποτελούσαν η σύνεση, η οξυδέρκεια κυρίως, όμως, η εμπειρία τους στο πολεμικό μέτωπο. Οπωσδήποτε, πρέπει να έχουμε κατά νου αυτή ακριβώς τη διάκριση και διαφοροποίηση στην απόδοση των γεγονότων από τους, ασχολούμενους με την περιγραφή στρατιωτικών πραγμάτων, ιστορικούς.

Διαθέσιμο εδώ:

<http://terpconnect.umd.edu/~sullivan/ByzAtWar.pdf>

Ανακτήθηκε 02/06/2020

⁵⁸ Οι χρονογράφοι αποδίδουν τα γεγονότα μέσα από ντετερμινιστικές απόψεις εστιάζοντας στα υπερφυσικά – θεία γεγονότα, ενώ, από την άλλη, οι ιστορικοί, πιο μορφωμένοι και καλλιεργημένοι, αποδίδουν τα γεγονότα με περισσότερη ενίοτε ρεαλιστική ακρίβεια.

Πολεμικά Τεκταινόμενα

Στα έργα του Λέοντα και του Αγαθία έχουν παρατηρηθεί αρκετά επαναλαμβανόμενα μοτίβα σχετικά με τη διεξαγωγή των πολεμικών αναμετρήσεων, τα οποία παρουσιάζουν κοινά παράλληλα όχι μόνο στην μεταξύ τους σύγκριση αλλά και σε σχέση με τα στρατιωτικά εγχειρίδια της εποχής. Η συνάφειά τους, άλλοτε άμεση και άλλοτε έμμεση, κυρίως στο έργο του Λέοντος Διακόνου, έχει διαπιστωθεί και από αρκετούς μελετητές του κλάδου, διότι απηχούνται αρκετές ομοιότητες και κοινά χαρακτηριστικά, που πιθανότατα να υποδηλώνουν γνώση τους και πιθανή χρήση τους από τους ιστορικούς μας. Επομένως, έγινε προσπάθεια εντοπισμού αυτών των χωρίων και των πιθανών πηγών που μπορεί να είχαν λάβει υπόψη τους οι ιστορικοί μας. Παρακάτω, παρατίθενται αυτά τα αποσπάσματα με παράλληλη αναφορά σε αυτές τις πηγές, κατηγοριοποιημένα ανάλογα με το μοτίβο τους. Η υποκατηγοριοποίηση στην οποία προχωρήσαμε έγινε με κριτήριο τα πιο βασικά μοτίβα των στρατιωτικών έργων και την κλιμακωτή επανάληψη και συνάφειας τους.

Το βασικό θεωρητικό πλαίσιο που χρησιμοποιούμε είναι το *Στρατηγικόν* του Μαυρικού,⁵⁹ τα «Τακτικά» του Λέοντος Στ', αλλά και άλλες επιμέρους στρατιωτικές πραγματείες. Ο Μαυρίκιος τοποθετείται κατά τον 6^ο αιώνα αλλά λίγο μετὰ τὸν Αγαθία.⁶⁰ Το *Στρατηγικόν* του Μαυρικού, στο οποίο βασίστηκε ο Λέοντας Στ', αποτελεί ένα από τα σημαντικότερα κείμενα της πολεμικής φιλολογίας και χρονολογείται περίπου στις αρχές του 7ου αιώνα διότι δεν υπάρχει κάποια αναφορά σε μεταγενέστερα γεγονότα.⁶¹ Το «Τακτικὸν» του Λέοντος, από την άλλη είναι μεταγενέστερο του έργου του Αγαθία, παρόλα αυτά, όμως, ανατρέχει σὲ υλικό προγενέστερο του Αγαθία, συμπεριλαμβανομένου και του Μαυρικού. Στα 12 βιβλία του *Στρατηγικού*, ὅπως και στα κεφάλαια των *Τακτικών*, αναλύονται διάφορα ζητήματα διεξαγωγῆς του πολέμου,⁶² ὅπου θα αναφερθούν παρακάτω συγκρινόμενα με

⁵⁹ Το έργο αποδίδεται στον αυτοκράτορα Μαυρίκιο (582-602) χωρίς να έχει αποσαφηνιστεί εάν το συνέγραψε ο ίδιος ή συντάχθηκε έπειτα από δική του προτροπή. Η μόνη διασύνδεση μεταξύ Μαυρικού και έργου είναι ο τίτλος που παραδίδει ο Ambros gr 139, με τους περισσότερους μελετητές να κάνουν λόγο για τιμητική αναφορά του αυτοκράτορα, στη βασιλεία του οποίου γράφτηκε το έργο, συνήθεια γνωστή της εποχής. Γυφτοπούλου Σ., *Μαυρικού Τακτικά Στρατηγικά, Το Στρατηγικόν του Μαυρικού*, Αθήνα, Εκδοτικός οίκος Αντ. Σταμούλη, 2016, σελ. 21-23.

⁶⁰ Γυφτοπούλου ὄ.π., σελ. 21-23. Hunger H., *Βυζαντινή λογοτεχνία. Η λόγια κοσμική γραμματεία των Βυζαντινών*, τ. Γ', σελ. 166-168.

⁶¹ Η Γυφτοπούλου αναφέρεται στις μεταγενέστερες αραβικές προκλήσεις, ὅπως επίσης και στην απουσία μεσαιωνικών «νεωτερισμών» για πολεμικά ζητήματα που διαμορφώθηκαν οριστικά αργότερα, αναδεικνύοντας παράλληλα και την εξέλιξη αυτού του είδους. Γυφτοπούλου, ὄ.π., σελ. 23.

⁶² Γυφτοπούλου, ὄ.π., σελ. 26-28. Hunger, *Βυζαντινή λογοτεχνία. Η λόγια κοσμική γραμματεία των Βυζαντινών*, τ. Γ', σελ. 166-168.

αντίστοιχες αναφορές από τα δύο κείμενά μας. Η μελέτη του συγκεκριμένου θέματος και η συνεπαγόμενη εξαγωγή συμπερασμάτων δεν εξαντλείται σε καμία περίπτωση.

Ένα από τα βασικά μοτίβα που επαναλαμβάνεται στην αφήγηση των πολεμικών αναμετρήσεων είναι ο αιφνιδιασμός των εχθρών από τους επιτιθέμενους, το οποίο ήταν πρωταρχικός και βασικός στόχος της εκάστοτε επίθεσης για την όσο το δυνατόν επιτυχέστερη διεξαγωγή της μάχης. Ο αιφνιδιασμός των εχθρών αποτελούσε μέρος της στρατηγικής των περισσότερων στρατηγών από την αρχαιότητα, διότι η διεξαγωγή των μαχών ήταν κάτι αμφίροπο, ενώ η σωστή προετοιμασία, στρατηγική και οξύνοια του στρατηγού την ώρα της μάχης ήταν καθοριστικής σημασίας για την επίτευξη του νικηφόρου αποτελέσματος.⁶³ Μια εκστρατεία συμπεριλάμβανε ποικίλους τρόπους αντιμετώπισης του εχθρού και από τους πιο σημαντικούς ήταν το κομμάτι των αιφνιδίων επιθέσεων. Διηγούμενοι, λοιπόν, τόσο ο Λέων Διάκονος όσο και ο Αγαθίας ιστορικά γεγονότα, με βασικό πυλώνα της αφήγησής τους τα πολεμικά τεκταινόμενα της εποχής, είναι φυσικό να συμπεριλαμβάνονται και διηγήσεις των αιφνιδιαστικών εφόδων όπως, επίσης, και των επιμέρους μεθόδων που ακολουθούσαν οι εκάστοτε παρατάξεις απέναντι στον εχθρό.

Αξιοσημείωτη είναι η επανάληψη των μοτίβων με τις αιφνίδιες απιθέσεις σε αρκετά σημεία τόσο στο Λέοντα όσο και στον Αγαθία. Παρόλα αυτά, η χρήση τους δεν περιορίζεται σε συγκεκριμένους κανόνες αλλά διαφοροποιείται και διανθίζεται με αρκετά στοιχεία, καθιστώντας την διήγηση πιο παραστατική και γλαφυρή χωρίς να αποκλίνει αισθητά από το συγκεκριμένο στόχο. Σκοπός τους ήταν να απεικονίσουν και να αποδώσουν όσο το δυνατόν καλύτερα γινόταν την πολεμική πραγματικότητα της εποχής. Έτσι, παρότι ο αιφνιδιασμός δεν συμπεριλαμβανόταν στο πλαίσιο της άμεσης μάχης, ωστόσο παρουσίαζε πιο ρεαλιστικά την ατμόσφαιρα του στρατιωτικού μετώπου στη διάρκεια των εχθροπραξιών. Αυτό, εξάλλου, μαρτυρούσαν και οι γραπτές πηγές της εποχής που λάμβαναν υπόψη τους οι περισσότεροι ιστορικοί.

Οι πολεμικές πραγματείες της εποχής αφιέρωναν και αυτές με τη σειρά τους επιμέρους κεφάλαια στην αναλυτική παρουσίαση των αιφνιδιαστικών εφόδων με συμβουλές και σχετικές παρατηρήσεις. Η παράθεση αυτών των υποδείξεων διανθίζονταν με διάφορα παραδείγματα και επιτεύγματα προγενέστερων στρατηγών. Χαρακτηριστικό παράδειγμα που αντανακλά έμμεση επίδραση του Λέοντος Διακόνου

⁶³ Dennis, “The Byzantines in Battle”, σελ. 166-170.

από τα έργα του είδους είναι το *Στρατηγικόν* του Μαυρικού, όπως και τα *Τακτικά* του αυτοκράτορα Λέοντος Στ'. Στην δέκατη έβδομη (ΙΖ') διάταξη του στρατιωτικού αυτού εγχειριδίου, που τιτλοφορείται ως «Περί αιφνιδίων εφόδων», δίνονται οδηγίες για την ανάληψη πρωτοβουλιών με αναπάντεχες επιθέσεις, αιφνιδιασμό των εχθρών με διάφορα τεχνάσματα, νυχτερινές έφοδοι κατά τη διάρκεια της νύχτας και αποστολές κατασκόπων.

Από τις αφηγήσεις και του Λέοντος και του Αγαθία δεν παραλείπονται τέτοια επεισόδια, τα οποία πέρα από την λεπτομερή περιγραφή, είχαν αρκετές φορές και καθοριστική σημασία για την έκβαση του πολέμου γενικότερα. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι εδώ ο αιφνιδιασμός του εχθρού με οποιοδήποτε τρόπο. Άλλωστε, παραδοσιακά αυτή η πρακτική αποτελούσε και αποτελεί την πιο καρποφόρα μέθοδο για επίθεση εναντίον του εχθρικού στρατοπέδου.

Το *Στρατηγικόν* του Μαυρικού αφιερώνει και αυτό κάποιες διατάξεις του στην πρακτική του αιφνιδιασμού, τονίζοντας συγκεκριμένα κάθε φορά δεδομένα που πρέπει να λαμβάνει υπόψη του ο στρατηγός και η στρατιωτική μονάδα. Πιο συγκεκριμένα, στο Λόγο Ζ' και στη διάταξη Ιβ' με τίτλο «Περί αιφνιδιασμού ως εικός γινομένου υπό έχθρων έν τῷ ὁδοιπορεῖν», αναλύονται τα στοιχεία αυτά σε περίπτωση αιφνιδιασμού κατά την οδοιπορία του στρατού, όπως επίσης επισημαίνει και στον Θ' Λόγο με τις δύο πρώτες διατάξεις του για τις απροσδόκητες αλλά και τις νυχτερινές εφόδους. Δεν συμβουλεύει, επομένως, μόνο για το επιθετικό κομμάτι, αλλά καθοδηγεί εφιστώντας την προσοχή και για το αμυντικό μέρος της πολεμικής προσπάθειας. Το σκεπτικό σε αυτές τις περιπτώσεις είναι ξεκάθαρο και αναπαράγεται σε κάθε περίπτωση.

Στο σημείο αυτό, αξίζει να σημειωθεί ότι τέτοιου είδους πρακτικές έχουν τις ρίζες τους γενικά στην αρχαιότητα, όπου οι αρχαίοι έλληνες ιστοριογράφοι, κυρίως ο Θουκυδίδης και ο Ξενοφώντας, συνήθιζαν να αφηγούνται αναλυτικά, με κάθε λεπτομέρεια, ενέργειες και πρακτικές που ακολουθούσαν οι μεταξύ τους μαχόμενοι κατά τη διάρκεια του πολέμου. Χαρακτηριστικό παράδειγμα όλων των προαναφερθέντων δεδομένων, στους μεταγενέστερους ιστορικούς του μεσαίωνα, είναι ο αιφνιδιασμός των εχθρών τη νύχτα, που αποδίδεται με λεπτομέρεια είτε περιγράφονται μάχες στην ξηρά είτε στη θάλασσα. Οι περιγραφές τους εστιάζουν αρκετά στο να δοθούν λεπτομέρειες, με όλες τις δυνατές εκφάνσεις που μπορεί να αποδώσει ένας ιστορικός.

Στο *Στρατηγικόν*, για την αντιμετώπιση του αιφνιδιασμού των εχθρών, ο Μαυρίκιος σημειώνει:

«Επιβάλλεται ότι, αν ενεργήσουν αιφνιδιασμό οι εχθροί και δεν ενδείκνυται να δοθεί η μάχη, είτε επειδή η τοποθεσία είναι δασώδης και δύσβατη είτε επειδή δεν προσφέρεται η στιγμή, θα αποφύγει (ο στρατηγός) να συμπλακεί μαζί τους σε εκείνο τον τόπο. Να επιδιώξει να συγκεντρώσει τις δυνάμεις του και να κρατήσει κατάλληλη τοποθεσία για άπληκτο στρατόπεδο και να αναβάλλει έπειτα τη σύγκρουση, έως ότου και ο χώρος και ο χρόνος θα είναι κατάλληλοι· να μην έρθει σε μάχη χωρίς να το θέλει. Άμα ενεργείς έτσι δεν αποφεύγεις τον εχθρό αλλά προστατεύεσαι, πού να μην περιέλθεις σε μειονεκτική θέση».⁶⁴

Ενώ για τον καθαυτό αιφνιδιασμό αναφέρει:

«Γι αυτό, καλό είναι, πάντοτε, με κάθε ευκαιρία και τηρώντας τα προσχήματα, να αιφνιδιάζεις τους εχθρούς προτού πιάσουν τα όπλα και κυρίως εκείνους που θεωρείται ότι υπερέχουν στο πλήθος. Προπάντων να επιδιώκεις στρατηγέ να κάνεις τους αιφνιδιασμούς εναντίον των εχθρών, όσο μπορείς, ή ό,τι άλλο τέχνασμα σοφίζεσαι, όπως τα είπαμε, παρά τις τακτικές επιχειρήσεις, φλερτάροντας στο εξής με τους δυσβάστακτους κινδύνους που θα προκύψουν.»⁶⁵

Ο Λέων Στ', αναφορικά με την αντιμετώπιση των εχθρών, συμβουλεύει να υπάρχει προνοητικότητα και προσοχή στο σχεδιασμό των τεχνασμάτων από τον στρατηγό:

«Πρέπει να τους προκαταλαμβάνεις μάλλον, όπως έχει λεχθεί, με αιφνιδιαστικές επιθέσεις και τεχνάσματα και ενέργειες προς εξαπάτηση τους, για να αποφύγεις καταφανή ενέργεια εναντίον τους, ώστε εξ αυτού του λόγου να περιπέσεις σε αναπότρεπτους και αναπόφευκτους κινδύνους. Και αυτά τα τεχνάσματα, που είναι διαφορετικά, πρέπει να τα πραγματοποιείς αναλόγως τον χρόνο, τον τόπο, τα πρόσωπα και την κατάσταση.»⁶⁶

⁶⁴ Λόγο Ζ' και στη διάταξη ιβ' με τίτλο «Περί αιφνιδιασμού ως εικός γινομένου υπό εχθρών εν τῷ ὁδοπορεῖν» Χρή, ἐὰν αἰφνιδιασμός γένηται ὑπὸ τῶν εχθρῶν καὶ μὴ συμβαίῃ τῇ χρεία τοῦ πολέμου ἢ ὁ τόπος, ὡς δασὺς καὶ δυσχερῆς, ἢ καιρὸς ἀπρόσφορός ἐστιν, μὴ ἐπιτηδεύειν συμβάλλειν αὐτοῖς ἐκεῖσε, ἀλλὰ σπουδάζειν μᾶλλον συνάγειν ἑαυτὸν καὶ τόπον ἐπιτήδειον κρατεῖν εἰς ἄπληκτον καὶ ὑπερτίθεσθαι, μέχρις οὗ καὶ τόπου καὶ ὥρας τῆς ἐπιτηδείας τύχοι καὶ μὴ ἀκουσίως συμβάλλειν. Τοῦτο γὰρ ποιῶν οὐχὶ τὸν ἐχθρὸν φεύγει, ἀλλὰ τὸν φαῦλον τόπον φυλάττεται.

⁶⁵ Διὰ τοῦτο οὖν καλὸν μὲν ἐστὶν αἰεὶ καιροὺς καὶ προφάσεις ἀρμοδίας τηρεῖν καὶ προκαταλαμβάνειν τοὺς ἐχθροὺς πρὶν ἢ ἐμπαράσκειν γένωνται, καὶ κατ' ἐξάρετον ἐκείνους τοὺς νομιζομένους ἐν πλήθει δυνάμει ὑπερέχειν. Καθ' ὧν δεῖ αἰφνιδιασμοῖς μᾶλλον τισὶ καὶ σοφίσμασιν, ὡς εἴρηται κατὰ τὸ δυνατόν, πρότερον σπεύδειν κεκρήσθαι, ἢ περ δημοσίαις ἐγχειρήσεσι, καὶ ἐντεῦθεν κινδύνους δυσαναλήπτους προσομιλεῖν.

⁶⁶ *Αυτοκράτορος Λέοντος Τακτικά*, (μτφρ.-σχόλια Ποταμιάνος Κ., επιμ. Αθανασοπούλου Δ.), Αθήνα, Ελευθερη Σκέψις, 2001, τ. Β', σελ. 56-59. Διάταξη ΙΖ, §4-5. «Δεῖ γὰρ κατὰ τούτων αἰφνιδιασμοῖς μᾶλλον καὶ σοφίσμασι καὶ ἀπάταις, ὡς εἴρηται, κατὰ τὸ δυνατόν πρότερον ποιεῖσθαι, ἀλλὰ μὴ δημοσίαις ἐγχειρήσεσι, ὥστε ἐντεῦθεν εἰς κινδύνους δυσανακλήτους καὶ ἀφεύκτους ἐμπίπτειν. Καὶ τῶν τοιούτων

Ιδιαίτερη, όμως μνεία γίνεται στις νυχτερινές εφόδους κατά των εχθρών, τόσο στο *Στρατηγικόν* όσο και στο *Λέοντα Στ'*, με τους συγγραφείς να τονίζουν τη σημασία της χρονικής στιγμής της επίθεσης. Πιο συγκεκριμένα ο Μαυρίκιος γράφει ότι:

«[...] Άλλοι έκαναν πραγματογνωμοσύνη για τα μέτρα ασφαλείας της στρατοπεδεύσεως σε αυτά τα ίδια τα άπληκτα των εχθρών και τη νύχτα, με το φως του φεγγαριού, δύο ή τρεις ώρες πριν το ξημέρωμα, έκαναν την επιχείρηση.»⁶⁷

Συνεχίζοντας στη β' διάταξη, εξειδικεύει ακόμη περισσότερο την ανάλυση του ως προς τις τεχνικές των νυχτερινών εφόδων. Επομένως, χαρακτηριστικό χωρίο είναι το εξής:

«Πρέπον οι έφοδοι να μεθοδεύονται τις νύχτες που έχει πανσέληνο ή που φέγγει επαρκώς σε όλη τη διάρκεια της πορείας, ώστε να μην τσακίζεται ο στρατός και να μην περιπλανιέται στο σκοτάδι ή στο φως των αστεριών.»⁶⁸

Κινούμενος στο ίδιο πλαίσιο, ο *Λέων Στ'*, αναφέρει:

«[...] Και αν ευρεθεί ευκαιρία κατά την διάρκεια φεγγαρόφωτης νύχτας να πραγματοποιήσεις την επιχείρηση κατά των εχθρών δύο ή τρεις ώρες πριν την αυγή, έχων κυρίως έμπειρους (χρήσιμους για τούτο) τοξότες· διότι είναι αναγκαίοι σε τέτοιες περιπτώσεις.»⁶⁹

Ο *Λέων Διάκονος* σε αρκετά σημεία του έργου του, αναφέρεται σε αυτού του είδους τη δραστηριότητα κάνοντας λόγο γενικά για την έννοια του αιφνιδιασμού και πόσο σημαντική ήταν για τους επιτιθόμενους:

«Αμέσως λοιπόν χόθηκε κρυφά μέσα στα ρουμάνια και, αφού περικύκλωσε το στρατόπεδο των Ούνων από παντού και καταμέτρησε με ακρίβεια τον αριθμό τους, κατά τα βαθιά μεσάνυχτα χώρισε σε τρία μέρη την φάλαγγα και εξόρμησε εναντίον

σοφισμάτων διαφόρων όντων δέον σε τούτοις χρῆσασθαι ἀρμοδίως καί τοις καιροῖς τοῖς τόποις, καί τοῖς προσώποις, καί τοῖς πράγμασιν».

⁶⁷ Άλλοι δὲ καὶ ἐν αὐτοῖς τοῖς τῶν ἐχθρῶν ἀπλήκτοις πολυπραγμονήσαντες ἂν ἀσφαλῶς αὐτοὺς ἀπληκεύειν, ἐν νυκτὶ τῆς σελήνης συναυαζούσης πρὸ δύο ἢ τριῶν ὥρων τῆς ἡμέρας τὴν κατὰ τῶν ἐχθρῶν ἐγχείρησιν ἐποιήσαντο, τοξόται μάλιστα ὄντες·

⁶⁸ Ἐν δὲ νυξὶ τοιαύταις δὲ χρῆ ἐπιτηδεύειν, τουτέστιν ἢ ἐν πανσελήνῳ, ἢ ἐπαρκοῦντος τοῦ φέγγους τῷ διαστήματι τῆς ὄλης πορείας, ἵνα μὴ σκοτία ὁ στατὸς περιπατῶν συντριβεται καὶ πλᾶνεται, ἢ ἐν ἀστεροφώτῳ·

⁶⁹ *Αυτοκράτορος Λέοντος Τακτικά*, (μτφρ.-σχόλια Ποταμιάνος Κ., επιμ. Αθανασοπούλου Δ.), Αθήνα, Ελευθερη Σκέψις, 2001, τ. Β', σελ. 58, Διάταξη ΙΖ', §8. «Καὶ ἐάν εὐρίσκηται πρόφασις ἐν νυκτὶ τῆς σελήνης λαμπούσης πρὸ δύο ἢ τριῶν ὥρων τῆς ἡμέρας τὴν κατὰ τῶν ἐχθρῶν ἐγχείρησιν ποιήσεις, τοξότας χρησίμους μάλιστα ἔχων· τοιούτων γάρ χρεια ἐστὶν ἐν τοῖς τοιούτοις καιροῖς».

των Σκυθών. Η αιφνιδιαστική του επίθεση κατέληξε μέσα σε ελάχιστο χρόνο σε ένα τόσο απροσδόκητο λουτρό αίματος»⁷⁰

«Οι βάρβαροι έστησαν ενέδρα στους στρατιώτες και πετάχτηκαν μέσα από τους λόγγους με πάταγο και άναρθρες κραυγές, επιτιθέμενοι αιφνιδιαστικά εναντίον τους. Εκείνοι τότε, κατάπληκτοι από την απροσδόκητη επίθεση και μην μπορώντας να δουν ούτε το φως του ήλιου από τα πυκνά φυλλώματα των δένδρων, τράπηκαν αμέσως σε φυγή. Οι βάρβαροι ρίχνονταν πάνω τους και τους κατέσφαζαν χωρίς έλεος, σαν να ήταν ζώα για θυσία».⁷¹

«Αν όμως διαβούμε εμείς πρώτοι τις επικίνδυνες τοποθεσίες και επιτεθούμε εναντίον τους απροειδοποίητα, πιστεύω (ομολογώ με τη θέληση του Θεού) ότι θα καταλάβουμε με τον πρώτο αλαλαγμό την πόλη της Πραισθλάβας, όπου βρίσκονται τα ανάκτορα των Μυσών και στην συνέχεια, με ορμητήριο μας την πόλη εκείνη, θα καταπολεμήσουμε εύκολα την ρωσική παραφροσύνη».⁷²

Γι' αυτούς τους λόγους και το αντίστοιχο υλικό στο έργο του Αγαθία είναι εξίσου σημαντικό. Και για τον ίδιο, ο αιφνιδιασμός έχει σημαίνοντα ρόλο στην αφήγηση. Τα παρατιθέμενα αποσπάσματα το πιστοποιούν:

«Αμέσως όλοι εξεπλάγησαν από την ξαφνική και απροσδόκητη επίθεση και οι Φράγκοι μέσα στη μεγάλη σύγχυση άρχισαν να σφάζουν με τα ξίφη τους όσους έβρισκαν μπροστά τους».⁷³

«Καθώς προχωρούσαν με χαλαρή επαγρύπνηση και χωρίς να περιμένουν οποιαδήποτε εχθρική κίνηση, έπεσαν πάνω τους με ορμή ο Δαβραγέζας με τον

⁷⁰ «ἄρτι γοῦν διὰ τῶν δρυμῶν κρύβδην παραδραμῶν, καὶ τὴν ἔπαυλιν τῶν Οὐννων ἐξ ἀπόπτου περιαθρήσας, καὶ τὸ πλῆθος ἐς τὸ ἀκριβὲς κατασκοπήσας, ἄωρὶ τῶν νυκτῶν τριχῆ διαιρήσας τὴν φάλαγγα, ἐπήει τοῖς Σκύθαις, καὶ τοσοῦτον φόνον αἰφνίδιον εἰσπεσῶν ἐν μικρᾷ καιροῦ ῥοπῇ ἀπειργάσατο». *Λέοντος Διακόνου Ιστορία*, σελ. 6.

(Λέοντας Διάκονος, Β, § 2') Καραλής, *Λέων Διάκονος Ιστορία*, σελ. 124-125.

⁷¹ «προλοχίσαντες τοὺς ἄνδρας οἱ βάρβαροι, πατάγω καὶ ἀσήμοις φωναῖς τῶν λόγων διανίσταντο, καὶ αὐτοῖς αἰφνίδιον ἐπετίθεντο. οἱ δὲ τῷ ἀπροσδοκῆτῳ καταπλαγέντες, καὶ μηδὲ τὸ ἡλιακὸν φῶς τῷ συνηρεφεῖ τῆς λόχμης ἐώμενοι καθορᾶν, εἰς φυγὴν ἀπέκλιναν· οἱ δὲ βάρβαροι ἐπιτεθέντες ἀνήρουν τούτους ἀνηλεῶς, ὡς τινα θύματα». *Λέοντος Διακόνου Ιστορία*, σελ. 25. Καραλής, *Λέων Διάκονος Ιστορία*, σελ. 208-211. (Λέοντας Διάκονος, Δ', § 8')

⁷² «εἰ γὰρ προτερήσομεν τὴν τῶν ἐπισφαλῶν χωρίων διάβασιν, καὶ ἀπροσδόκητοι τούτοις προσβάλωμεν, οἴμαι (σὺν Θεῷ δὲ εἰρήσθω), αὐτοβοεῖ καὶ τὴν πόλιν Πραισθλάβαν αἰρήσειν, ἢ Μυσοῖς ἐστὶ τὰ βασίλεια· κακέϊθεν ὀρμώμενοι, ῥᾶστα τὴν Ῥωσικὴν ἀπόνοιαν καταγωνισόμεθα». *Λέοντος Διακόνου Ιστορία*, σελ. 49. (Λέοντας Διάκονος, Η, § 2') Καραλής, *Λέων Διάκονος Ιστορία*, σελ. 322-323.

⁷³ «εὐθύς τε οὐδενὶ κόσμῳ τοὺς ἐν χερσὶν ἅπαντας τοῖς ξίφεσι διεχρῶντο, καταπλαγέντας τῷ αἰφνιδίῳ καὶ ἀπροσδόκητῳ μονονουχί σεσαγηνευμένους». (Αγαθίας Σχολαστικός, Α, § 14', 6) *Αγαθίου Σχολαστικού Ιστοριών*, σελ. 14. Αλεξιάκης, *Αγαθίου Σχολαστικού Ιστορία*, σελ. 145-146.

Ουσίγαρδο και τους άνδρες τους. Ξαφνιάζοντάς τους με την απροσδόκητη επίθεση, τους έτρεψαν αμέσως σε φυγή».⁷⁴

«Αφού κατέλαβαν τα στρατηγικά σημεία, κρύφτηκαν και περίμεναν εκείνους που ποτέ δεν επρόκειτο να εμφανισθούν, έχοντας σχεδιάσει να τους επιτεθούν ξαφνικά, καθώς θα βάδιζαν χωρίς προφυλάξεις, και να ανακόψουν την ταχύτητα της πορείας τους, μέχρις ότου παραδοθούν οι πολιορκημένοι στη Φάσι».⁷⁵

Παραπάνω έγινε λόγος για αυτού του είδους την μιμητική τάση των Βυζαντινών, που όπως αναφέρθηκε πιο πάνω, ήταν επιβεβλημένη τις περισσότερες φορές και όχι απλά προαιρετική, όπως στις περιπτώσεις του Λέοντος και του Αγαθία. Έτσι και το καθοδηγητικό αυτό υλικό δεν αποτελούσε εξαίρεση. Ωστόσο, οι οδηγίες αυτές είχαν υποστεί τις αντίστοιχες αλλαγές με την πάροδο των ετών, παρόλη τη χρήση του κλασικίζοντος λεξιλογίου και ύφους, εμπλουτίζονται όμως με στοιχεία και γνώσεις μεταγενέστερων συγγραφέων, όπως φανερώνουν οι περιγραφόμενες σκηνές.

Η λανθάνουσα επίδραση από τα στρατιωτικά εγχειρίδια διαφαίνεται κατά βάση στην περιγραφή παρόμοιων χωρίων τόσο στον ίδιο το Λέοντα όσο και στον Αγαθία. Όσον αφορά, όμως, την εξάρτηση μεταξύ των ιστορικών που μπορεί να ενυπάρχει σε αυτό το κοινό μοτίβο, αυτό που παρατηρείται είναι ότι περιορίζεται μόνο σε φραστικό – λεκτικό επίπεδο με μόνο κοινό γνώμονα το μοτίβο. Αυτή η διαπίστωση μπορεί να ερμηνευτεί και πάλι υπό το πρίσμα του θεωρητικού πλαισίου της μίμησης. Τόσο ο Αγαθίας όσο και ο Λέων, αφηγούμενοι τέτοιου είδους πολεμικές ενέργειες, περιορίζονταν στην άντληση υλικού από ένα πιο εξειδικευμένο και συνάμα περιορισμένο λεξιλόγιο, όπως διαφαίνεται και από τα προηγηθέντα αποσπάσματα. Αυτό συνεπαγόταν και την θεματολογία που εμπλούτιζε όλη την ιστορική περιγραφή με υψηλότερο επίπεδο ύφους, που ήταν και αυτό ένας από τους στόχους που έθεταν οι ιστορικοί.

Ο Λέων και ο Αγαθίας δεν αναλύσκονται μόνο στις πολεμικές μάχες των δυο αντιπάλων, αλλά και σε όλες τις περιφερειακές ενέργειες που πραγματοποιούνταν στο πλαίσιο αυτό. Επίσης, δεν πρέπει να αγνοηθεί το κοινό περιεχόμενο της εκπαίδευσης

⁷⁴ «πορευομένοι δὲ αὐτοῖς ἐκμελέστερον καὶ οὐδὲν ὅ τι πολέμιον διανοουμένοις ἐσπίπτουσιν ἄθροον οἱ ἄμφι τὸν Δαβραγέζαν καὶ Οὐσίγαρδον καὶ τῷ αἰφνιδίῳ γε αὐτοὺς καταπλήξαντες εὐθὺς ἐς φυγὴν ἔτρεψαν». *Αγαθίου Σχολαστικού Ιστοριών*, σελ. 49. Αλεξιάκης, *Αγαθίου Σχολαστικού Ιστορίας*, σελ. 376-379. (Αγαθίας Σχολαστικός, Γ, § 7', 2)

⁷⁵ «καταλαβόντες γὰρ τὰ ἐπίκαιρα τῶν χωρίων ὑπε κρύπτοντο αὐτοῦ καὶ ἀνέμενον τοὺς οὐδαμῶς παρεσομένους, γνώμην ἔχοντες ἀφυλάκτως αὐτοῖς τῷ ἀπροσδοκῆτῳ τυχὸν προῖοῦσιν ἐπι πεσεῖσθαι καὶ τὸ τάχος ἀνακόψαι τῆς πορείας, ἕως οἱ ἐν τῷ ἄστει ἐκπολιορκηθεῖεν». *Αγαθίου Σχολαστικού Ιστοριών*, σελ. 63-64. Αλεξιάκης, *Αγαθίου Σχολαστικού Ιστορίας*, σελ. 458-459. (Αγαθίας Σχολαστικός, Γ, § 24', 3)

που λάμβαναν στο Βυζάντιο αλλά και ο προσωπικός μόχθος που κατέβαλαν οι συγγραφείς.

Λαμβάνοντας υπόψη όλα τα παραπάνω, ασχέτως από το κομμάτι της ιστορικής γνώσης και των πηγών που μπορεί να συμβουλευόνταν, ο κάθε ιστορικός διάνθιζε την διήγησή του και από την προσωπική του εμπειρία. Ο Λέων στην προκειμένη περίπτωση αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα. Όντας γνώστης της στρατιωτικής πραγματικότητας, ενσωματώνει μέσα στο έργο το προσωπικό του βίωμα, εμπλουτίζοντας κατ' αυτόν τον τρόπο το αφηγηματικό κομμάτι της ιστορίας του. Αναμφίβολα, όμως, η εξάρτηση μεταξύ Λέοντα και Αγαθία από τα πολεμικά εγχειρίδια εδώ διαφαίνεται μόνο από άποψη δευτερεύουσας θεματολογίας. Η θεματολογία αυτή παρεισφρεί σε δεύτερο επίπεδο στο αφηγηματικό πεδίο, που υποδηλώνει τουλάχιστον επιφανειακή γνώση των πηγών αυτών, όπως προειπώθηκε.

Το μοτίβο της πολιορκίας των πόλεων, σχετίζεται, από άποψη επαναλαμβανόμενων σκηνών, με συγκεκριμένα χωρία σε Λέοντα και Αγαθία. Σ' αυτά παρατηρείται μία άμεση, λεξιλογική και υφολογική, συνάφεια. Τα αποσπάσματα αυτά με μια πιο προσεκτική ανάγνωση και μελέτη, απηχούν κοινά χαρακτηριστικά με το περιεχόμενο των πολεμικών πραγματειών. Βέβαια, αυτό το μοτίβο δεν αντλείται αποκλειστικά και μόνο από τα στρατιωτικά εγχειρίδια, αλλά επεκτείνεται και σε αφηγήσεις άλλων ιστορικών έργων, τουλάχιστον σε συγκεκριμένα σημεία.

Τα παρατιθέμενα χωρία έχουν κεντρικό θέμα την πολιορκία οχυρών πόλεων αλλά κυρίως τις μεθόδους και τις τακτικές που ακολουθούσαν οι στρατηγοί για την παράδοσή των πόλεων αυτών. Μέσα σ' αυτά τα έργα, οι υποβαλλόμενες οδηγίες ταυτίζονται με το περιεχόμενο των περιγραφών με αρκετά μεταξύ τους κοινά στοιχεία, που υποδηλώνουν και αυτές με τη σειρά τους σχέση, τουλάχιστον ως προς τη θεματολογία και την άντληση πληροφοριών. Τα εντοπιζόμενα φραστικά δάνεια αντανakλούν τόσο εξάρτηση του Λέοντος από τον Αγαθία όσο και τη συνάφεια τους από το περιεχόμενο των στρατιωτικών πραγματειών. Η συνάφεια αυτή εντοπίζεται, στο κομμάτι της περιγραφής των πολιορκιών σε επίπεδο πολεμικής διεξαγωγής μαχών. Το ζήτημα της πολιορκίας ήταν ζωτικής σημασίας και αναπόσπαστο κομμάτι του πολέμου. Ωστόσο, δεν αφιερώνεται ο αντίστοιχος χώρος στη πολιορκητική τέχνη καθαυτή. Οι συγγραφείς αυτού του είδους είναι πιο φειδωλοί και συνοπτικοί σ' αυτό τον τομέα, παρά το γεγονός ότι η κατάληψη ή η απώλεια ενός φρουρίου διαδραμάτιζε

σημαντικό ρόλο όχι μόνο για τον έλεγχο μιας ευρύτερης περιοχής, αλλά και για την ίδια την εξέλιξη του πολέμου, ιδίως στα κυρίαρχα πολεμικά μέτωπα της Μ. Ασίας και της Βαλκανικής⁷⁶ που ήταν κομβικής σημασίας για την γεωγραφική συνέχεια της βυζαντινής αυτοκρατορίας.

Ο θεματικός πυρήνας των παρόντων χωρίων, αναδεικνύει το θέμα των πολεμικών μαχών στη διάρκεια της πολιορκίας των πόλεων. Γίνεται λεπτομερής αναφορά στους τρόπους και τις τακτικές που ακολουθούσαν οι επιτιθέμενοι για να ρίξουν την αντίπαλη παράταξη μέσω της πολιορκητικής τεχνικής. Η επίδραση του Αγαθία πάνω στον Λέοντα είναι έκδηλη στα επεισόδια της πολιορκίας του Χάνδακα στην Κρήτη και στην Μοψουεστία. Ο ίδιος στα εν λόγω αποσπάσματα αντλεί υλικό ως προς την διατύπωση, σε αφηγηματικό και περιγραφικό επίπεδο, την πολιορκία κυρίως του Χάνδακα στην Κρήτη αλλά και της Μοψουεστίας – σε μικρότερο βαθμό – από την περιγραφή του Αγαθία της πολιορκίας της Κύμης.⁷⁷ Οι σκηνές αυτές τόσο στον Αγαθία όσο και στο Λέοντα, παρουσιάζουν εντυπωσιακή ομοιότητα με την περιγραφή που συναντάται στο 65^ο κεφάλαιο των *Τακτικών* του Νικηφόρου Ουρανού,⁷⁸ με τον τίτλο «Περὶ καστροπολέμου». Ο Νικηφόρος Ουρανός, στο κεφάλαιο αυτό, αναλύει τη μέθοδο που πρέπει να εφαρμόζεται από τον στρατηγό για την κατεδάφιση των τειχών της πολιορκούμενης πόλης:

«17. Βάλε τους άντρες να στερεώσουν τις λαίσες κοντά στο τείχος σε απόσταση πέντε ή δέκα οργών, και να βάλουν κατά του εχθρού άλλοι με βέλη και άλλοι με σφεντόνες, για να χτυπήσουν τους εχθρούς, άλλοι πρέπει να βάλουν κατά των τειχών με πέτρες από τους καταπέλτες ενώ άλλοι με βαριοπούλες και πολιορκητικούς κριούς πρέπει να ρίξουν το τείχος. [...] 19. Κάνε αναγνώριση του εδάφους ολόγυρα του κάστρου για ένα κατάλληλο μέρος στο οποίο θα γίνουν υπόγεια ορύγματα για να περάσουν μέσω της γης στα θεμέλια του κάστρου να τα εξορύξουν και να τα διαλύσουν. Από τη στιγμή που ξεκινάς να ψάξεις για το σημείο (που θα σκάψουν) οι άντρες στους οποίους έχει ανατεθεί η εξόρυξη πρέπει να είναι σε ετοιμότητα. 20. Και όσο γίνεται η μάχη γύρω από το κάστρο, προκειμένου να αρχίσουν να σκάβουν, και αν βρουν χαλαρό έδαφος, πρέπει να κατασκευάσουν σωρούς από βούρλα και να τα τοποθετήσουν στο εσωτερικό του ορύγματος. Το σωρό αυτό πρέπει να στηρίζουν τέσσερις στύλοι και αυτός ο σωρός με τη σειρά του πρέπει να στηρίζει το χώμα πάνω

⁷⁶ Κόλλιας, «Η πολεμική τακτική των Βυζαντινών: Θεωρία και πράξη», σελ. 153-164.

⁷⁷ Talbot & Sullivan, *The History of Leo the Deacon*, σελ. 44-46.

⁷⁸ Βλ. το αντίστοιχο παράθεμα στο McGeer, *Sowing the dragon's teeth*, σελ. 79-167.

από το όρυγμα ώστε να μην χαλαρώσει και θάψει τους σκαπανείς. Και λίγο - λίγο καθώς το όρυγμα προχωρά πρέπει να τοποθετούν αυτοί οι σωροί από βούρλα μαζί με τους τέσσερις στύλους, όπως ειπώθηκε, ώστε να κρατούν το χώμα πάνω από το όρυγμα μέχρι, με τη βοήθεια του θεού, οι σκαπανείς να φτάσουν στα θεμέλια. 21. Τότε είναι απαραίτητο, καθώς οι πέτρες χαλαρώνουν από τα θεμέλια, οι σκαπανείς να βάλουν χοντρούς ξύλινους στύλους να στηρίζουν το τείχος ώστε να μην καταρρεύσει και σκοτώσει τους σκαπανείς. Μόλις τα μέρη του τοίχου όπου είναι το όρυγμα, γίνουν ελαφριά (κούφια) και τα θεμέλια έχουν σκαφτεί από κάτω και στηρίζονται στους στύλους, τότε όλη η κοιλότητα πρέπει να γεμιστεί με ξερά ξύλα, πρέπει να τα ανάψουν και όταν τα ξύλα καούν ολοσχερώς, μονομιάς όλος ο τοίχος θα καταρρεύσει. Είναι απαραίτητο το όρυγμα να είναι βαθύ ώστε οι εχθροί αν έχουν σκάψει κρυφά εκ των έσω άλλο όρυγμα, να μην βλάψουν τους σκαπανείς. 22. Οι παλαιοί που γνώριζαν τη διεξαγωγή του καστροπολέμου (πολιορκίας) κατασκεύαζαν πολλές μηχανές όπως πολιορκητικούς κριούς, ξύλινους πύργους, σκάλες που είχαν διάφορα χαρακτηριστικά καθώς και χελώνες και διάφορα άλλα τα οποία η γενιά μας δεν έχει ποτέ δει. Τα έχει δοκιμάσει, όμως, όλα αυτά και ανακάλυψε ότι από όλα ο πιο αποτελεσματικός τρόπος, στον οποίο ο εχθρός δεν μπορεί να ανταποκριθεί, είναι το σκάψιμο των θεμελίων, και πολύ περισσότερο αν αυτό γίνει με μεθοδικότητα και προσοχή, έχοντας τη συνακόλουθη και βοηθητική προστασία των λαισών». ⁷⁹

⁷⁹ McGeer, *Sowing the dragon's teeth* σελ. 158-161 17. «ἵνα δὲ πήξωσι καὶ τὰς λαΐσας ὡς ἀπὸ ὀργιῶν πέντε ἢ καὶ δέκα ἐγγὺς τοῦ τείχους, καὶ οἱ μὲν διὰ τοξείας, οἱ δὲ διὰ σφενδοβόλων ἵνα τοὺς ἐχθροὺς, ἄλλοι δὲ διὰ τῶν μαγγανικῶν καὶ τὰ τεῖχη καὶ τοὺς ἐχθροὺς ἵνα κρούωσι μετὰ λιθαρίων, ἄλλοι μετὰ τζόκων καὶ σειστῶν ἵνα ὀρύσσωσι τὰ τεῖχη. [...] 19. κατασκόπησον δὲ γυρόθεν τοῦ κάστρου τόπον ἐπιτήδειον πρὸς τὸ γενέσθαι ὀρύγματα ὑποκάτω τῆς γῆς, ἵνα ἐμβῶσι διὰ γῆς εἰς τὰ θεμέλια τοῦ κάστρου καὶ ὀρύξωσι καὶ χαλάσωσιν αὐτά. ἀφ' ἧς δὲ κατασκοπήσεις τὸν τόπον, ἵνα εἰσὶν ἔτοιμοι οἱ ἀφορισθέντες εἰς τὸ ὀρύσσειν. 20. καὶ ὡς ἔτι γίνεται γυρόθεν τοῦ κάστρου ὁ πόλεμος, ἵνα ἄρξωνται ὀρύσσειν καὶ ἂν εὐρωσι χάνωσιν τῆς γῆς, ἵνα ποιήσωσι ψιάρθια ἀπὸ βεργίων καὶ ὑποτιθῶσιν αὐτὰ ἔσωθεν τοῦ ὀρύγματος. καὶ τὸ μὲν ψιάρθιον ἵνα βαστάζωσι στῦλοι τέσσαρες, τὴν δὲ γῆν τὴν ἐπάνω τοῦ ὀρύγματος ἵνα βαστάζη τὸ ψιάρθιον πρὸς τὸ μὴ σπάσαι αὐτὴν εἰς τὰ κάτω καὶ ἐπιχῶσαι τοὺς ὀρύσσοντας, καὶ ὀλίγον καθὼς τὸ ὄρυγμα γίνεται, ἵνα ὑποβάλλωνται καὶ αὐτὰ τὰ ἀπὸ βεργίων ψιάρθια μετὰ καὶ στύλων, ὡς εἴρηται, τεσσάρων πρὸς τὸ βαστάζειν τὴν ἐπάνω τοῦ ὀρύγματος γῆν, ἕως οὗ μετὰ τῆς τοῦ Θεοῦ συνεργίας ἔλθωσι εἰς τὰ θεμέλια οἱ ὀρύσσοντας. 21. τότε δὲ ἀρμόζει ἵνα, καθὼς χαλῶνται οἱ λίθοι τῶν θεμελίων, ὑποβάλλωσιν οἱ ὀρύσσοντας στύλους παχεῖς ξυλίνους πρὸς τὸ βαστάζειν τὸ τεῖχος ἵνα μὴ συμπέση καὶ φονεῦσιν τοὺς ὀρύσσοντας. ἅμα δὲ γένωνται κούφα καὶ ἐκθεμελιωθῶσιν τὰ μέρη τῶν τειχῶν ὅπου γίνεται τὸ ὄρυγμα καὶ ὑποστηλωθῶσι, τότε ἵνα ἀναγεμισθῇ ὅλον τὸ κούφωμα ξύλα ξηρὰ καὶ ἵνα ἀψωσιν αὐτά, καὶ καιομένων τῶν ξύλων, ἵνα πέση ἀπὸ μιᾶς ὄλων τὸ τεῖχος. ἀρμόζει δὲ τὸ ὄρυγμα βαθὺ ποιεῖν, ἵνα μὴ οἱ ἐχθροὶ κρυφὰ ἐκ τῶν ἔσωθεν ἀντιτυπήσαντες βλάψωσι τοὺς ὀρύσσοντας. 22. οἱ μὲν γὰρ παλαιοὶ ἔχοντες τὴν σπουδὴν εἰς καστροπόλεμον ἐποίουν καὶ μηχανήματα πολλὰ οἷον κριοὺς καὶ πύργους ξυλίνους καὶ σκάλας ἐχούσας ἄλλα καὶ ἄλλα ιδιώματα καὶ χελώνας καὶ ἄλλα περισσότερα ἄπερ ἢ ἡμετέρα γενεὰ οὐδὲ ἰδεῖν ἴσχυσε. πλὴν ἀπεπειράσε ταῦτα πάντα καὶ εὗρεν ἐκ πάντων τούτων ἐπιτηδειότερον καὶ ἀναπάντητον τοῖς ἐχθροῖς τὸ διὰ τῶν θεμελίων ὄρυγμα, ἂν ἄρα καὶ μετὰ διακρίσεως καὶ τάξεως ποιήσῃ τις αὐτό, ἔχων συνακολουθοῦσαν καὶ βοηθοῦσαν πολὺ καὶ τὴν σκέπην τῶν λαισῶν».

Το πιο αξιοπαρατήρητο και συνάμα αξιοσημείωτο είναι αναντίρρητα οι βομβαρδισμοί των τειχών και κυρίως η υπόσκαψη των θεμελίων του τείχους με χρήση πολιορκητικών κριών και η κατεδάφισή τους μέσω πυρπόλησης. Ειδικότερα, στο περιεχόμενο των ιστορικών έργων εκείνης της περιόδου αφιερώνεται χώρος στην εν λόγω πυρπόληση ως την πιο δραστική και αποτελεσματική μέθοδο. Ο Λέων Διάκονος, κατέγραψε τα γεγονότα αυτά με τη λογοτεχνική αποτύπωση του Αγαθία από το απόσπασμα της πολιορκίας της Κύμης.

Έτσι, ο Λέων αναπαριστά τις μάχες με τις εξής περιγραφές:

«Τότε ο στρατηγός, σημαίνοντας τη σάλπιγγα του πολέμου, διέταξε να συνεχιστεί ο πόλεμος με μεγαλύτερη ένταση, οδηγώντας το στρατό εναντίον του τείχους. Μόλις ξέσπασε η μάχη έβλεπες να επιτελούνται κατορθώματα με δύναμη και τόλμη, ενώ αμέτρητα κοντάρια εξαπολύονταν και βέλη απειράριθμα εκτοξεύονταν σαν νιφάδες χιονιού, και ρίχονταν αδιάκοπα από τα πετροβόλα μηχανήματα πέτρες, που χτυπούσαν με ορμή τα τείχη. Εξάλλου και οι βάρβαροι αντιστέκονταν με σθένος σε αυτή την έκτακτη κατάσταση, αμυνόμενοι από το τείχος και απαντώντας στα βέλη με βέλη, ρίχοντας τσεκούρια από ψηλά και χτυπώντας με τεράστιες πέτρες· χτυπούσαν λοιπόν με δύναμη, χρησιμοποιώντας οτιδήποτε βρισκόταν μπροστά τους για να αποκρούσουν την επίθεση που δέχονταν».⁸⁰

Αντίστοιχη περιγραφή μάχης δίνει και ο Αγαθίας, όπου και εδώ αξιοσημείωτη είναι η πρακτική επίθεσης:

«Αμέσως, λοιπόν, ο Ναρσής έδωσε εντολή να προωθηθεί ο στρατός. Και εκείνοι με μεγάλο κόπο ανέβηκαν το λόφο, πλησίασαν το φρούριο και αμέσως άρχισαν να ρίχουν ακόντια σε όσους φαίνονταν από τις επάλξεις. Τόξα άρχισαν να σφυρίζουν αδιάκοπα, καθώς εκτόξευαν βέλη, σφενδόνες τινάζονταν στον αέρα και όσα μηχανήματα ήταν κατάλληλα για τειχομαχία μπήκαν σε κίνηση. Απ' την άλλη, όσοι ήσαν συγκεντρωμένοι στις πολεμίστρες με τον Αλιγερνο πολεμούσαν με τον ανάλογο ζήλο ρίχοντας ακόντια, εκτοξεύοντας βέλη, πετώντας με τα χέρια μεγάλες πέτρες,

⁸⁰ «ὁ δὲ στρατηγός, τῇ σάλπιγγι σημήνας τὸν πόλεμον, ἐρῶμενέστερόν τε διακινδυνεύειν ἐγκελευσάμενος, τῷ τείχει προσῆγε τὸ στράτευμα. καὶ δῆτα τῆς μάχης ἀναρράγεισσις ἦν ὄραν ἔργα χειρῶν καὶ τόλμης γιγνώμενα ἔμπλεα, πολλαχῆ τῶν δοράτων ἀκοντιζομένων, καὶ τῶν βελῶν δίκην χειμερίων νιφάδων ἐκπεπομένων, καὶ θαμινὰ τῶν λίθων τῶν πετροβόλων ὀργάνων ἀφιεμένων, καὶ ταῖς ἐπάλξεσι προσαρασσομένων. οἱ δὲ βάρβαροι καὶ αὐτοὶ τῆς ἀνάγκης κατεπειγούσης ῥωμαλέως ἀνηγωνίζοντο, ἐκ τοῦ τείχους τε ἀμυνόμενοι καὶ ἀντιτοξεύοντες, καὶ πελέκεις ἄνωθεν ριπτοῦντες, καὶ ταλαντιαίους λίθους ἐπαφιέντες· καὶ οὐδὲν ὅ, τι παρῆτο τούτοις τῶν εἰς τὸ πολεμεῖν ἀμυντηρίων, καὶ οὐχ ἦττον ἀντέδρων, ὧν ἔπασχον». (Λέοντας Διάκονος, Α, § 8'). *Λέοντας Διακόνου Ιστορία*, σελ. 5. Καραλής, *Λέων Διάκονος Ιστορία*, σελ. 118-119.

κούτσουρα, πελέκεις και ό,τι άλλο τους φαίνονταν κατάλληλο για την περίσταση. Τέλος, έβαλαν σε λειτουργία και τις αμυντικές μηχανές και δεν άφηναν τίποτα ανεκμετάλλευτο. Ιδιαίτερα το τόξο του Αλίγερνου γινόταν άμεσα αισθητό από τους Ρωμαίους, διότι τα βέλη του εκτοξεύονταν με φοβερό σφύριγμα και ανυπολόγιστη ταχύτητα, έτσι που όταν προσέκρουαν πάνω σε κάποιο βράχο ή σε κάτι σκληρό και άκαμπτο, το κάθε τι γινόταν κομμάτια από την ορμή της βολής.»⁸¹

Πιο χαρακτηριστικά είναι τα σημεία στα επόμενα αποσπάσματα, στα οποία στηρίχθηκαν και αρκετοί μελετητές προκειμένου να αναδείξουν την εξάρτηση του Λέοντος από τον Αγαθία, εκτός του προοιμίου. Η πολιορκία της Κρήτης είναι σημαίνουσα για τη διεξαγωγή συμπερασμάτων.

«Μόλις έμαθε τα διαδραματιζόμενα ο στρατηγός μετέφερε εσπευσμένα τις βαλλιστικές μηχανές και διέταξε να βάλλουν εναντίον των βαρβάρων. Μαζί με αυτές έφερε κοντά στα τείχη και την ελέπολη, εκείνο δηλαδή το μηχανήμα που οι Ρωμαίοι ονομάζουν κριό, επειδή το σιδερένιο τμήμα του μοιάζει με κεφάλι κριαριού που, προσαρμοσμένο σε χοντρό ξύλο χτυπάει τα θεμέλια της πόλης. Με τα πολλά και βαριά λιθάρια που εκσφενδόνιζαν οι μηχανές, οι βάρβαροι άρχιζαν να καταβάλλονται χωρίς κόπο· επιπλέον, την ώρα που ο κριός χτυπούσε σφόδρα τα τείχη και με δύναμη τα κλόνιζε, πολλοί άνδρες ξεγλίστησαν μέσα στην τάφρο, κρατώντας εργαλεία λιθοτομίας και από εκεί άρχισαν να ανασκάπτουν, να ξεκολλάνε χωρίς πρόβλημα και να κομματιάζουν τις πέτρες πάνω στις οποίες στηρίζονταν τα θεμέλια του τείχους. Κατά τύχη μάλιστα, αυτό το μέρος της πέτρας συνέβη να είναι από ψαμμόλιθο με αποτέλεσμα, να υποχωρεί και να διαλύεται με απίστευτη ευκολία. Παράλληλα, ο κριός δεν έπαυε να χτυπά το κάστρο, διασπώντας σιγά-σιγά την τειχοδομία του, μολονότι ήταν συμπαγής και χτισμένη με στερεότητα. Μόλις λοιπόν εκείνοι που είχαν διαταχθεί να σκάβουν, κατόρθωσαν να αφήσουν κούφιας στον αέρα τις πολεμίστρες των τειχών, πρόσθεσαν ξύλα σαν να τη στηρίγματα και, αφού μάζεψαν εκεί ξερά φρύγανα που τους

⁸¹ «Εὐθύς δὴ οὖν ὁ Ναρσήης ἐγκελευσάμενος προσῆγε τὸν στρατόν. οἱ δὲ ξὺν πολλῷ πόνῳ ἐς τὸ γεώλοφον ἀναβάντες καὶ τῷ φρουρίῳ πελάσαντες αὐτίκα τοῖς δορατίοις ἠκόντιζον τῶν ἐν ταῖς ἐπάλξεσι φαινομένων, καὶ τὰ τόξα ἐπήχουν θαμὰ τῶν βελῶν ἀναπεπομένων σφενδόναι τε ἐφέροντο μετάρσιοι καὶ μηχανήματα ὅποσα πρὸς τειχομαχίαν ἀνεῖται, ἅπαντα ἐκινεῖτο. 2 οἱ δὲ ἀμφὶ τὸν Ἀλίγερνον ἀνὰ τὰ μεταπύργια τοῦ τείχους ξυνειλεγμένοι οὐ σχολαίτερον ἀντακοντίζοντές τε καὶ ἀντιτο ξεδόντες διεμάχοντο, λίθους τε ἐκ χειρῶν μεγάλους ἐπαφιέντες καὶ φιτροὺς καὶ πελέκεις καὶ ὄπερ ἂν οὐ πόρρω τῆς χρείας ἐδόκει, μηχαναῖς τε ἐχρῶντο καὶ οἱ ἀμυντηρίοις, καὶ οὐδὲν ὅ τι παρεῖτο. 3 τὰ γε μὴν Ἀλίγερνον τοξεύματα καὶ μάλα τοῖς Ῥωμαίοις ἀρίδηλα ἦν. ῥοίζῳ τε 21 γὰρ πολλῷ καὶ ταχυτῆτι οὐ σταθμητῆ τὰ ἐκείνου ἐφέρετο βέλη, ὡς εἶπερ καὶ ἐς λίθον τινὰ ἐμπέσειεν ἢ ἕτερόν τι σκληρὸν καὶ ἀτέραμνον, διαρρήγνυσθαι ἅπαν τῆ βία τῆς ῥύμης». (Αγαθίας Σχολαστικός, Α, § 9'). *Αγαθίου Σχολαστικού Ιστοριῶν*, σελ. 10. Αλεξάνδης, *Αγαθίου Σχολαστικού Ιστορία*, σελ. 114-115.

έβαλαν φωτιά, έτρεξαν να απομακρυνθούν από την τάφρο. Σε λίγο, η αναμμένη φωτιά απανθράκωσε τα υποστηρίγματα και ξαφνικά δυο επάλξεις από το κεντρικό σημείο του τείχους γκρεμίστηκαν, κατακάθισαν και γλίστρησαν προς τα κάτω μαζί, κατακυλώντας στο χώμα. Οι Κρητικοί τότε, αιφνιδιασμένοι από το πρωτοφανές θέαμα, σταμάτησαν για λίγο τη μάχη, αποσβολωμένοι από ένα τόσο απίστευτο συμβάν. Αμέσως όμως μόλις αναλογιστεί κανείς τον κίνδυνο της αιχμαλωσίας και τις δουλείας, συμπύχθηκαν και πάλι σε αρραγή παράταξη εναντίον της φάλαγγας των Ρωμαίων διάβαινε μέσα από τα κατερειπωμένα τείχη και, με όλο τους το σθένος, αντιμάχονταν σαν δαιμονισμένοι, διακινδυνεύοντας πλέον για την ίδια τους τη ζωή. Είχαν ήδη σκοτωθεί αμέτρητοι από αυτούς και αφού πια δεν μπορούσαν να αντισταθούν σε τέτοια ακατάβλητη ορμή (στο μεταξύ και άλλες δυνάμεις ριχνόταν πάνω τους ώστε ο συνωστισμός ήταν ανυπόφορος), τράπηκαν σε φυγή, τρέχοντας μέσα στα σοκάκια. Οι Ρωμαίοι όμως ακολουθώντας τους εξολόθρευσαν χωρίς έλεος· στο μεταξύ, όσοι είχαν απομείνει και όσοι δεν είχαν εξοντωθεί στη μάχη, πέταξαν τα οποία και γονάτισαν σε ικεσία». ⁸²

Στο ίδιο περίπου ύφος κινείται και στην διήγηση της κατάληψης της Μοψουεστίας:

«Στη συνέχεια, προσέβαλε τη Μοψουεστία και, αφού την περικύκλωσε, την πολιορκήσε με μένος, χτυπώντας την από όλες τις πλευρές με βαλλιστικές μηχανές. Οι πολιορκημένοι παράλληλα αντιστέκονταν και εκείνη με γενναιότητα, χτυπώντας τους

⁸² «Ο δὲ στρατηγὸς, τοῦτο καταμαθὼν, τὰς ἀφετηρίους θάπτον παρήγαγε μηχανὰς, καὶ βάλλειν τοὺς βαρβάρους ἐκέλευε. καὶ πρὸς τούτοις τοῖς τείχεσι προσεπέλασε τὴν ἐλέπολιν· κριὸν Ῥωμαῖοι τὸ τεχνούργημα ὀνομάζουσι, τῷ δίκην κριοῦ προτομῆς τὸν σίδηρον ἀπεικάζεσθαι, ὃς ἐνηρμοσμένος ὢν τῇ δοκῷ παίει τὸν δόμον τοῦ ἄστεος. τῶν δὲ πετροβόλων βάρη θαμινὰ τῶν λίθων ἐπαφιέντων, εὐπετῶς οἱ βάρβαροι ἀνεστέλλοντο· καὶ τοῦ κριοῦ τοῖς τείχεσιν ἐγχριμφθέντος καὶ κραταιῶς ταῦτα τύπτοντος, ἄνδρες ὑποδύντες τὴν ταφρείαν συχοῖ, λιθοτόμα ὄργανα φέροντες, καὶ ἀνορύττειν ἐκεῖθεν ἀρξάμενοι, ἐξεκόλαπτον ἡρέμα, καὶ τὴν λίθον διέκοπτον, ἵνα τοῦ τείχους ἡ βᾶσις ἠρήρειστο. παρὰ τυχὸν δὲ ψαμμῶδες ταῦτη τὸ μέρος ἢ λίθος λαχοῦσα ὑπεῖκέ τε καὶ ἐνεδίδου ὡς μάλιστα. ὁ δὲ κριὸς τύπτων οὐκ ἀνὴ τὸ ἔρυμα, καὶ κατὰ μικρὸν διασπῶν τὴν οἰκοδομίαν, ἐς τὸ ἀκριβὲς συμπεπιλημένην οὖσαν καὶ δυσἀπόσπαστον. ἐπεὶ δὲ τὰ γεῖσα, ἥπερ διώρυκτον οἱ ἐπὶ τοῦτο ταχθέντες, ἐκκρεμῆ καὶ ὑπόκενα, ὡς τὸ εἰκὸς, ἐξειργάσαντο, ὀρθοστάδην ξύλοις ὑπήρειδον, ὕλην τε ταχυδαῆ καὶ αὖτον συννήσαντες καὶ πῦρ ἐνιέντες, τῆς διώρυχος ὑπεξήεσαν. τῆς δὲ φλογὸς ἀναφθείσης καὶ τῶν στηριγμάτων ἀνθρακωθέντων, δύο πύργοι ὁμοῦ τῷ διαμέσῳ τούτων δομήματι τοῦ τείχους ἐξαπιναίως ἀπορράγέντες, ὑφίζανόν τε, καὶ ὑπωλίσθαινον, καὶ πρὸς τοῦδαφος κατεφέροντο. οἱ δὲ Κρήτες, τῷ καινῷ τοῦ ὀράματος θαμβηθέντες, ἐπ' ὀλίγον χρόνον τὴν μάχην ἐξέκλιναν, τῷ θερασίῳ καταπλαγέντες τοῦ πράγματος. εἴτ' αὖθις τὸν τῆς αἰχμαλωσίας καὶ δουλείας ὑπολογισάμενοι κίνδυνον, εἰς ἀρράγην παράταξιν συνηθοίζοντο, καὶ διὰ τῶν κατεριπαθέντων τειχῶν τὴν Ῥωμαϊκὴν διαβαίνουσαν φάλαγγα ἐρρωμενέστατα ὑπεδέχοντο, δαιμονίως τε διηγωνίζοντο, περὶ ψυχὴν κινδυνεύοντες. ἄρτι δὲ πολλῶν ἀναιρεθέντων, ἐπεὶ πρὸς τοσαύτην ἀνανταγώνιστον ροπήν οὐχ οἰοῖ τε ἦσαν ἀντικαθίστασθαι (ἐπέβρισαν γὰρ αἱ δυνάμεις κατόπιν, καὶ ὠθισμὸς ἀνυπόστατος ἦν), εἰς φυγὴν τρέπονται, χωροῦντες διὰ τῶν στενωπῶν· Ῥωμαῖοι δὲ ἐφεπόμενοι τούτους ἀνήρουν ἀνηλεῶς. οἱ δὲ περιλειφθέντες καὶ ὄσους οὐκ ἔφθη ἐκθερίζειν ὁ πόλεμος, τὰ ὄπλα ῥίψαντες εἰς ἱκετεῖαν ἐτράποντο». *Λέοντος Διακόνου Ἱστορία*, σελ. 9. Καραλής, *Λέων Διάκονος Ἱστορία*, σελ. 136-137. (Πολιορκία Κρήτης, Λέοντος Διάκονος, Β, § 7')

Ρωμαίους με πυρφόρα βέλη και βαριές πέτρες, αμυνόμενοι από τους πύργους του κάστρου με όλη τους τη δύναμη».⁸³

«Ο βασιλιάς τότε, άνθρωπος επινοητικός και φοβερός στην ανεύρεση λύσεων σε αδιέξοδες καταστάσεις, αφού εξερεύνησε και εξέτασε λεπτομερώς το υπέδαφος των πύργων, όπου αυτό ήταν βεβαίως δυνατόν, μετέφερε εκεί άνδρες και διέταξε να σκάβουν αθόρυβα αργά τη νύχτα αρχίζοντας από τις όχθες του ποταμού Πύραμου που έρρεε εκεί κοντά, για να μην την αντιληφθούν τίποτε οι βάρβαροι και τελικώς καταλήξει στο κενό ένα τέτοιο επιχείρημα. Εκείνοι λοιπόν έσκαβαν και το χώμα που έβγαζαν από το ποτάμι το άφηναν να παρασυρθεί από το ρεύμα. Μόλις η επιχείρηση ολοκληρώθηκε, δύο από τους πύργους που συναποτελούσαν το τείχος κούφωσαν στο μπροστινό τους μέρος και κρεμόταν στον αέρα, στηριγμένοι πάνω σε ξύλα που μόλις συγκρατούσαν τη δόμηση τους για να μην καταρρεύσουν. Αμέσως μόλις η πρώτη ακτίνα του ήλιου φώτισε τον ορίζοντα, οι Αγαρηνοί σύμφωνα με το έθιμο τους έσκυψαν από τους πύργους ντυμένοι στα λευκά, τέντωσαν τα τόξα τους και, αφού προετοίμασαν τις υπόλοιπες μηχανές, άρχισαν με ύβρεις να περιγελούν τον βασιλέα. Εκείνος τότε διέταξε να βάλουν φωτιά στα υπόγεια στηρίγματα των πύργων, ενώ ο ίδιος σε πλήρη πολεμική εξάρτηση κάλπαζε και οργάνωνε τις φάλαγγες. Τότε, αφού με ευκολία απανθρακώθηκαν τα υποστηρίγματα, όσο μέρος του τείχους κρεμόταν στον αέρα κούφιο, σείστηκε όλο και σωριάστηκε κατά γής, συμπαρασύροντας και όσους Αγαρηνούς βρίσκονταν πάνω του· Οι περισσότεροι από δαύτους ούρλιαζαν καθώς συνθλίβονταν επιτόπου. Άλλοι πάλι, καθώς συλλαμβάνονταν αιχμάλωτοι από τους Ρωμαίους, καταριούνταν την τύχη που τους κατέστρεψε. Στη συνέχεια ο αυτοκράτορας, όταν πλέον το ερειπωμένο τείχος δημιουργούσε ικανή δίοδο στους εισβολείς προχώρησε χωρίς καθυστέρηση, υπέταξε τη Μοψουεστία υποδουλώνοντας τους βαρβάρους που παραδόθηκαν».⁸⁴

⁸³ «κάπειτα Μοψουεστία προσβαλὼν τε καὶ κυκλωσάμενος, ἐκθύμως ἐπολιόρκει, ταῖς ἀφετηρίαις μηχαναῖς ἐκασταχοῦ ἀκροβολιζόμενος. οἱ δὲ ἔνδον καὶ αὐτοὶ γενναίως ἀντικαθίσταντο, πυρφόρα τε βέλη καὶ βάρη λίθων κατὰ τῶν Ῥωμαίων βάλλοντες, καὶ παντὶ σθένει ἐκ τῶν πύργων αὐτοῦς ἀμυνόμενοι». *Λέοντος Διακόνου Ἱστορία*, σελ. 20. Καραλής, *Λέων Διάκονος Ἱστορία*, σελ. 184-185. (Λέοντας Διάκονος, Γ, § 10')

⁸⁴ «Ὁ δὲ βασιλεὺς, δραστήριός τε ὦν καὶ δεινὸς ἐν ἀμηγάνοις πορίσασθαι μηχανὴν, περιελθὼν καὶ καταστοχασάμενος τὸν χώρον, ἥπερ ἦν εὐεπιχείρητον, τῶν πύργων παραγωγῶν ἄνδρας ἄωρι τῶν νυκτῶν ἀνορύττειν ἡρέμα ἐνεκελεύσατο, ἀπὸ τῶν ὄχθων ἐναρξάμενος τοῦ ἐκεῖσε παραρρέοντος Πυράμου τοῦ ποταμοῦ, ὡς μὴ αἰσθόιντο οἱ βάρβαροι, καὶ εἰς κενὸν ἀποβῆ τὸ τοιοῦτον ἐπιχείρημα. οἱ δὲ ἀνώρυττόν τε καὶ τὸν χοῦν τῶ τοῦ ποταμοῦ ἐκφοροῦντες παρέπεμπον ρέυματι. Ἐπεὶ δὲ τὸ ἔργον ἐξήνυστο, καὶ δύο τῶν πύργων μεταξὺ τοῦ συνδεδομένου τούτοις τειχίσματος εἰς τὸ ἀκριβὲς διάκενοι γεγόνασι, καὶ ἐκκρεμεῖς ὄντες ξύλοις ἠώρητον, τῶ μὴ τὴν σφῶν διαλυθῆναι οἰκοδομήν· ἄρτι τῆς ἡλιακῆς ἀκτίνος τὴν περίγειον ὑπαγαζούσης, κατὰ τὸ εἰθισμένον οἱ Ἀγαρηνοὶ λευχεῖμονες τῶν πύργων προκύψαντες, καὶ τὰ τόξα ἐντεινόμενοι, καὶ τὰς λοιπὰς παρασκευάσαντες μηχανὰς, ὕβρεσιν ἐδυσηφίμουν τὸν ἄνακτα. ὁ δὲ

Οι διηγήσεις αυτές ταυτίζονται σε αρκετά σημεία με την προαναφερθείσα πολιορκία της Κύμης. Έτσι, ο Αγαθίας αφηγείται:

«Πάνω, λοιπόν, από αυτό το σπήλαιο είχε κτιστεί και στηριζόταν μέρος του τείχους. όταν το παρατήρησε αυτό ο Ναρσής σκέφτηκε ότι μπορούσε να το εκμεταλλευτεί και αμέσως έστειλε στα κοιλάματα του σπηλαίου πολυάριθμους άνδρες που κρατούσαν καλέμια, σμίλες και άλλα εξορυκτικά εργαλεία. Με αυτά άρχισαν να σκάβουν απαλά και να σκαλίζουν την οροφή του σπηλαίου στο σημείο που στηριζόταν το τείχος, και είχαν σκάψει και είχαν καθαρίσει το υπόβαθρο του οικοδομήματος τόσο, που είχε απογυμνωθεί η βάση των θεμελίων του τείχους. Τότε άρχισαν να βάζουν όρθια δοκάρια στη σειρά για υποστήριγμα και μ' αυτόν τον τρόπο βασταζόταν όλο το βάρος του τείχους, ώστε να μην καταρρεύσει έστω και για λίγο και διαλυθεί η αρμονία της υπερδομής, με αποτέλεσμα να αντιληφθούν αμέσως οι Γότθοι τι γινόταν. Διότι σ' αυτή την περίπτωση θα αντιμετώπιζαν το πρόβλημα ευθείς εξ αρχής και επισκευάζοντας τη ζημιά, θα προφύλασσαν το υπόλοιπο τείχος με μεγάλη προσοχή. Για να μην αντιληφτούν, λοιπόν, καθόλου τα όσα γίνονταν και να μην ακούν το θόρυβο του σκαψίματος, ο Ρωμαϊκός στρατός επιτέθηκε τότε ακριβώς στο τείχος, στο σημείο πάνω από το σπήλαιο, αλαλάζοντας και κάνοντας θόρυβο με τη μεγαλύτερη δυνατή ένταση, έτσι που η φασαρία ξεπερνούσε κάθε όριο και η πολιορκία γινόταν με άκρα αταξία. Όταν πλέον ολόκληρο το τμήμα του τείχους, το οποίο εκτεινόταν πάνω από το σπήλαιο, ήταν μετέωρο και στηριζόταν μόνο στα όρθια δοκάρια που ήσαν στημένα από κάτω του, τότε μάζεψαν ξερόκλαδα και ό,τι άλλο υλικό από το δάσος ήταν εύφλεκτο και ξερό, τα τοποθέτησαν γύρω από τα δοκάρια και βάζοντας τους φωτιά, αποχώρησαν από το σπήλαιο. Δεν πέρασε πολλή ώρα και καθώς η φλόγα φούντωσε, τα καμένα στηρίγματά άρχισαν να κομματιάζονται και να υποχωρούν κάτω από το βάρος. Τότε το μέρος του τείχους που αιωρείτο από πάνω τους άρχισε να καταρρέει μαζικά και να γλιστρά στο κενό. Οι πύργοι στο μέρος εκείνο μαζί με τους προμαχώνες ξεκόλλησαν ξαφνικά από το υπόλοιπο οικοδόμημα και κύλησαν στην πλαγιά. Η πύλη που βρισκόταν σε εκείνο το τμήμα του τείχους ήταν κλεισμένη και κλειδωμένη με μεγάλη

τοῖς ὑπογεῖοις ἐρείσμασι τῶν πύργων ἐνιέναι πῦρ διακελευσάμενος, αὐτὸς ἐς τὸ ἀκριβὲς καθωπλισμένος, ἐπὶ διατάττων τὰς φάλαγγας. ῥαδίως δὲ τῶν στηριγμάτων κατακαέντων, ὅσον ἐκκρεμὲς ἦν τοῦ τείχους καὶ ὑπόκενον, κατασεισθὲν εἰς γῆν κατεφέρετο, συγκατασπᾶσαν καὶ τοὺς ἐπιβεβηκότας αὐτῶ τῶν Ἀγαρηνῶν, ὧν οἱ πλείους συντριβέντες αὐθωρὸν διαπεφωνήκασιν· οἱ δὲ, ζωγρίαὶ πρὸς τῶν Ῥωμαίων ληφθέντες, τὴν κατασχούσαν σφᾶς ἀπωδύροντο τύχην. ὁ δὲ αὐτοκράτωρ, ἐπεὶ τὸ τείχος ἐριπωθὲν πάροδον τοῖς βουλομένοις παρείχετο, πανσυδὶ τῇ Μοψουεστία προσεπιβὰς ταύτην ἠνδραποδίσαστο (Πολιορκία Μοψουεστίας)». *Λέοντος Διακόνου Ιστορία*, σελ. 20-21. Καραλής, *Λέων Διάκονος Ιστορία*, σελ. 184-185. (Λέοντας Διάκονος, Γ, § 11')

ασφάλεια λόγω της παρουσίας των εχθρών· τα κλειδιά τα κρατούσαν οι φύλακες. Αυτή, λοιπόν, η πύλη μαζί με τα γλωσσίδια και τις υποδοχές τους εκτινάχθηκε στην ακτή, έπεσε πάνω στους βράχους και καλύφθηκε από τη θάλασσα με όλα τα εξαρτήματα ακόμη επάνω της, τους αρμούς, το γείσο, το υπερθυρό και τους οδηγούς που ήσαν προσαρμοσμένοι στο κατώφλι».⁸⁵

Αρκετά αποσπάσματα των δύο ιστορικών απηγούν επιρροές⁸⁶ τόσο από τον Λέοντα Στ' στα Τακτικά του όσο και τον Νικηφόρο Ουρανό. Οι συγγραφείς αυτοί αφιερώνουν σημαντικό μέρος του έργου τους στην ανάλυση των δεδομένων που έχουν να κάνουν με τα εργαλεία, τα μηχανήματα, τις τεχνικές αλλά και τους τρόπους που εφαρμόζαν οι στρατιωτικοί στο πολεμικό μέτωπο. Οι πληροφορίες αυτές δίνονται με μορφή συμβουλών, διανθιζόμενες ενίοτε με περιστατικά του παρελθόντος προς γνώση των αναγνωστών. Υπάρχει μια λογική συνοχή, επομένως, χωρίς να δημιουργεί σύγχυση, τουλάχιστον σε επίπεδο ταυτοποίησης των πληροφοριών που να πιστοποιεί τυχόν συνάφεια.

Η επίδραση των λεπτομερών αυτών αναφορών, που συναντάται στα πολεμικά εγχειρίδια, είναι φανερή και τους δύο εξεταζόμενους ιστοριογράφους. Αρκετές συμβουλές και προτροπές που υποβάλλονται στις πραγματείες αυτές απηγούνται και στα αποσπάσματα. Η αποτύπωση λεπτομερειών, που διαφαίνεται σε μεγάλο βαθμό στο έργο του Λέοντος Διακόνου, δεν αφήνει πολλά περιθώρια αμφισβήτησης για αυτή την

⁸⁵ «ὕπερ ταύτην δὴ οὖν τὴν σπήλυγγα μέρος τι τοῦ περιβόλου ἐρήρειστο καὶ ἐφειστήκει. Ναρσῆς δὲ τοῦτο ἐπιφρασάμενος πρὸς αὐτοῦ εἶναι ᾤθη, καὶ οὖν αὐτίκα ἄνδρας ὡς πλείστους ὑπὸ τὰ κοῖλα ἐμβαλὼν τοῦ σπηλαίου, ὄργανα φέροντας λιθοτόμα καὶ τοιχωρύχα, ἐξεκόλαπτεν ἡρέμα 22 καὶ διέτεμνε τοῦ ἄντρου τὸν ὄροφον, ἔνθα τὸ ἔρυμα ἤδραστο, καὶ ἐς τοσοῦτον ἐξέκοπτε καὶ διεκάθαιρε τὴν βάσιν τῆς οἰκοδομίας, ἐς ὅσον ἤδη τὴν ἀρχὴν τοῦ θεμελίου ἀπογυμνοῦσθαι. 4 τότε δὲ ξύλα ὀρθια ἐν κόσμῳ ὑπεστήριξε ταύτη τε ἀνεῖχεν ἅπαν τὸ ἄχθος τοῦ τείχους, ὡς μὴ ὑπορρέοι κατὰ βραχὺ καὶ διαλύοιτο ἢ ἀρμονία συναίσθησίς τε τοῦ δρωμένου ταχεῖα γίγνοιτο τοῖς Γότθοις. ἢ γὰρ ἂν κατ' ἀρχὰς εὐθύς ἐπιβοηθοῦντες καὶ τὸ πεπονθὸς ἀκεσάμενοι διεφύλαττον τὸ λοιπὸν βε βαιότατα. 5 ἵνα δὲ μὴ ἀμπαν τὰ ποιούμενα ἐπιγνοῖεν μηδὲ τοῦ πατάγου τῆς λατομίας ἐπαίοιεν, τότε δὴ ἐς ὃ τι μάλιστα ἐπεφέροντο ἄνωθεν τῷ τείχει ὁ τῶν Ῥωμαίων στρατός, ἀλαλάζοντες καὶ ἐπικροτοῦντες· θόρυβός τε ἦν πέρα τοῦ ἀναγκαίου πολὺς καὶ ταραχώδης ἢ πολιορκία. 6 ἐπεὶ δὲ ἅπαν ἤδη τὸ τεῖχος, ὅποσον τῷ ἄντρῳ παρετέτατο, ἐκκρεμές τε ἦν καὶ μετέωρον καὶ μόνοις ἐπεβεβήκει τοῖς ξύλοις, ἃ δὴ ὀρθοστάδην ἐτύγχανον ἐρηρισμένα, τότε δὴ φυλλάδα νήσαντες καὶ ὃ τι τῆς ὕλης ταχυδαές τε καὶ αὖον, καὶ εἶτα ὑποθέντες πῦρ τε ἐναύσαντες ἐκτὸς ἀπεχώρουν. 7 οὐκ ἐς μακρὰν δὲ τῆς φλογὸς ἀρθείσης τὰ μὲν στηρίγματα εὐθύς ἀνθρακούμενα κατεθραύετο καὶ πρὸς τὴν ἀντίθεσιν ἐνεδίδου· τοῦ δὲ ἐρύματος ὅποσον ἐπ' αὐτοῖς ἤωρεῖτο, ὑφίζανεν ἀθρόον καὶ κατωλίσθαινε τῇ κενότητι, πύργοι τε οἱ ἐνθένδε καὶ προμαχεῶνες ἐξαπιναιῶς ἀπορρα γέντες τῶν ἄλλων ἐς τὸ πρᾶν ἐξεκυλίσθησαν· ἢ τε πύλη ἢ τῶδε τῷ μέρει προσαρῶντα ξυνεκέκλειστο μὲν εὖ μάλα βεβαιοτάτα, ὡς δὴ πολεμίων παρόντων, καὶ τὰ κλειθρα ὑπὸ τῶν φυλάκων κατείχετο, ἢ δὲ αὐτοῖς μοχλοῖς τε καὶ βαλανάγραις ἐκτιναχθεῖσα ἐς τὴν ἡῖονα καὶ τὰς σπιλάδας ἐρήριπτο ἅμα τε ἅπαντα ξυμπεπηγὸτα ἐτι ἐκλύετο, σταθμοὶ καὶ γείσον καὶ ὑπερθύριον καὶ οἱ θαιροὶ τῷ οὐδῶ ἐνηρμοσμένοι». *Αγαθίου Σχολαστικού Ιστοριών*, σελ. 11. Αλεξιάκης, *Αγαθίου Σχολαστικού Ιστορίαι*, σελ. 120-121. (Αγαθίας Σχολαστικός, Α, § 10', 3)

⁸⁶ Οι επιρροές αυτές αφορούν κυρίως το έργο του Λέοντος Διακόνου. Ο Αγαθίας Σχολαστικός είναι προγενέστερος του Λέοντος Στ' και επομένως οι επιδράσεις που εντοπίζονται πιθανότατα απηγούν αρχαιότερες κοινές πηγές και των δύο.

επιρροή. Το ερώτημα που τίθεται αφορά την πηγή έμπνευσής του, αν ενδεχομένως χρησιμοποίησε ως πρότυπό του τα εγχειρίδια καθαυτά ή αν έγινε εμμέσως μέσω του Αγαθία.

Σε μικρότερο βαθμό εντοπίζονται ομοιότητες με το *Στρατηγικόν* και τα *Τακτικά* του Λέοντος Στ', κυρίως σε ο,τι είχε να κάνει με τις πολιορκητικές μεθόδους και τα μέσα που αξιοποιούσαν κατά τη διάρκεια της πολιορκίας. Ο Μαυρίκιος, λοιπόν, συμβουλεύει τους στρατηγούς να ακολουθήσουν τα εξής:

«Εάν μέσα στο οχυρό έχει οικίες εύφλεκτες θα της προσβάλλετε, με πυρφόρες σαΐττες, συνεχώς, από πολλές κατευθύνσεις, και μάλιστα όταν φυσά δυνατός άνεμος· και επίσης με κολοκύθες, από τα πετροβόλα, γεμάτες φωτιά· και αν το επιτρέπει η τοποθεσία, να ανεβαίνουν οι άνδρες με τις σκάλες, δηλαδή τις κλίμακες, ενόσω οι πολιορκημένοι ασχολούνται με την πυρόσβεση. Και επίσης, εν γένει στις πολιορκίες είναι χρήσιμοι οι ειδικοί καταπέλτες, οι πετροβόλοι, και μάλιστα όταν δεν είναι βολικό να σκαφθεί διάρυγμα ή να σκαρφαλώσουν σε ανάχωμα ή να στηθούν καταλλήλως οι κριοί».⁸⁷

Πράγματι, στα εντοπιζόμενα χωρία κοινά χαρακτηριστικά αποτελούν η αναφορά για απευθείας επίθεση στα τείχη των αντιπάλων, η ρίψη βελών, δοράτων και βράχων αλλά και χρήση σφενδονών. Τα στοιχεία αυτά είναι τα πιο βασικά που εντοπίζονται όχι μόνο στα έργα των δύο ιστορικών μας αλλά και γενικότερα, όπως στα *Τακτικά* του Λέοντος Στ':

«Υπάρχουν δε και ξύλινοι πύργοι, οι οποίοι σκεπάζονται με δέρματα ή άλλο υλικό, για να μην καταστρέφονται από την φωτιά, οι οποίοι με τροχούς μεταφερόμενοι πλησίον των τειχών, είναι κατάλληλοι (στους πολιορκητές) για να μάχονται από το ίδιο ύψος με τους πολιορκημένους εντός των τειχών. Επίσης και «χελώνες» είναι κατάλληλες για την εκπόρθηση των τειχών, αφού υποσκάπτουν τα θεμέλια τους. Και συνθέτες κλίμακες οι οποίες ή στηρίζονται πάνω στα τείχη ή σε ευθύγραμμο ξύλα, και μεταφερόμενες με τροχούς. Και ορύγματα τα οποία αρχίζουν από το έδαφος, εκτός των τειχών και αφού διαπερνούν τα θεμέλια τους καταλήγουν σε οπή στο έδαφος εντός της

⁸⁷Εἰ δὲ καὶ οἰκοὶ εἰσὶν ἐν αὐτῷ ἐπιτήδειοι πρὸς τὸ καῖναι, διὰ πυρφόρων σαγιτῶν συνεχῶν, διὰ πολλῶν τόπων, ἀνέμου μάλιστα σφοδροῦ κινουμένου, πέμπειν, καὶ διὰ τῶν λεγομένων χουζίων ἀπὸ πετροβόλων καὶ αὐτῶν πυρὸς πεπληρωμένων, καὶ ταῖς σκάλαις ἤτοι κλίμαξιν, εἰ ἐπιδέχεται ὁ τόπος, ἐπιβαίνειν, ἐν ὄσφ εἰς τὴν τοῦ πυρὸς ἐνοχλοῦνται κατάσχεσιν. Εἰσὶ δὲ ὡς ἐπίπαν ἐν ταῖς πολιορκίαις ἐπιτήδειοι πετροβόλοι, ἔνθα μάλιστα διορυγὴν ἢ ἀγέσταν γίνεσθαι οὐκ εὐχερές ἐστὶν ἢ στάσιν κριῶν. Βιβλίον Ι, διάταξις α', Γυφτοπούλου, *Μαυρικίου Τακτικά Στρατηγικά, Το Στρατηγικόν του Μαυρικίου*, σελ. 193.

(πολιορκουμένης) πόλεως, εάν το έδαφος είναι πρόσφορο προς τούτο. Και θα έλεγα απλώς, ότι υπάρχουν και άλλες πολιορκητικές μηχανές, περί των οποίων θα εύρεις πληροφορίες σε άλλες ιστορικές πηγές, κυρίως δε στην ευρύτητα των στρατηγικών μελετών και πώς κατασκευάζονται και μεταφέρονται και σε ποια σημεία των πολιορκουμένων». ⁸⁸

Όσον αφορά τις πρακτικές επίθεσης και τα όπλα που χρησιμοποιούνταν, τα παρακάτω χωρία είναι ενδεικτικά των πολεμικών δεδομένων εκείνης της περιόδου, τόσο στον Λέοντα όσο και στον Αγαθία. Οι παρακάτω περιπτώσεις πιστοποιούν αυτά τα δεδομένα. Ο Λέων Διάκονος, επομένως, διηγείται τα εξής:

«[...] αντέταξαν μεγάλη αντίσταση από τις επάλξεις, αμυνόμενοι κατά των επιτιθέμενων Ρωμαίων όσο μπορούσαν με ακόντια, βέλη και πέτρες που έριχναν με τα χέρια τους από ψηλά. Αλλά οι Ρωμαίοι, που έβαλλαν εναντίον τους από κάτω με τόξα, πετροβόλες μηχανές, σφενδόνες και ακόντια ακατάπαυστα, παρά την πίεση που υφίσταντο, απέκρουαν τους Σκύθες και δεν τους επέτρεπαν να πολεμούν χωρίς φόβο από τις επάλξεις». ⁸⁹

«Οι Σκύθες παράλληλα, σκύβοντας έξω από τους πύργους, εξαπέλυαν βέλη, πέτρες και οτιδήποτε εργαλείο μπορούσαν να πετάξουν εναντίον του ρωμαϊκού στρατού. Ταυτόχρονα και οι Ρωμαίοι χτυπούσαν από κάτω τους Σκύθες με σφεντόνες και βέλη». ⁹⁰

Ο Αγαθίας, πάλι για τις αντίστοιχες πρακτικές, αναφέρει:

«Ο Ναρσής, λοιπόν, θεωρώντας απαράδεκτη την παρατεινόμενη αντίσταση των Λουκανών, οι οποίοι αντιμετώπιζαν μια χαλαρή πολιορκία, έσφιξε δυνατά τον κλειό γύρω από τα τείχη, έφερε αμέσως πιο κοντά τις πολιορκητικές μηχανές και άρχισε να

⁸⁸ *Αυτοκράτορας Λέοντος Τακτικά*, τ. Β', ΙΕ' Διάταξη § 30-34, σελ. 24-27: Είσι δέ και πύργοι από ξύλων συγκείμενοι, και διά βυρσών η έτερας ύλης έπισκεπτόμενοι, ώστε διά πυρός μή φθείρεσθαι οίτινες και διά τροχών τοίς τείχεσιν προσφερόμενοι από ύψους μάχονται τοίς εν τῷ τείχει. Και χελώναι δέ προσφερόμεναι τῷ τείχει, και τά θεμέλια έξορύσσουσαι. Και σκάλαι σύνθετοι η έπιτεθεισαι τῷ τείχει, η εν ορθοίς ξύλοις επικείμεναι, και διά τροχών προσφερόμεναι. Και ορύγματα έξω μέν τοῦ τείχους κατά γην απαρχόμενα, εντός διά τῶν θεμελίων εισερχόμενα και ανατρυπούντα τήν γήν έσωθεν τῆς πόλεως, είχε εν επιπέδῳ τόπῳ τύχη και μένη. Και απλώς ειπεῖν έτεραι μηχαναι όργανων, άπερ εν τε ταίς άλλες ιστορίαις, μάλλον δέ εν τῷ πλατεί τῶν στρατηγικῶν, έρευνῶν εύρήσεις, και όπως κατασκευάζονται, και όπως προσάγονται, και εν όποίοις τόποις τῶν πολιορκουμένων.

⁸⁹ «[...] εκ τῶν επάλξεων άντετάξαντο, και Ρωμαίους επιόντας κατά τὸ ενὸν ημίονοντο, ακόντια, και βέλη, και λίθους χειροπλήθεις επαφιέντες άνωθεν. Ρωμαίοι δέ, τοίς τε τόξοις και πετροβόλοις όργανοις, σφενδόναις τε και άκοντίοις θαμινώτερον κάτωθεν βάλλοντες, άνειργον τοῦς Σκύθας, βιαζόμενοι, και μη έώντες άδεῶς προκύπτειν εκ τῶν επάλξεων. (Λέοντας Διάκονος, Η, § 5'). *Λέοντος Διακόνου Ιστορία*, σελ. 51. Καραλής, *Λέων Διάκονος Ιστορία*, σελ. 328-329.

⁹⁰ «Σκύθαι δέ, τῶν πύργων προκύπτοντες, βέλη και χερμάδας, και όσα εκηβόλα πέφυκεν όργανα, κατά τῆς Ρωμαϊκῆς ήφιεσαν φάλαγγος. οι δέ και αυτοί σφενδόναις και βέλεσι Σκύθας ημίοναντο κάτωθεν». *Λέοντος Διακόνου Ιστορία*, σελ. 54. Καραλής, *Λέων Διάκονος Ιστορία*, σελ. 342-343. (Λέοντας Διάκονος, Θ, § 1')

ρίχνει πυρφόρα βέλη στους πύργους και να εξαπολύει πέτρες και βέλη σε όσους εμφανίζονταν στους προμαχώνες. Το τείχος κατέρρεε σε διάφορα σημεία και η πόλη ένιωθε τη συμφορά να πλησιάζει».⁹¹

«Και πράγματι, τα βέλη έπεφταν το ένα πίσω από το άλλο με ασύλληπτη ταχύτητα και κάλυπταν τον ουρανό σαν να εκτοξεύονταν έτσι που το φτερό του προηγούμενου να ακολουθείται από την αιχμή του επομένου. Θα νόμιζε κάποιος ότι το όλο πράγμα έμοιαζε με βαρύ χιονιά ή με πυκνό χαλάζι που ξέσπασε μαζί με ανεμοθύελλα. Άλλοι πλησίαζαν τις πολιορκητικές μηχανές και έστελναν πορφυρά βέλη· άλλοι έμπαιναν κάτω από τις χελώνες και επιτίθεντο με πελέκεις στο τείχος, το οποίο, όντας ξύλινο, κομματιάζονταν εύκολα· άλλοι προσπαθούσαν να σκάψουν το έδαφος και να φτάσουν στα θεμέλια και με αυτόν τον τρόπο να γκρεμίσουν και να διασκορπίσουν τα δοκάρια που ήσαν καρφωμένα στο χώμα και συναρμοσμένα μεταξύ τους. [...] Ακόντιζαν πολυάριθμα δόρατα από ψηλά, τα οποία πλήγωναν τους εχθρούς, καθώς έπεφταν στο ακάλυπτο πλήθος, και ήταν αδύνατο να αποκρουσθούν. Έριχναν τεράστιους βράχους πάνω στις χελώνες, οι οποίοι κομματίαζαν τα ξύλινα πλέγματα τους, ενώ μικρότερες πέτρες που εκτοξεύονταν από σφενδόνες έσπαζαν τα κράνη και τις ασπίδες των Μήδων και τους απέτρεπαν με βια από το να πλησιάζουν ακάλυπτοι το τείχος. [...] Εκείνοι, από την άλλη, που χρησιμοποιούσαν με επιδεξιότητα τις βαλλιστικές μηχανές, εκτόξευαν με μεγάλη ορμή τα φτερωτά βέλη που είχαν κατασκευαστεί επί τούτου και τα έστελναν σε πολύ μεγάλη απόσταση, έτσι που διαπερνούσαν πολλούς βαρβάρους μαζί και τα άλογα τους, ενώ εκείνα κάλπαζαν πολύ μακριά, και τους έριχναν στο έδαφος. [...] Και αμέσως άρχισαν όλοι να λογχίζουν όσους έβρισκαν μπροστά τους με ακόντια, με σάρισσες και με ξίφη, και να τους σκοτώνουν. Στη συνέχεια, οι επελάσεις τους εναντίον των εχθρικών γραμμών γίνονταν συνεχώς πιο βίαιες και έφτασαν να τους ωθούν με τις ασπίδες, ώσπου διέσπασαν τη συνέχεια της εχθρικής παράταξης.»⁹²

⁹¹ «Ναρσήs δὴ οὖν τὸ λοιπὸν οὐκ ἀνεκτὸν εἶναι ἠγούμενος, εἰ μέλλοιεν οἱ Λουκανοὶ ἐπὶ πλεῖστον ἀντέχειν οὕτω πῶς ἀνειμένα πολιορκούμενοι, ἐπέλαξε τοῖς τείχεσιν ἀφειδῶς· καὶ αὐτίκα αἱ τε ἐλεπόλεις μηχαναὶ προσήγοντο καὶ ἀνὰ τὰς τύρσεις πυρφόρα ἐρρίπτοντο βέλη οἷ τε ἐς τὰ μεταπύργια φαινόμενοι ἐβάλλοντο λίθοις τε καὶ τοξεύμασιν· καὶ διετέμετο ἔστιν οὗ ἢ τοῦ περιβόλου οἰκοδομία καὶ ἅπασα ἰδέα κακοῦ περιεστήκει τὴν πόλιν». *Αγαθίου Σχολαστικού Ιστοριών*, σελ. 17. Αλεξιάκης, *Αγαθίου Σχολαστικού Ιστορίαι*, σελ. 158-159. (Αγαθίας Σχολαστικός, Α, § 18', 4).

⁹² «Τοιγάρτοι βέλη ἐφέρετο ἅμα συχνὰ καὶ εἶτα ἕτερα καὶ ἄλλα ἐπὶ τούτοις· ἅπαντά τε τὸν μεταξὺ ἀέρα ἐπεκάλυπτον τῇ συνεχείᾳ, ὥσπερ ἀλλήλοισι ζυμπεφυκότα. εἴκασεν ἂν τις τὸ χρῆμα νιφετῶ μεγάλῳ ἢ χαλάζῃ πολλῇ ζὺν βιαίῳ πνεύματι καταρραγείσῃ. ἄλλοι δὲ τὰς τε μηχανὰς ἐκίνουν καὶ βέλη πυρφόρα ἠκόντιζον ἔς τε τοὺς καλουμένους σπαλιώνας ὑπεισδύομενοι πελέκεσι κατὰ τοῦ τείχους ἐπεφέροντο, ὡς ξύλινόν τε ὄν καὶ αὐτῇ ῥαδίῳ διατεμνόμενον. οἱ δὲ τὸ δάπεδον διορύττειν ἐπειρῶντο καὶ τῆς πρώτης βάσεως ἐφικνεῖσθαι οὕτω τε ἀνατρέπειν καὶ διασπαράττειν τὸ ζυμπεπηγὸς καὶ ἐνηρμοσμένον. [...]

Εδώ, με μια πιο σχολαστική μελέτη, διαφαίνεται μεν αυτή κάποιου είδους εξάρτηση, η οποία περιορίζεται όμως σε φραστικό και υφολογικό επίπεδο. Το ότι υπήρχαν συγκεκριμένα θέματα που προσαρμόζονταν στην εκάστοτε εξιστόρηση, χωρίς να αλλοιώνουν με αυτό τον τρόπο την ιστορική πραγματικότητα, είναι γνωστό και πολυσυζητημένο. Ο εμπλουτισμός του κειμένου τους ήταν εξίσου σημαντικός με την απόδοση της αλήθειας και την εγκυρότητα των λεγόμενών τους.

Από τα παραπάνω αποσπάσματα, δεν προκύπτει δουλκή μίμηση προτύπων Λέοντος και Αγαθία από τα στρατιωτικά εγχειρίδια. Οπωσδήποτε, όμως, διαφαίνεται η επιρροή αυτή, καθώς οι πολεμικές πραγματείες αναλύουν με κάθε λεπτομέρεια τις εκφάνσεις των στρατιωτικών γεγονότων της πολιορκίας, χωρίς οι ιστορικοί από την πλευρά τους να διαφοροποιούνται από όσα αναλύονται γενικά μέσα στα εγχειρίδιά.

Εξετάζοντας το παραδοθέν υλικό των πολεμικών πραγματειών και των ιστορικών έργων, επαναλαμβάνονται με αρκετή συχνότητα τα θέματα της υπόσκαψης των θεμελίων και της πυρπόλησης που συνεπάγονταν ρήγμα και εισβολή στο επιτιθέμενο φρούριο. Αυτό όμως που προκαλεί εντύπωση και έχει πυροδοτήσει τις πιο αυστηρές και αφοριστικές απόψεις για το ζήτημα Λέοντος και Αγαθία είναι το θέμα της τόσο ακριβούς μεταφοράς με φραστικά δάνεια και μίμηση του ύφους του Αγαθία από τον Λέοντα.

Η εκγύμναση στρατιωτών από στρατηγούς και διαχείμαση επαναλαμβάνεται αρκετά συχνά, τόσο στον Λέοντα όσο και στον Αγαθία. Το θέμα αυτό αποτελούσε κοινό τόπο για όλα τα εγχειρίδια της στρατιωτικής φιλολογίας και ήταν δεδομένη η συμβολή τους στο θέμα, μέσω του πλούσιου υλικού που παρείχαν στους αναγνώστες τους. Ως προς τα υπό εξέταση ιστορικά έργα, παρατηρήθηκε ότι δεν παραλείπουν να αναφερθούν κι αυτά σ' αυτή τη διαδικασία, ειδικά όταν η εποχή, κατά την οποία

δόρατα μὲν γὰρ πολλὰ ἐκ τοῦ μετεώρου ἀκοντιζόμενα τοὺς πολεμίους ἐτίρωσκεν, ἅτε δὴ πλήθει γυμνῶ ἐρυμάτων προσ πίπτοντα καὶ οὐδὲ ἐνὸν ἐτέρωθι φέρεσθαι. λίθοι δὲ ἀμαξιαῖοι κατὰ τῶν σπαλιῶνων ἐρρίπτοντο, τὰ πλέγματα καταγύντες, μείονές τε ἄλλοι διασφενδονόμενοι τὰ κράνη τῶν Μήδων καὶ τὰς ἀσπίδας κατέθρανον πελάζειν τε αὐτοῖς ἐν χρόῳ τῷ τείχει οὐ μάλα ἐφίεσαν, βιαιότερον ἐνοχλοῦντες. [...] ἅτε ἄνωθεν βάλλοντες, οἱ δὲ τῶν μηχανῶν δαημονέστατα ἤπτοντο, τὰ τε ὑπόπτερα ἐκεῖνα τὰ καὶ ἐς τοῦτο ἐσκευασμένα δοράτια, πολλῆ ζῆν ἀνάγκη ἐκτινασσόμενα, ἐπὶ πλείστον ἐφέρετο, ὡς καὶ πολλοὺς τῶν βαρβάρων πόρρωθεν ἔτι ἐπερχομένους ἐκ τοῦ ἀφανοῦς αὐτοῖς ἵπποις διαπερονᾶσθαι καὶ καταπίπτειν ἐξαπιναιῶς. [...] καὶ αὐτίκα οἱ μὲν κοντοῖς, οἱ δὲ σαρίσαις, οἱ δὲ καὶ ζίφεσι παίοντες τὸ παρεπιπτόν διεφθειρον, βιαιότερας τε τὰς ἐπελάσεις ἀνὰ τὰς στίχας τῶν ἐναντίων ποιούμενοι καὶ ταῖς ἀσπίσιν ἐξωθοῦντες παρερρήγνυσαν τὸ ξυνεχὲς καὶ συντεταγμένον». *Αγαθίου Σχολαστικού Ιστοριῶν*, σελ. 64-65 (Αγαθίας Σχολαστικός, Γ, § 25', 1). Αλεξιάκης, *Αγαθίου Σχολαστικού Ιστορία*, σελ. 462-465.

πραγματοποιούνταν οι εχθροπραξίες, έφτανε στο τέλος της. Η εξιστόρησή τους δεν κάλυπτε, δηλαδή, μόνο το φάσμα των πολεμικών τεκταινόμενων αλλά διευρυνόταν και σε δευτερεύοντα στοιχεία, που όμως δομούσαν την εικόνα του εκάστοτε επικεφαλής στρατηγού. Το θεωρητικό πλαίσιο, και σε αυτή την περίπτωση, είναι αρκετά πλούσιο, όπως και το σχετικό υλικό από το Λέοντα και τον Αγαθία.

Η εκγύμναση των στρατιωτικών μονάδων από τους στρατηγούς ήταν μείζονος σημασίας για την επίδοσή τους στο πολεμικό μέτωπο. Η απόδοση των στρατιωτών κρινόταν σε σημαντικό βαθμό από την φυσική κατάσταση, στην οποία διατηρούνταν για να φέρουν σε πέρας τις δυσκολίες που είχαν να αντιμετωπίσουν στο πεδίο της μάχης. Η διαδικασία αυτή, αποτελούσε για τους στρατηγούς κομβικό σημείο των σχεδιασμών τους, όσον αφορά το κομμάτι της μάχης, διότι η έκβασή της καθοριζόταν σε μεγάλο βαθμό από την πυγμή και το σθένος των στρατιωτών, το οποίο φυσικά προϋπέθετε την κατάλληλη προετοιμασία. Η προετοιμασία αυτή πραγματοποιούνταν σε περιόδους όπου δεν διεξάγονταν μάχες. Παραδοσιακά, αυτή η περίοδος ήταν ο χειμώνας, όπου λόγω των καιρικών και γεωκλιματικών συνθηκών, δεν ενδεικνυόταν για πολεμικές αναμετρήσεις.

Έτσι, από τη στιγμή, που, ως προς το πρακτικό κομμάτι των πολεμικών μαχών, η φυσική κατάσταση των στρατιωτών αποτελούσε για το στρατηγό την πεμπτουςία της όλης διεξαγωγής του πολέμου, ήταν απολύτως φυσικό να αφιερώνονταν ολόκληρα κεφάλαια με κατατοπιστικές και λεπτομερείς συμβουλές και προτροπές για αυτό το σημαντικό θέμα.⁹³ Η τήρηση των βασικών κανόνων είχε να κάνει και με το ηθικό κομμάτι της δειλίας και της ραθυμίας. Έπρεπε, δηλαδή, να εφαρμόζονται αυστηρά από τους στρατηγούς, καθώς πέρα από το πρακτικό μέρος, όπου όταν κάποιος στρατιώτης δεν ήταν ικανοποιητικά γυμνασμένος, δεν μπορούσε να αποδώσει στο πεδίο της μάχης, η οκνηρία συνεπαγόταν και άλλες αρνητικές συνέπειες. Έτσι, στα κεφάλαια των πολεμικών πραγματειών, εκτός των συμβουλών και των παραδειγμάτων που ανέλυαν, φέρνοντάς τα σε αντιπαραβολή με την αποφυγή ραθυμίας και οκνηρίας, τονιζόταν και η σημασία τους σε πολλά επίπεδα. Γίνεται εκτενής λόγος για την φυσική κατάσταση του στρατεύματος αναφορικά με την υπακοή, το θάρρος και τις ενέργειες του στο πολεμικό μέτωπο.

⁹³ Βλ. Μαυρίκιος ΒΙΒΛΙΟ Α (α') ΙΒ' (β', γ', στ', ιδ', ιστ') Γυφτοπούλου, *Μαυρικίου Τακτικά Στρατηγικά, Το Στρατηγικόν του Μαυρικίου*, σελ. 43-59, 233-269. *Αυτοκράτορος Λέοντος Τακτικά*, τ. Α', ΔΙΑΤΑΞΙΣ Ζ' (Περί υπτικής και πεζικής εκγυμνασεως), σελ. 105-145

Ο Λέων Στ', συμβαδίζει με τα προγενέστερα στρατιωτικά εγχειρίδια και κυρίως από το *Στρατηγικόν* του Μαυρικού αφιερώνει ένα αρκετά μεγάλο κεφάλαιο στην στρατιωτική εκγύμναση και προετοιμασία του έμψυχου δυναμικού του στρατού. Στη Διάταξη Ζ', με τίτλο «Περί τῆς ἰπικῆς καὶ πεζικῆς ἐκγυμνάσεως», ο αυτοκράτορας αναλύει διεξοδικά τη σημασία της προετοιμασίας των στρατιωτών και δίνει ιδιαίτερη βαρύτητα στην έννοια του εθισμού τους σε αυτή, μέσω προσομοίωσης με πραγματικούς κινδύνους. Αυτές οι πρακτικές είχαν σκοπό να σκληραγωγήσουν το σώμα του στρατιώτη, να είναι ενεργητικό και προετοιμασμένο για κάθε είδους δυσκολία. Έτσι, ο Λέων Στ', στην αρχή του κεφαλαίου καθορίζει το γενικό πλαίσιο στο οποίο θα κινηθεί:

«Εἴτε σε εποχὴ χειμῶνα, ἢ σε ἄλλο χρόνον κατὰ τον οποίον ὑπάρχει διακοπὴ πολεμικῶν επιχειρήσεων ἢ ἀνεση πολεμικῶν ενεργειῶν ἐναντίον ἐχθρικῆς χώρας, πρέπει να ἐκγυμνάζεις τα στρατόπεδα καὶ να καθιστᾶς τους στρατιώτες ἐμπειροπολέμους καὶ ἀνθεκτικούς στους κόπους μέσω του εθισμού καὶ να μην ἐπιτρέψεις να γίνουν ράθυμοι ἢ οκνηροί. Διότι ἀπραγία καθιστᾶ τα σώματα μαλθακά καὶ ἀσθενή, ἡ δὲ οκνηρία κάνει δειλές καὶ ἀνανδρες τις ψυχές. Οἱ ἡδονές καθημερινῶς δελεάζουν καὶ διαφθείρουν καὶ τον πιο ἀνδρείο. Καὶ ἀν ἐπὶ μακρὸν χρονικὸν διάστημα παραμένουν οἱ ἄντρες ἀργοί, ὅταν ἐρθεῖ ἡ στιγμή τῆς μάχης, οὔτε ευχαρίστως θα δεχτοῦν να κοπιᾶσουν οὔτε θα ἀντέξουν ἐπὶ πολὺ χρόνον, ἀλλὰ ἀμέσως διαλύονται προτοῦ δοκιμάσουν τὴν πείρα των κόπων του πολέμου. Ἀλλὰ καὶ ἀν ἔχουν μικρὴ (πολεμικὴ) πείρα, ἀμέσως ἀποσύρονται, ἐπειδὴ δὲν δύνανται να ὑποφέρουν τους (πολεμικούς) κόπους καὶ κινδύνους. Γι' αὐτὸν τον λόγο ἐγὼ κρίνω καλὸ το στρατηγόν, ὅταν προετοιμάζει καὶ διατάσσει τα χρήσιμα ἔργα καὶ πράγματα, ὅταν δὲν εἶναι κατεπεύγουσες οἱ ἀνάγκες των πολεμικῶν κόπων. Να ἐκγυμνάζεις δε τον στρατό με τέτοιες ἀσκήσεις καὶ τρόπους».⁹⁴

⁹⁴ *Αυτοκράτορος Λέοντος Τακτικά*, τ. Α', σελ.104-105 §2, Ζ' Διάταξη: Ἡ γάρ ἐν καιρῷ χειμῶνος, ἢ γάρ ἐν ἑτέρῳ καιρῷ ἐν ᾧ ἐστὶν ἀνοχὴ πολέμου, ἢ τινων ἐπελευθέρσεων κατὰ πολεμίας γῆς ἄνεσις, γυμνάζειν σε χρή τὰ στρατόπεδα, καὶ ποιεῖν τους στρατιώτας πολεμικούς, καὶ ὡσπερ συντρόφους τῶν πόνων διὰ τοῦ εθισμού, καὶ μὴ ἀφίης αὐτοὺς ἀργεῖν, μήτε ράθυμεῖν. Καὶ γάρ ἡ ἀργία μαλακά καὶ ἀσθενῆ ποιεῖ τὰ σώματα, ἢ δὲ ραθυμία δειλὰς καὶ ἀνανδρους τὰς ψυχὰς παρασκευάζει. Αἱ γάρ ἡδοναὶ τὸ καθ' ἡμέραν δελεάζουσιν καὶ ἐντολμότατον διαφθείρουσι. Καὶ ὅταν ἐπὶ μακρόν χρόνον ἀνεθέντες πάλιν ἐπὶ τούτους πόνους ἔλθωσιν, οὔτε ἡδέως ἐξουσιν, οὔτε ἐπὶ πολὺ καρτερήσουσιν ἄλλ' εὐθέως φεύγουσιν πρὶν ἢ καὶ πείραν λαβεῖν τῶν πολεμικῶν πόνων. Εἰ δὲ καὶ εἰς πείραν ἐπὶ μικρόν ἔλθωσιν, ταχέως ἀποχωρίζονται, φέρειν τούτους πόνους καὶ τούτους κινδύνους οὐ δυνάμενοι. Διόπερ καὶ ἀγαθόν ἐγὼ κρίνω στρατηγόν, ὅταν τὰ χρήσιμα τότε σκευάζει καὶ διατάττει καὶ ἔργα καὶ πράγματα, ὅταν οὐ κατεπεύγουσιν αἱ τῶν πολεμικῶν πόνων ἀνάγκαι. Γύμναζε δὲ τὸν στρατὸν τοιούτοις πόνουσι καὶ ἐπιτηδεύμασιν.

Πιο διεξοδικά αναφέρεται στην εκγύμναση, η οποία θα έπρεπε να πραγματοποιείται σε περίοδο παύσης των πολεμικών συγκρούσεων, δηλαδή κατά τον χειμώνα, ενώ και ότι θα πρέπει να διεκπεραιώνεται σε δύσκολα από άποψη εδάφους και κλίματος μέρη. Αυτά θα γίνονταν με στόχο οι στρατιώτες να είναι άριστα καταρτισμένοι και εξασκημένοι για παν ενδεχόμενο.

«Να παρατάσσεις (τους άνδρες) σε δυσπρόσιτους και δύσβατους τόπους και να αφήνεις όπως είναι τα τάγματα (παρατεταγμένα), στο μέτρο που το επιτρέπει η φύση του εδάφους να ανέρχονται έφιπποι, ομοίως δε και να κατέρχονται (τους τόπους αυτούς, τα απόκρημνα μέρη)».⁹⁵

Ο ίδιος κάνει λόγο και για πιο συγκεκριμένες μεθόδους εξάσκησης, όπως η εκγύμναση σε δύσβατα και απόκρημνα πεδία, εκτέλεση ασκήσεων τοξοβολίας είτε κατά μόνας, είτε έφιπποι, και φυσικά την επίθεση έπειτα από την ήχηση των σαλπύγγων.⁹⁶

Όλα αυτά έχουν τη βάση τους στο *Στρατηγικόν* του Μαυρικού, όπου κάποια κεφάλαια των βιβλίων του έχουν ως βασικό θέμα το μοτίβο της στρατιωτικής προετοιμασίας και εκγύμνασης. Στο α' κεφάλαιο του Α' Λόγου, περιγράφεται η διαδικασία, με την οποία έπρεπε να προετοιμάζονται και να ενεργούν οι άνδρες κυρίως μέσω της τοξοβολίας. Έτσι, έχουμε:

«Να τοξεύει και πάνω από τον ίππο σαν τροχάζει, γοργά μπροστά, πίσω, δεξιά, αριστερά. Να πηδά πάνω στον ίππο. Να το ξέρει από τον ίππο που τροχάζει, γοργά: πρώτη και δεύτερη σαίττα· αφήνει το τόξο τεντωμένο στη θήκη του, άμα είναι πλατειά, ή σε άλλη πρόχειρη θήκη, ειδικά φτιαγμένη, και αρπάζει το κοντάρι που κρέμεται στη ράχη του· και ενώ το τόξο είναι στη θήκη τεντωμένο, κρατάει το κοντάρι· και σβέλτα αποθέτει το κοντάρι στη ράχη του και πιάνει πάλι το τόξο».⁹⁷

Παρόμοια περιγραφή συναντάται τόσο στο Λέοντα Διάκονο όσο και στον Αγαθία, σε μικρότερο όμως βαθμό. Επομένως, όταν γίνεται λόγος για τις στρατιωτικές

⁹⁵ *Αυτοκράτορος Λέοντος Τακτικά*, τ. Α', σελ.112-113 §26 Ζ' Διάταξη: Καί παρατάσσεσθαι δέ εις τούς δυσχερείς καί δυσβάτους τόπους, καί επιτρέπειν ώς έστί τό βάνδον, καθώς φθάσει ό τόπος έκαστω σύν έλασία άνέρχεσθαί όμοίως δέ και κατέρχεσθαί.

⁹⁶ *Αυτοκράτορος Λέοντος Τακτικά*, τ. Α', σελ. 110-119 §23-39 Ζ' Διάταξη

⁹⁷ Είς τò τοξεύειν έπάνω ίππου τρέχοντος συντόμως, έμπροσθεν, όπισθεν, δεξιά καί αριστερά. Είς τοπηδάν έφιππους καί εις τò τοξεύειν συντόμως έπάνω ίππου τρέχοντος μίαν ή δευτέραν σαγίτταν καί άπο τίθεσθαι τò τόξον τεταμένον έν τῷ ιδίῳ θηκίῳ, εάν πλατύ έστιν, ή έν άλλῳ ήμιθηκίῳ επί τούτω γινομένῳ καί έπιλαμβάνεσθαι τού κονταρίου εκ τού νότου αναβασταζομένου. Είς τò έχειν μὲν τò τόξον τεταμένον έν τῷ θηκίῳ, κρατεῖν δέ τò κοντάριον καί συντόμως άποτίθεσθαι αὐτò έν τῷ νότῳ, έπιλαμβάνεσθαι δέ τού τόξου.

ικανότητες που επεδείκνυε ο Νικηφόρος Φωκάς κατά τη διάρκεια της εξασκήσεως, ο Λέων διατυπώνει την εκγύμναση του ως εξής:

«[...] εξασκείτο με καθημερινή προπόνηση όσο γινόταν περισσότερα στα έργα του πολέμου, τέντωνε με ακρίβεια το τόξο, έφερνε το βέλος κοντά στο στήθος και με επιτυχία χτυπούσε τον στόχο, κράδαινε τα κοντάρια συστρέφοντας τα με άνεση εδώ και εκεί, περιέστρεφε με ακρίβεια τα ξίφη στον αέρα και πηδούσε ανάλαφρα πάνω σε άλογα. Έτσι, σε στιγμές πολεμικής δράσης δεν θα μειονεκτούσε απέναντι στους εχθρούς, εφόσον όφειλε να ρίχνεται στον κίνδυνο εμπρός από τους άλλους και να συμπαράτάσσεται με τη φάλαγγα».⁹⁸

Δεν παραλείπει να αναφερθεί, όμως, και στους ίδιους τους στρατιώτες:

«Μετά τη συγκέντρωση του στρατεύματος, ο στρατηγός εξασκούσε όλους τους συμπολεμιστές στα έργα του πολέμου, αναπτέρωνοντας το ηθικό τους και ενισχύοντας τους με καθημερινές ασκήσεις, διδάσκοντας την περιστροφή, διατάζοντας οι σάλπιγγες να αντηχούν συχνά και τα τύμπανα να κροτούν, τα κύμβαλα να αλαλάζουν και τους στρατιώτες να πηδούν πάνω στο άλογο τους και να σκοπεύουν με βέλη κατά στόχου και να ρίχνουν το κοντάρι τους με επιτυχία».⁹⁹

Το συγκεκριμένο απόσπασμα έχει αρκετά κοινά και με την περιγραφή της εκγύμνασης του στρατού από το Ναρσή, στον Αγαθία:

«Ο Ναρσής διέταξε να εξασκούνται εντατικά σε σχηματισμούς μάχης και δυνάμωνε το πολεμικό τους φρόνημα με καθημερινή πρακτική, αναγκάζοντάς τους να τρέχουν γρήγορα, να πηδούν στα άλογα με τάξη, να στριφογυρίζουν οπλισμένοι σαν σε χορό και συχνά να ακούν τη σάλπιγγα να ηχεί πολεμικό συναγερμό. Έτσι, μη έχοντας εντελώς ξέχασε τον πόλεμο εξαιτίας της άνετης χειμερινής διαβίωσης, δεν θα άδειαζαν σε καιρό πραγματικής μάχης».¹⁰⁰

⁹⁸ «έξήσκει τὰ πολεμικὰ ταῖς καθ' ἡμέραν μελέταις ὡς μάλιστα, τόξον τε ἀνεπισφαλῶς ἐκτείνειν, καὶ τὸν ὀϊστὸν τῷ μαζῶ ἔρύειν, εὐστόχως τε βάλλειν κατὰ σκοπὸν, καὶ δόρατα κραδαίνειν καὶ περιερίσσειν εὐπετῶς τῆδε κάκεισε, ξίφη τε εὐθυβόλως κατὰ τὸν ἀέρα περιστρέφειν, καὶ ἵππων κούφως ὑπεράλλεσθαι· ὡς ἐν καιρῷ τῶν ἀγώνων μὴ φαίνοιτο τῶν ἐναντίων μειονεκτοῦν· καὶ μάλιστα προκινδυνεύειν ὀφείλον καὶ παρατάττεσθαι κατὰ φάλαγγα». (Λέοντας Διάκονος, Γ, § 9'), *Λέοντας Διακόνου Ιστορία*, σελ. 19. Καραλής, *Λέων Διάκονος Ιστορία*, σελ. 180-183.

⁹⁹ «ἐν ᾧ δὲ συνήρχετο τὰ στρατεύματα, τοὺς ἀμφ' ἑαυτὸν ἐξήσκει τὰ πολέμια, καὶ τὸν θυμὸν ἔθηγε, καὶ ἐπερῶννε ταῖς καθ' ἡμέραν μελέταις, καὶ τὴν ἐνόπλιον ἐξεπαίδευε περιδίνησιν, θαμὰ ταῖς σάλπιγγιν ἐγκελευόμενος ἐπιχεῖν, καὶ τὰ τύμπανα παταγεῖν, καὶ ἀλαλάζειν τὰ κύμβαλα, ἐφ' ἵππων τε ὑπεράλλεσθαι, καὶ τόξοις βάλλειν κατὰ σκοπὸν, καὶ ἀκοντίζειν εὐστοχώτατα· καὶ οὐδὲν ὅ,τι παρείτο τοῦτω τῶν πρὸς τὸ πολεμεῖν ἐξευρημένων. ἐν ᾧ δὲ ὁ στρατηγὸς ἐξεπαίδευε τὸν στρατὸν, καὶ τὴν ἀφιξίν τῆς λουπῆς στρατιᾶς ἐξεδέχετο». *Λέοντας Διακόνου Ιστορία*, σελ. 13. Καραλής, *Λέων Διάκονος Ιστορία*, σελ. 154-155. (Λέοντας Διάκονος, Γ, § 1')

¹⁰⁰ «Ναρσῆς δὲ ἐξασκεῖν γε ἐπὶ πλέον αὐτοὺς ἐκέλευε τὰ πολέμια καὶ ἐπερῶννε τὸν θυμὸν ταῖς καθ' ἡμέραν μελέταις, τροχάζειν τε ἀναγκάζων καὶ ὑπὲρ τῶν ἵππων ἐν κόσμῳ ἀναπάλλεσθαι ἕξ τε πυρρήχην

Αναλυτικότερη περιγραφή των ασκήσεων και των μεθόδων, ο Μαυρίκιος δίνει στο ε' κεφάλαιο του Γ' Λόγου, όπως, επίσης και πώς έπρεπε να λειτουργούν τα στρατευτικά σώματα εν όσω βρίσκονται στο πεδίο της μάχης. Έτσι, ο ίδιος καταλήγει στο τέλος του κεφαλαίου ότι:

«Αυτά τα γυμνάσια, είναι απλά και μπορούν τα τάγματα είτε το καθένα ξεχωριστά ή και από κοινού να ασκούνται κατά το δοκούν και συγχρόνως τηρείται μυστικός από τους εχθρούς ο σχηματισμός της μάχης. Οι κινήσεις που περιγράφονται στη συνέχεια είναι περιττές. Και πρέπει οι κινήσεις των απλών γυμνασίων να δοθούν γραπτώς στους μεράρχες και τους μοιράρχες. Να εξοικειώνουν με αυτές τις κινήσεις και σε έδαφος ισόπεδο και σε περιοχές κακοτράχαλες, ανωφερείς και κατωφερείς. Και σε περίοδο καύσωνος είναι καλό να ασκούνται και να συνηθίζουν· γιατί κανείς δεν ξέρει τι πρόκειται να συμβεί».¹⁰¹

Δεν πρέπει, επομένως, να προκαλεί έπληξη και το γεγονός ότι στα δυο έργα του Λέοντος Διακόνου και του Αγαθία υπάρχει τέτοιου είδους συνάφεια στην εξάσκηση του στρατιωτικού σώματος και στη διαχείμασή του. Στο Λέοντα επαναλαμβάνεται αρκετές φορές το μοτίβο της δυσκολίας στις απόκρημνες και δύσβατες περιοχές. Εμμέσως προβάλλουν την ικανότητα και το δυναμισμό του στρατηγού σε όλο το φάσμα της στρατιωτικής προετοιμασίας, κάτι που δεν παραλείπει και ο Αγαθίας. Ο ίδιος όμως περιορίζεται ως προς τη συχνότητα χρήσης επαναλαμβανόμενου πλαισίου δράσης και όταν κάνει αναφορά σ' αυτό φροντίζει το λεξιλόγιο του να διαφοροποιείται κάθε φορά, στοιχείο όχι τόσο έντονο στο Λέοντα. Έτσι, στο Λέοντα τα χωρία αυτά είναι περισσότερα και με πιο κοινή φραστική συνάφεια. Ενδεικτικό χωρίο είναι το παρακάτω:

«[...] να περάσουν το χειμώνα στις περιοχές της Θράκης και της Μακεδονίας, γυμναζόμενοι στις οπλικές ασκήσεις καθημερινώς, ούτως ώστε να μην φανούν άπειροπόλεμοι όταν έρθει ο καιρός των συγκρούσεων και να δείχνουν κατώτεροι των

τινὰ ἐνόπλιον περιδινεῖσθαι καὶ θαμὰ τῇ σάλπιγγι καταβομβεῖσθαι τὸ ἐνυάλιον ἐπι χούση, ὡς μὴ πάμπαν τῷ ἀνειμένως διαχειμᾶζειν ἐπιλεησμένοι τοῦ πολέμου, εἶτα ἐν αὐτῷ δὴ τῷ ἀγῶνι μαλθακισθεῖεν». (Αγαθίας Σχολαστικός, Β, § 1', 1). *Αγαθίου Σχολαστικού Ιστοριών*, σελ. 20. Αλεξιάκης, *Αγαθίου Σχολαστικού Ιστορία*, σελ. 182-183.

¹⁰¹ Αὐται αἱ γυμνασίαι καὶ ἀπλᾶ εἰσι· καὶ κοινῶς καὶ ἰδίᾳ τὰ τάγματα ἄρμοδιῶς γυμνάζουσι, καὶ τοῖς ἐχθροῖς ἄγνωστος ἡ τάξις φυλάττεται, ὥστε καὶ ἄλλας, τὰς ὑποκειμένας ἐκ ἐπεριτοῦ κεῖσθαι. Καὶ δεῖ ταύτας ἐγγράφως δίδοσθαι μεράρχαις τε καὶ μοιράρχαις. Εἰθίζειν δὲ τὰς τοιαύτας γυμνασίας μὴ μόνον ἐν ὁμαλοῖς, ἀλλὰ καὶ δυσβάτοις τόποις ὑψηλοῖς τε καὶ κατωφερῆσιν. Καὶ ἐν καιρῷ δὲ καύσωνος καλὸν ἔστι γυμνάζειν καὶ ἐθίζειν· οὐδεὶς γὰρ οἶδε τί συμβήσεται.

εχθρών κατά τη στιγμή της μάχης· διέταξε επιπλέον να περιμένουν τον ερχομό της άνοιξης».¹⁰²

Σε μικρότερο βαθμό, από άποψη έκτασης κειμένου, κινείται ο Αγαθίας. Αναφέρεται μιν στην εκγύμναση και το ξεχειμώνιασμα των στρατιωτών αλλά σε πιο περιορισμένα πλαίσια. Έτσι, ενδεικτικά αναφέρουμε:

«Αφού, λοιπόν, τακτοποίησε τις υποθέσεις με αυτόν τον τρόπο, έσπευσε αμέσως να μεταβεί στη Ραβέννα, για να στείλει τα εκεί στρατεύματα να διαχειμάσουν. Ήδη τελείωνε το φθινόπωρο και όλα αυτά συνέβαιναν γύρω στην αρχή του χειμώνα, εποχή κατά την οποία ο Ναρσής πίστευε ότι δεν πρέπει να διεξάγονται πολεμικές επιχειρήσεις».¹⁰³

Στο σημείο αυτό αξίζει να σημειωθεί ο προβληματισμός του Κόλια αναφορικά με την πρακτική διάσταση των πολεμικών εγχειριδίων,¹⁰⁴ κατά πόσο δηλαδή οι συμβουλές των πραγματειών ανταποκρίνονταν στην πραγματικότητα ενός πολέμου στο στρατιωτικό μέτωπο. Ο ίδιος, φοβούμενος μηπως καταλήξει σε λανθασμένα συμπεράσματα διεκπεραίωσε μια έρευνα με βασικό πυλώνα του εγχειρήματός του την παράλληλη μελέτη πολεμικών εγχειριδίων και αφηγηματικών πηγών. Κατέληξε ότι πράγματι οι πολεμικές πραγματείες και τα στρατιωτικά γεγονότα των ιστοριογραφικών έργων συμπορεύονταν, διανθιζόμενα με τις εμπειρίες και την οπτική του εκάστοτε ιστορικού. Τα στοιχεία αυτά επιβεβαιώνονται σε όλο το παρόν κεφάλαιο, όπως συμβαίνει και εδώ με την στρατιωτική εκγύμναση των πολεμικών μονάδων. Επομένως, τα προηγηθέντα αποσπάσματα πιστοποιούν την παράλληλη αυτή παράδοση.

Εξίσου κλασική μέθοδος επιθέσεων, κατά τη διάρκεια των πολεμικών συγκρούσεων, ήταν το κρύψιμο των στρατιωτικών μονάδων για την επίτευξη του αιφνιδιασμού των εχθρών (= ενέδρα). Η τακτική αυτή ήταν γνωστή ήδη από την αρχαιότητα. Είναι φυσικό, επομένως, να μην παραλείπεται ούτε από τα ιστοριογραφικά

¹⁰² «ἐς τὰπὶ Θράκης τε καὶ Μακεδονίας διαχειμάζειν χωρία, καὶ τοῖς ὅπλοις ὀσημέραι γυμνάζεσθαι, ὡς μὴ ἀπόμαχοι εἶεν ἐπὶ τὸν τῶν ἀγῶνων καιρὸν, μειονεκτοῦντες ἐν τῇ μάχῃ τῶν δυσμενῶν· περιμένειν δὲ τὸν τοῦ ἡρως καιρὸν. ἐκείνου γὰρ ἤδη ἐκ τῆς χειμερινῆς κατηφείας προκύπτοντος, καὶ εἰς σταθερὰν αἰθρίαν». *Λέοντος Διακόνου Ιστορία*, σελ. 42. Καραλής, *Λέων Διάκονος Ιστορία*, σελ. 286-287. (Λέοντας Διάκονος, ΣΤ, § 13')

¹⁰³ «ταῦτα δὴ οὖν οὕτω καταστησάμενος ἠπαίγετο ἰθὺ τῆς Ραβέννης ἰέναι, ἐφ' ᾧ τὰ ἐνταῦθα στρατεύματα ἐς τὸ διαχειμάζειν μεθήσει. 2 ἐπειδὴ γὰρ τὸ μετόπωρον ἤδη ἐτελεύτα καὶ ἀμφὶ τὰς χειμερίους τροπὰς ταῦτα ἐπράσσετο, πολεμητέα μὲν οὐ οἱ ἐς ἐκεῖνο τοῦ καιροῦ εἶναι ἐδόκει». *Αγαθίου Σχολαστικού Ιστοριῶν*, σελ. 17. Αλεξιάκης, *Αγαθίου Σχολαστικού Ιστορία*, σελ. 162-163. (Αγαθίας Σχολαστικός, Α, § 19', 1)

¹⁰⁴ Κόλλιας, «Η πολεμική τακτική των Βυζαντινών: Θεωρία και πράξη», σελ. 153-164.

έργα, εφόσον καταπιάνονται με την περιγραφή των πολεμικών γεγονότων ούτε και από τη στρατιωτική φιλολογία. Σε κάθε περίπτωση, η απόδοση του συγκεκριμένου μοτίβου διαφοροποιείται αναλόγως με την περίπτωση, όπως γίνεται πράξη κυρίως στον Λέοντα Διάκονο.

Ο Λέων αφηγείται αρκετά περιστατικά αιφνιδιασμού του εχθρού, που έχουν επιτευχθεί μέσω του κρυψίματος ή των ενεδρών που έστηναν για να επιτύχουν τα στρατεύματα τις μεγαλύτερες δυνατές απώλειες στο αντίπαλο μέτωπο. Γίνεται λόγος για παρακολούθηση και κατασκοπεία χωρίς να γίνουν αντιληπτοί, κυρίως κατά τη διάρκεια της νύχτας, μέσω ξαφνικών επιθέσεων καθώς και μέσω ενεδρών σε δύσβατες και απόκρημνες περιοχές. Οι πρακτικές αυτού του είδους, όντας κλασικό μοτίβο δεν παραλείπονται ούτε από τον Αγαθία, ο οποίος όμως εστιάζει την περιγραφή του κυρίως στο στήσιμο ενεδρών σε περιοχές που ήταν κρημνώδεις και δυσπρόσιτες, περιγραφές και στοιχεία που συναντώνται και στις πολεμικές πραγματείες.

Οπωσδήποτε, οι τεχνικές αυτές δεν γινόταν να παραλειφθούν, διότι, ως αναπόσπαστο κομμάτι της στρατηγικής του εκάστοτε στρατηγού αναδείκνυαν την προσωπικότητά του. Φυσικά, δεν ήταν κάτι άγνωστο η θεωρία αυτών των μεθόδων στους περισσότερους ιστοριογράφους, διότι, σε πρώτο λόγο, η κλασική ιστοριογραφία της αρχαιότητας έδινε πλήθος τέτοιου είδους πληροφοριών. Σε δεύτερο λόγο οι στρατιωτικές πραγματείες, σε πιο συγκροτημένο και θεωρητικό επίπεδο, κατηγοριοποιούσαν τις ήδη γνωστές αυτές τεχνικές. Τέτοιου είδους μέθοδοι αναλύονται στα Τακτικά του Λέοντος Στ', όπου αρκετές διατάξεις περιλαμβάνουν συμβουλές που εφιστούν την προσοχή στο στρατηγό, καθοδηγώντας τον για τους ενδεδειγμένους τρόπους εφαρμογής, ακόμη και μέσω παραδειγμάτων. Ο Λέων Στ' φέρνει ως παράδειγμα τον πατέρα του, Βασίλειο Α', εξυμνώντας την μέριμνα που έδειχνε ως επικεφαλής στρατηγός στην εκστρατεία κατά της Γερμανικίας στην Συρία.

«Διότι αυτό γνωρίζουμε ότι είχε πράξει ο αείμνηστος πατέρας μου και βασιλεύς Βασίλειος, όταν πραγματοποίησε την εκστρατεία κατά της Γερμανικίας στην Συρία, ο οποίος αφού κατέλαβε εκ των προτέρων τον ποταμό Παράδεισο, στάθηκε στο μέσο του ποταμού, κρατώντας πυρσούς, και με την παρουσία του και με ασφάλεια όλο το στρατό του χωρίς να πάθει τίποτα αυτός (δηλαδή ο στρατός) και εύκολα πέρασε στην απέναντι

όχθη, και επίσης προσωπικώς ο ίδιος πολλές φορές βοήθησε και έσωσε μερικούς στρατιώτες που κινδύνευαν».¹⁰⁵

Ο ίδιος στο έργο του δίνει βάρος στο τρόπο με τον οποίο θα έπρεπε να μεριμνούν και να ενεργούν ο στρατηγός και οι στρατιώτες είτε προετοιμάζοντας επίθεση είτε βρισκόμενοι σε ετοιμότητα για την έγκαιρη και σωστή αντιμετώπιση του εχθρού. Στη Διάταξη Θ', που τιτλοφορείται «Περί Όδοιπορίας», ο Λέων Στ' εκθέτει μια σειρά συμβουλών αναφορικά με το κομμάτι της αμυντικής διάστασης. Πιο συγκεκριμένα, αναλύει την αυτόματη και έγκαιρη αντίδραση του βυζαντινού στρατεύματος σε περίπτωση αιφνίδιας επίθεσης από τον αντίπαλο στρατό. Κάνει λόγο, μεταξύ άλλων, για σωστή και οργανωμένη σύνταξη του στρατεύματος κατά τη διάρκεια της οδοιπορίας, ούτως ώστε να μην αποσυντονιστούν και αποδιοργανωθούν οι στρατιώτες σε τυχόν ξαφνική επίθεση.

«Εάν πρόκειται να πορευτείς διαμέσου μακράς οδού και να διανύσεις πορεία πολλών ημερών και στη δική μας χώρα και στην εχθρική, όταν μεν διέρχεσαι μέσω της δικής μας χώρας να συνηθίζεις τα στρατεύματα να παραμένουν συντεταγμένα και να τηρούν τους σχηματισμούς των λόχων τους, δηλαδή τους ορδίνους της τάξεως, και να ακολουθούν τους διοικητές τους, ώστε και εάν εντός της εθνικής χώρας συμβούν, όπως είναι εύλογο, αιφνιδιαστικές επιθέσεις σε μη αναμενόμενο χρόνο και εκδηλούμενες με ορμητικότητα, να μην θορυβούνται και τρέχουν προς διάφορες κατευθύνσεις και άλλοι τρέχουν προς το μέρος άλλων και εξαιτίας αυτού δεν μπορούν να βοηθήσουν (ο ένας τον άλλον) πολλά δε κακά θα πάθουν και από μόνοι τους (δηλαδή από την αταξία που προκαλούν) και από τους εχθρούς, αλλά να είναι επιδέξιοι κατά την πορεία και έτοιμοι για μάχη (ετοιμοπόλεμοι) με την τήρηση (τον εθισμό) της ευταξίας, έχοντας και κάποιο διακριτικό σημείο και βλέποντας ο ένας τον άλλον να βαδίσουν συντεταγμένοι».¹⁰⁶

¹⁰⁵ *Αυτοκράτορας Λέοντος Τακτικά*, τ. Α', σελ. 158-159 §13, Θ' Διάταξη: Τοῦτω γάρ και τόν ἡμέτερον ἀείμνηστον πατέρα καί βασιλέα Βασίλειον πεποικέναι γινώσκομεν, ὅτε κατά Γερμανικίας τῆς ἐν Συρίᾳ τήν στρατείαν ἐποιήσατο, προκαταλαβόντα μὲν τόν Παράσδεισον λέγομεν ποταμόν, παραστάντα δέ μετὰ λαμπάδων κατά τό μέσον, καί τῇ αὐτοῦ παρουσίᾳ καί ἀσφαλείᾳ πάντα τόν ὑπ' αὐτόν στρατόν ἀπαθῶς καί ευκόλως διαβιβάσαντα, ὡς καί χεῖρα δοῦναι πολλακάκις καί δι' ἑαυτοῦ τινος τῶν στρατιωτῶν κινδυνεύοντας ἀνασώσασθαι.

¹⁰⁶ *Αυτοκράτορας Λέοντος Τακτικά*, τ. Α', σελ. 164-165 §28, Θ' Διάταξη: Ἐάν δε διά μακράς ὁδοῦ μέλλης πορεύεσθαι, και πολλῶν ἡμερῶν διανύειν πορείαν και ἐν τῇ ἰδίᾳ χώρᾳ και ἐν τῇ ἰδίᾳ χώρᾳ και ἐν τῇ πολεμίᾳ, διά μὲν τῆς ἰδίας χώρας ἵνα ἐθίξης τά στρατεύματα μένειν ἐν τάξει, και συμφυλάττειν τους ἰδίους λόχους, ἤγουν τους ὀρδίνους τῆς τάξεως, και ἀκολουθεῖν τοῖς ἀρχουσιν, ἵνα και ἐν τῇ πολεμίᾳ προς τάς, ὡς εἰκός, γινομένας ἐξαίφνης ἐπιβουλὰς μη ἐναθρίῳ καιρῷ, και ὀξέως ἐπιγινόμενῳ, θορυβοῦνται και ἐπιτρέχουσι, και ἄλλοι προς ἄλλους φέρονται, και διά τοῦτο μηδέν ἢ και βοηθεῖν δύνανται, πολλά δε κακά ἢ και δι' ἑαυτῶν ἢ και διά τῶν πολεμίων πάθωσιν, ἀλλ' ἵνα διά τοῦ ἐθισμοῦ τῆς ευταξίας και εἰς πορείαν εἰσὶν ἐπιδέξιοι, και εἰς μάχην εὐτρεπισμένοι, ἔχοντες και σημεῖον τι και ἀλλήλους ἐν τάξει βλέποντες.

Στο πλαίσιο των αιφνιδιαστικών επιθέσεων σε δύσβατες περιοχές, αξιοσημείωτη είναι και η αναφορά του στη ρίψη ενός τμήματος της λείας από τους διωκόμενους προκειμένου να ανακόψουν την επιθετική ορμή των εχθρών.

«Εάν δε βρεθεί ο στρατός, όπως συμβαίνει σε απροσδόκητη ανάγκη και περίπτωση, να καταληφθεί (από τους εχθρούς) μέσα σε στενές διαβάσεις και δεν δύναται να επιχειρήσει χωρίς κίνδυνο την διέξοδο του από εκείνο το μέρος, τότε είναι καλύτερο κατόπιν συμφωνίας να παραδίδεται μέρος της λείας ή ολόκληρη (η λεία) στους εχθρούς, και να εξέρχονται χωρίς φθορές (από εκεί) και όχι να διακινδυνεύει για τα λάφυρα».¹⁰⁷

Παρόμοια εφαρμογή αυτού του τρόπου συναντάται στον Λέοντα Διάκονο, όπου στην εγκιβωτισμένη αφήγηση της δίωξης του Χαμβδά από τον Λέοντα Φωκά, ο αρχηγός των Αγαρηνών, όντας παγιδευμένος από την επίθεση των Βυζαντινών, προκειμένου να διασωθεί, σκόρπισε κατά την καταδίωξή του χρυσό και ασήμι. Η πρακτική αυτή είχε αποτέλεσμα διότι ανέκοψε την επιθετική ορμή του Βυζαντινού στρατού με αποτέλεσμα ο Χαμβδάς να καταφέρει να διαφύγει.

«Λίγο έλειψε μάλιστα να αιχμαλωτιστεί και ο ίδιος ο Χαμβδάς, πράγμα που θα συνέβαινε αν, - όντας πανούργος σε κάθε περίπτωση και ξυράφι κοφτερό στο να αντιλαμβάνεται τι πρέπει να κάνει στις δύσκολες στιγμές - δεν διέταξε να σκορπίσουν τριγύρω στην κλεισούρα το ασήμι και το χρυσάφι που κουβαλούσε μαζί του. Έτσι, η πράξη αυτή ανέκοψε την ορμή των Ρωμαίων, που ρίχτηκαν να μαζεύουν το χρυσάφι· αποτέλεσμα, εκείνος, μαζί με λίγους υπασπιστές του, μόλις που κατόρθωσε να διαφύγει τον κίνδυνο».¹⁰⁸

Στην ίδια διάταξη, αναλύεται και η εναλλακτική, μέθοδος της αποστολής ανιχνευτών υπέων πριν τη διάβαση δύσβατων και δασωδών περιοχών όπως και η μέριμνα μεταφοράς μόνο του απαραίτητου εξοπλισμού κατά τη διάβαση.

«Να αποστείλεις δε και μερικούς υπεείς οι οποίοι πρόκειται να ανιχνεύσουν τις οδούς και κυρίως όταν διέρχεται δασώδη και περικλειόμενα από υψώματα βουνά ή έρημα όρη. Διότι πολλές φορές ενεδρεύουν αποσπάσματα αιφνιδιασμού των εχθρών

¹⁰⁷ *Αυτοκράτορος Λέοντος Τακτικά*, τ. Α', σελ.172-175 §50, Θ' Διάταξη : Εἰ δὲ ἄρα ἐν ἀνάγκῃ, ὡς εἰκός, καὶ περιστάσει ἀδοκίῳ ὁ στρατός γένηται, καὶ ἐν στενώμασι καταληφθῆ, καὶ οὐκ ἔστιν ἀκινδύνως τὴν ἀναχώρησιν ἐκεῖθεν ποιήσασθαι, τότε κρείττον ἔστιν ἐκ συμφώνου ἢ μέρος τῆς πραιίδας ἢ πᾶσαν παραχωρεῖν τοῖς ἐχθροῖς, καὶ ἀβλαβῶς ἐξέρχεσθαι, ἀλλὰ μὴ δι' αὐτὴν κινδυνεύειν».

¹⁰⁸ «καὶ κἂν καὶ αὐτὸς ὁ Χαμβδᾶν ἦλω μικροῦ πρὸς τῶν Ῥωμαίων δορυάλωτος· εἰ μὴ, τὴν ἄλλως ἀγγίνους ὧν κἂν τοῖς ἀπόροις ὄξυς ἐννοῆσαι τὰ δέοντα, τὸν ὄν ἐπεφέρετο ἄργυρον καὶ χρυσὸν χύδην ἐπὶ τῆς ἀταρπιτοῦ διασπείρειν προσέταξεν· ὃ καὶ περισπᾶσας τὴν τῶν Ῥωμαίων ὀρμὴν, ἀσχοληθέντων τῆ τοῦ χρυσοῦ συλλογῆ, μετ' ὀλίγων ὑπασπιστῶν μόγις τὸν τοιοῦτον διαπέφευγε κίνδυνον». *Λέοντος Διακόνου Ιστορία*, σελ. 8. Καραλής, *Λέων Διάκονος Ιστορία*, σελ. 130-131. (Λέοντος Διάκονος, Β, § 5')

και τα οποία, χωρίς να γίνουν αντιληπτά, ταχέως συντρίβουν την συνολική δύναμη των αντιπάλων τους»¹⁰⁹

Τα στοιχεία συναντώνται και στους δύο ιστορικούς μας. Στη διήγηση του Λέοντος Διακόνου καταγράφονται τα εξής:

«Αποφάσισε έτσι να καταλάβει τα πιο επίκαιρα και απόκρημνα σημεία των περιοχών αυτών και να ενεδρεύει εκεί επιτηρώντας τα περάσματα· και εκεί, μέσα στις πιο επισφαλείς και στενές ατραπούς, να αποκρούει τους βαρβάρους και να τους χτυπάει ανελέητα οσάκις προσπαθούσαν να περάσουν».¹¹⁰

«Σας παροτρύνω λοιπόν, γενναίοι μου, να μην πολεμάτε με ακάθεκτες εφορμήσεις, εναντίον των βαρβάρων σε ανοιχτά πλατώματα, αλλά καιροφυλαχτώντας μέσα σε αυτούς τους απόκρημνους τόπους να περιμένετε να πλησιάζουν για να τα διαβούν».¹¹¹

Ο Αγαθίας, αναφέρει κι αυτός τη φροντίδα που έπρεπε να δείχνουν οι στρατηγοί για την αποφυγή επίθεσης σε τέτοιους τόπους. Τα αποσπάσματα αυτού του μοτίβου στον Αγαθία είναι πιο ολιγάριθμα συγκριτικά με τον Λέοντα, τα οποία με τη σειρά τους επικεντρώνονται στον κρύψιμο των στρατιωτών και στην δυσκολία των τόπων διεξαγωγής των εκστρατειών.

«Αφού κατέλαβαν τα στρατηγικά σημεία, κρύφτηκαν και περίμεναν εκείνους που ποτέ δεν επρόκειτο να εμφανιστούν, έχοντας σχεδιάσει να τους επιτεθούν ξαφνικά, καθώς θα βάδιζαν χωρίς προφυλάξεις, και να ανακόψουν την ταχύτητα της πορείας τους, μέχρις ότου παραδοθούν οι πολιορκημένοι στη Φάσι».¹¹²

«Διότι ενώ έπρεπε να προχωρά στο εχθρικό έδαφος με όλες τις προφυλάξεις, στέλνοντας ανιχνευτές μπροστά για τυχόν κρυφές ενέδρες και φροντίζοντας για την ασφάλεια του, εκείνος παρασύρθηκε και έπεσε κατευθείαν σε παγίδες, δηλαδή, σε

¹⁰⁹ *Αυτοκράτορος Λέοντος Τακτικά*, τ. Α', σελ. 166-169 §38, Θ' Διάταξη: «Αποστείλης δε και τινας καβαλλαρίους τους μέλλοντας διευρενήσαι τὰς ὁδοὺς, και μάλιστα ὅταν ὑλώδεις και περικεκλεισμένας βουνοῖς ἢ ὄρεσι διοδεύεις ἐρημίας. Πολλάκις γὰρ ἐγκρύμματα πολεμίων ἐπικαθέζονται, και λαθόντα τάχα τὰ ὅλα πράγματα συντρίβουσι ταῶν ἐναντίων».

¹¹⁰ «κατειληφέναι δὲ μᾶλλον τὰ ἐπικαιρότατα καὶ κρημνώδη τῶν χώρων καὶ προλοχίζειν κατὰ ταῦτα, καὶ τὰς διεξόδους ὑποτηρεῖν· ὑπαντιάζειν τε τοῖς βαρβάροις ἐν τοῖς ἐπισφαλέσι καὶ ἀμφιταλάντοις τῶν ἀταρπιτῶν, καὶ καρτερῶς ἀγωνίζεσθαι, ὀπηνίκα καὶ διοδεύοιεν».(Λέοντα Διακόνου, Β, § 2') *Λέοντος Διακόνου Ιστορία*, σελ. 7. Καραλής, *Λέων Διάκονος Ιστορία*, σελ. 126-127.

¹¹¹ «Παραινώ τοιγαροῦν, ἄνδρες, μὴ διακινδυνεύειν πρὸς τοὺς βαρβάρους ἐπὶ τόπων τῶν πεδεινῶν ἀκαθέκτοις ὀρημάσιν, ἀλλ' ἐπὶ τῶν ἐρυμνῶν ἐλλοχῶντας τουτωνὶ χωρίων τὴν ἐκείνων ὑπομένειν ἄφιζιν καὶ διάβασιν» *Λέοντος Διακόνου Ιστορία*, σελ. 7. Καραλής, *Λέων Διάκονος Ιστορία*, σελ. 128-129. (Λέοντα Διακόνου, Β, § 4')

¹¹² «καταλαβόντες γὰρ τὰ ἐπίκαιρα τῶν χωρίων ὑπεκρύπτοντο αὐτοῦ και ἀνέμενον τοὺς σὺδαμῶς παρεσομένους, γνώμην ἔχοντες ἀφυλάκτως αὐτοῖς τῶ ἀπροσδοκῆτῳ τυχὸν προῖοῦσιν ἐπὶ πεσεῖσθαι και τὸ τάχος ἀνακόψαι τῆς πορείας, ἕως οἱ ἐν τῶ ἄστει ἐκπολιορκηθεῖεν». *Αγαθίου Σχολαστικού Ιστοριών*, σελ. 63-64. Αλεξιάκης, *Αγαθίου Σχολαστικού Ιστορία*, σελ. 458-459. (Αγαθίας Σχολαστικός, Γ, § 24', 3)

κάποιες τρύπες και τάφρους που είχαν ανοιχθεί σε όλο το πεδίο και είχαν καλυφθεί με επιμέλεια».¹¹³

Η εξαπάτηση του εχθρού ήταν ενδεδειγμένος τρόπος επίθεσης ούτως ώστε να υπάρχει το πλεονέκτημα της καλής ψυχολογίας από την πλευρά των επιτιθέμενων και της αποδυναμωμένης αντίστοιχα ψυχολογίας των αμυνόμενων. Σε δεύτερο επίπεδο ήταν η καθυστέρηση ή η αποφυγή μιας γενικευμένης σύγκρουσης, όπως αναλύει και ο Λέων Στ' στη Διάταξη IB' με τίτλο «Περί πολεμικής προετοιμασίας». Τα δεδομένα αυτά δεν προκαλούν κάποια ιδιαίτερη εντύπωση καθώς σαν σκεπτικό είχαν μελετηθεί και από τους κλασικούς συγγραφείς της αρχαιότητας, όπως προειπώθηκε. Στην ίδια διάταξη, ο αυτοκράτορας επιδεικνύει ως αρκετά αποτελεσματική μέθοδο την επίθεση στα νώτα του εχθρού για επίτευξη αμεσότερης και αποτελεσματικότερης περικύκλωσης και αιφνιδιασμού.¹¹⁴

«Σημείωσε και ότι οι πραγματοποιούμενες επιδρομές (επιθέσεις) εναντίον των πλαγίων τμημάτων της παρατάξεως των εχθρών και κατά των νώτων αυτών, δηλαδή κατά του οπίσθιου μέρους των εχθρών, εάν γίνουν σωστά και εγκαίρως, είναι πολύ πιο δραστικές και απαραίτητες (αναγκαίες) από αυτές τις συγκρούσεις και συμπλοκές κατά μέτωπον μόνον. Διότι έστω και αν είναι λιγότεροι οι εχθροί, εφόσον αιφνιδιάζονται και περικυκλώνονται, με τις επιδρομές αυτές, υφίστανται μεγάλη φθορά, αφού δεν μπορούν να διασωθούν όσοι εξ αυτών τρέπονται σε φυγή. Και αν είναι (οι εχθροί) της ίδιας αριθμητικής δυνάμεως ή και περισσότεροι από τον στρατό σου, θεωρούν κρίσιμη την εξέλιξη της μάχης και φοβούνται, επειδή νομίζουν ότι είναι πολύ μεγάλο το πλήθος αυτών οι οποίοι πραγματοποιούν την επίθεση».¹¹⁵

Οι εφαρμογές αυτές περιγράφονται και στον *Στρατηγικό* του Μαυρικού στο Λόγο Β' και συγκεκριμένα στη διάταξη ε'.

«Επιπλέον, εκατέρωθεν του σχηματισμού τοποθετούνται οπωσδήποτε τρία ή τέσσερα βάνδα, οι ένεδροι που τους λέμε, με τον τρόπο που έχουμε πει, οι μεν για να

¹¹³ «δέον γάρ αὐτὸν ξὺν τῷ ἀσφαλεῖ κατὰ τὴν πολεμίαν πορεύεσθαι τὰς ἀδήλους ἐπιβουλάς προδιασκοποῦντα καὶ φυλαττόμενον, ὃ δὲ ἐλήθηεν ἑαυτὸν ἐνέδραις ἀθρόον περιπεσὼν καὶ βόθροις καὶ διώρυξιν, ἐπὶ μήκιστον τοῦ πεδίου πρὸς τὸ ἀπατηλὸν μεμηχανημέναις». Αλεξιάκης, *Αγαθίου Σχολαστικού Ιστορίαι*, σελ. 604-605. (Αγαθίας Σχολαστικός, Δ, § 27', 4) *Αγαθίου Σχολαστικού Ιστοριών*, σελ. 88.

¹¹⁴ *Αυτοκράτορος Λέοντος Τακτικά*, τ. Α', σελ. 215.

¹¹⁵ *Αυτοκράτορος Λέοντος Τακτικά*, τ. Α', σελ. 229: «Σημείωσαι γάρ και ὅτι οἱ κατὰ τῶν πλαγίων τῆς τῶν ἐχθρῶν παρατάξεως, και αἱ κατὰ τοῦ νώτου ἤγουν ἀπὸ ὀπισθεν αὐτῶν γινόμεναι ἐπιδρομαί, ἐάν καλῶς γένωνται και εὐκαίρως, μᾶλλον δραστικώτεράι εἰσι και ἀναγκαῖαι παρά τὰς γινόμενας δι' ὄψεως μόνης συμβολάς και ὠθήσεις. Κᾶν τε γάρ ὀλιγώτεροί εἰσιν οἱ ἐχθροί, ὡς ἐξαίφνης ἐπιλαμβανόμενοι και κυκλούμενοι, διά τῶν τοιούτων ἐπιδρομῶν μεγάλην την βλάβην ὑπομένουσι, μη δυναμένων εὐκόλως σώζεσθαι τῶν ἐξ αὐτῶν τρεπομένων. Κᾶν τε ἰσόμετροί εἰσιν ἢ και πλείονες τοῦ στρατοῦ τοῦ σοῦ, εἰς ἀγῶνα μέγαν εἰσέρχονται και φόβον, νομίζοντες πλῆθος εἶναι πολύ τους την ἐπιδρομήν ποιοῦντας».

εμποδίσουν τις ενέδρες που θα επιχειρήσει ο εχθρός στο αριστερό μας, οι δε για να στήσουν ενέδρες στο δεξί του εχθρού, εφόσον και οι τοποθεσίες το επιτρέπουν. Σημειωτέον, ότι οι έφοδοι εναντίον των πλευρών ή των νώτων της εχθρικής παρατάξεως όταν αιφνιδιάζουν πάνω στην ώρα και απαραίτητες είναι και κατά πολύ πιο δραστικές από τις αμιγείς μετωπικές επιθέσεις και τις ωθήσεις. Διότι, είτε είναι λιγότερη οι ενάντιοι, οπότε τους κυκλώνουμε αιφνιδιαστικά με τις εφόδους και υφίστανται μεγάλη καταστροφή, διότι και πώς να σωθούν τότε με ευκολία οι κατατρεγμένοι, είτε είναι ισόποσοι είτε και περισσότεροι, οπότε κυριεύονται από μεγάλη αγωνία, που θα νομίσουν ότι είμαστε πλήθος στην επίθεση».¹¹⁶

Με πιο πολλές λεπτομέρειες και σε πιο οργανωμένο αφηγηματικά πλαίσιο παραδίδονται στον Λέοντα Διάκονο και στον Αγαθία. Στοιχείο που αξίζει να σημειωθεί σε αυτό το σημείο είναι ο υπερτονισμός του χρονικού σημείου της επίθεσης, που ενδεικνυόταν πρωτίστως τη νύχτα, όταν ο στρατός εφησύχαζε και κοιμόταν. Χαρακτηριστικά παραδείγματα στον Λέοντα είναι τα παρατιθέμενα χωρία που ακολουθούν:

«Μόλις λοιπόν οι βάρβαροι, που ελλόχευαν στα πιο πρόσφορα και απόκρημνα βουνά, είδαν την απειθαρχία και την αδιαφορία τους για προφυλάξεις, εγκατέλειψαν τα ρουμάνια και τους γκρεμούς, παρατάχθηκαν αμέσως σε πολεμική διάταξη κατά φάλαγγες και άρχισαν την επίθεση εναντίον τους».¹¹⁷

«Περικύκλωσε λοιπόν με ενέδρες την διάβαση, που καλυπτόταν από απότομες κορυφές, γεμάτες από γκρεμούς και σπηλιές, ενώ στα ριζά της ανοίγονταν βαθιές χαράδρες, κατάφυτες στις πλαγιές τους από δάση και κάθε είδους βλάστηση. Σ' εκείνη λοιπόν την τοποθεσία έκρυψε τους στρατιώτες του ο στρατηγός και εγκαταστάθηκε περιμένοντας το κοντοζύγωμα των βαρβάρων».¹¹⁸

¹¹⁶Πρὸς ἐπὶ τούτοις τρία ἢ τέσσαρα βάνδα, τοὺς λεγομένους ἐνέδρους, δέον ἐκατέρωθεν τῆς παρατάξεως ἀφορίζειν, κατὰ τὸν λεχθέντα περὶ τούτου τρόπον, τοὺς μὲν ὡς κωλύσοντας τὰς ἀπὸ τῶν ἐχθρῶν ἐγγειουμένας ἐνέδρας κατὰ τοῦ δεξιοῦ τῶν ἐχθρῶν, εἶγε οἱ τόποι εἰσὶν ἀρμόδιοι. Σημειωτέον δὲ, ὅτι αἱ κατὰ τῶν πλαγιῶν καὶ τοῦ νώτου τῆς τῶν ἐχθρῶν παρατάξεως ἐφοδοὶ εὐκαίρως γινόμεναι μᾶλλον δραστικώτεραί εἰσι καὶ ἀναγκαῖαι ἢ περ αἱ δι' ὄψεως μόνης συμβολαὶ καὶ ὠθήσεις. Εἴτε γὰρ ὀλιγώτεροί εἰσιν οἱ ἐναντίοι, ὡς ἄφνω ἐμπεριλαμβανόμενοι διὰ τῶν τοιούτων ἐφόδων, μείζονα βλάβην ὑφίστανται σφύζεσθαι τῶν τρεπομένων εὐκόλως οὐ δυναμένων, εἴτε ἰσομετροὶ εἶεν ἢ καὶ πλείους, ἐν ἀγῶνι μεγάλῳ καθίστανται, πλῆθος νομίζοντες εἶναι τοὺς τὴν ἐφοδὸν ποιούντας.

¹¹⁷ «τούτων οἱ βάρβαροι, τοῖς ἐπικαιροτάτοις καὶ ἀμφιλαφῆσι τῶν ὄρων ἐλλοχῶντες, τὸ ἀκόλαστον τεθεαμένοι καὶ ἀφύλακτον, τῶν δρυμῶν καὶ χηραμῶν ὑπεκδύντες καὶ ἐς φάλαγγα παραταξάμενοι καὶ συνασπίσαντες, κατ' αὐτῶν ἐχώρουν». *Λέοντος Διακόνου Ἱστορία*, σελ. 3. Καραλής, *Λέων Διάκονος Ἱστορία*, σελ. 108-109. (Λέοντα Διάκονος, Α, § 4)

¹¹⁸ «ἐνέδραις οὖν διελήφει τὴν ὁδὸν, ἀποτόμους τὰς ἀκρωρείας προβαλλομένην, κρημνώδεις τε καὶ σηραγγώδεις ὡς τὰ πολλὰ, τὰς ὑπωρείας δὲ βαραθρώδεις τε καὶ ἀμφιλαφεῖς πρέμων τε καὶ παντοδαπῶν ιδέαις φυτῶν. ταύτη προλοχίσας ὁ στρατηγός καθῆστο, τὴν τῶν βαρβάρων προσμένων ἐπήλυσιν».

«Οι Ρωμαίοι αντεπιτέθηκαν εναντίον τους· επειδή οι Μυσοί όμως δεν μπορούσαν να αντισταθούν στην δύναμη των Ρωμαίων, κρύβονταν σε δασώδεις εκτάσεις, σε ψηλούς γκρεμούς και τους πολεμούσαν από παρόμοιες δύσβατες περιοχές».¹¹⁹

Κρίνοντας από τα αποσπάσματα και από το υλικό των εγχειριδίων οι ενέδρες, από στρατιωτική οπτική είχαν μεγάλη βαρύτητα διότι η λειτουργία τους δρα καταλυτικά σε πολλά επίπεδα, πέραν του πρακτικού ζητήματος. Η αφιέρωση ολόκληρων κεφαλαίων στα ζητήματα αυτά ήταν ζωτικής σημασίας όχι μόνο για το συγγραφέα αλλά και τον αναγνώστη – αποδέκτη αυτών των συμβουλών. Τόσο ο Μαυρίκιος όσο και ο Λέων Στ', που τον ακολουθεί ως πρότυπο, αναλύουν σε αυτοτελή κεφάλαια όλα τα δεδομένα που προκύπτουν. Στο βιβλίο Δ' και Θ' του Στρατηγικού με τις διατάξεις α'-ε' αντίστοιχα, περιγράφονται συμβουλές για τις ενέδρες με λεπτομέρειες, όπως επίσης και άλλες διατάξεις των βιβλίων.¹²⁰ Αυτό συμβαίνει συγκεκριμένα στο πρώτο μέρος του βιβλίου Ζ' με τις διατάξεις ιβ' και ιγ',¹²¹ όπως και στο δεύτερο στη η' διάταξη¹²². Ανάλογη ανάλυση, τηρουμένων των αναλογιών, ανακύπτει και στη Διάταξη ΙΖ', «Περί αϊφνιδίων ἐφόδων» των Τακτικών του Λέοντος, που σε αντιστοιχία με το Μαυρίκιο, αναλύει το συλλογισμό του βασιζόμενος σε αυτόν.¹²³

Φυσικά, οι δύο αυτές στρατιωτικές πραγματείες δεν είναι οι μόνες, ούτε αποτελούν το μόνο χαρακτηριστικό παράδειγμα ανάλυσης των πολεμικών γεγονότων. Σαφέστατα, και τα υπόλοιπα έργα αυτού του είδους καταπιάνονται με ανάλυση αντίστοιχων θεμάτων, όπως και οι δύο μας συγγραφείς.

Ακολουθεί με αξιοσημείωτη συνάφεια το μοτίβο της παράταξης του στρατού στο πολεμικό μέτωπο και η περιγραφή των συνεπαγόμενων συγκρούσεων που ακολουθούσαν. Οι περιγραφόμενες σκηνές που θα αναλυθούν είναι αρκετά κοντά

Λέοντος Διακόνου Ιστορία, σελ. 8. Καραλής, *Λέων Διάκονος Ιστορία*, σελ. 130-131. (Λέοντας Διάκονος, Β, § 4')

¹¹⁹ «Ρωμαίους δὲ ἀντεπιέναι τούτοις· τοὺς δὲ τὴν ἐκείνων οὐχ ὑφισταμένους ἀλκὴν, ἐπ' ἀμφιλαφῶν χωρίων λόχμας καταδύεσθαι, καὶ ταῖς δυσχωρίαις τούτους καταγωνίζεσθαι». (Λέοντας Διάκονος, ΣΤ, § 9') *Λέοντος Διακόνου Ιστορία*, σελ. 39. Καραλής, *Λέων Διάκονος Ιστορία*, σελ. 274-275.

¹²⁰ Γυφτοπούλου, *Μαυρικίου Τακτικά Στρατηγικά, Το Στρατηγικόν του Μαυρικίου*, σελ. 103-111, 171-190.

¹²¹ Ό.π., σελ. 130

¹²² Ό.π., σελ. 137.

¹²³ *Αυτοκράτορος Λέοντος Τακτικά*, τ. Β', σελ. 56-103, ΙΖ' Διάταξη

μεταξύ τους, με κύριο άξονα της θεματολογίας τους την πιθανή άντληση υλικού από τις πολεμικές πραγματείες.

Η απήχηση που είχαν τα στρατιωτικά εγχειρίδια στα έργα του Λέοντος Διακόνου και του Αγαθία Σχολαστικού είναι έκδηλη στο επίπεδο της περιγραφής της παράταξης μάχης αλλά και στην αφηγηματική απόδοση των πολεμικών τεκταινόμενων. Οι πολεμικές αυτές πραγματείες αφιερώνουν αρκετά κεφάλαια στη λεπτομερή διήγηση, στην παράθεση συμβουλών, κυρίως όμως στην ανάλυση της παράταξης του στρατού στο πολεμικό μέτωπο κατά τη διεξαγωγή των μαχών ανάμεσα στα δύο στρατόπεδα. Τα *Τακτικά* του Λέοντος Στ' και το *Στρατηγικόν* του Μαυρικού¹²⁴ αφιερώνουν συγκεκριμένα κεφάλαια του έργου τους στην οργάνωση και λειτουργία του πεζικού και του ιππικού σώματος, παρέχοντας αρκετές πληροφορίες και περιγραφές σχετικά με τον τυπικό σχηματισμό μάχης εκείνων των περιόδων, κατά τον όψιμο 9ο αιώνα.

Την ίδια τακτική ακολουθούσαν και οι στρατιωτικές πραγματείες του 10ου αιώνα, το *Sylloge Tacticorum*, το *De re military*, αλλά και τα αποδιδόμενα στον Νικηφόρα Φωκά, *Praecepta Militaria* και *De Velitatione*, στα οποία απηχούνταν, επίσης, πρακτικές εκείνης της περιόδου.¹²⁵ Σύμφωνα με τα εγχειρίδια, ο βασικός σχηματισμός του βυζαντινού στρατού, κυρίως στην διάρκεια του όψιμου 6ου αιώνα, ήταν κατά βάση τριμερής με οργάνωση των δεξιών και αριστερών άκρων και φυσικά του κέντρου, προκειμένου να βρίσκονται σε ετοιμότητα έναντι οποιασδήποτε επιθετικής κίνησης από τον αντίπαλο.¹²⁶ Για τους στρατηγούς ήταν κομβικής σημασίας να υπάρχουν παραπάνω από μία γραμμές μάχης επειδή πάντοτε ελλόχευε το ενδεχόμενο της οπισθοχώρησης της πρώτης γραμμής, πράγμα που φοβούνταν ιδιαίτερα οι Βυζαντινοί αν λάβουμε υπόψη μας και τα λεγόμενα των στρατιωτικών πραγματειών αναφορικά μ' αυτό το θέμα.¹²⁷ Εξίσου βασικό ζήτημα, για την παράταξη του πολεμικού μετώπου, ήταν και η διάταξη του ιππικού, το οποίο, σύμφωνα με τον Λέοντα Στ', διαιρούνταν σε δύο ευδιάκριτες γραμμές με κύριο ρόλο την αναχαίτιση των επιτιθέμενων αντιπάλων για την καλύτερη διεξαγωγή της πολεμικής αναμέτρησης. Η τακτική αυτή πραγματοποιούνταν από τους περισσότερους στρατηγούς και συνεχίστηκε με την πάροδο των αιώνων, όντας ενισχυμένη από το γεγονός ότι οι

¹²⁴ Dennis, "The Byzantines in Battle", σελ. 169.

¹²⁵ Ο.π., σελ. 166-167.

¹²⁶ Ο Dennis αναφέρεται στην διάταξη και στοίχιση του στρατού κατά τον 6ο αιώνα, όπως επίσης και στην διαφοροποίηση τους κατά τον 9ο και 10ο αιώνα, παρέχοντας μας πληροφορίες από τα σχετικά εγχειρίδια εκείνων των περιόδων. "The Byzantines in Battle", σελ. 166-167.

¹²⁷ Ο.π., σελ. 166-167.

πολεμικές πραγματείες την ανέφεραν ως ενδεδειγμένο τρόπο στρατιωτικής οργάνωσης.¹²⁸

Κατά τη διάρκεια του 10ου αιώνα, το ιππικό εξελίχθηκε συγκριτικά με το παρελθόν διότι η στρατιωτική διάταξη και παράταξη διαιρούνταν σε τέσσερις βασικές μονάδες με συγκεκριμένες λειτουργίες. Η πρακτική αυτή διαφοροποιήθηκε εκείνη την περίοδο, όπου το στρατιωτικό σώμα συγκροτούταν από τρία κύρια τμήματα. Από αυτά, το πρωταρχικό ήταν ένα σχετικά ελαφρά οπλισμένο παράρτημα με στόχο τον ακροβολισμό των εχθρών σε αρχικό στάδιο. Έπειτα, ακολουθούσε το κύριο σώμα των ιππέων, αποτελούμενο από λογχοφόρους και τοξότες και τέλος έπονταν το στρατιωτικό σώμα των κατάφρακτων ιπποτών, οι οποίοι κυκλοφορούσαν έφιπποι, βαριά οπλισμένοι με ρόπαλα και σπαθιά.¹²⁹ Ο Dennis αναφέρει συγκεκριμένα επιμέρους παραδείγματα, που εφαρμόζεται η τριμερής αυτή διάταξη στη διάρκεια του 10ου αιώνα, στα οποία συμπεριλαμβάνει και τις τακτικές του Νικηφόρου Φωκά και του Ιωάννη Τζιμισκή. Η εξέλιξη αυτή στο τμήμα των ιππέων συμπίπτει με την αλλαγή της στρατιωτικής φιλοσοφίας από τους Βυζαντινούς, η οποία μεταβλήθηκε από αμυντική σε επιθετική, στοιχείο που αντικατοπτρίζεται σε αυτή την αλλαγή του ιππικού σώματος.¹³⁰ Η καταφανής αυτή διαφοροποίηση έχει παρατηρηθεί από αρκετους μελετητές,¹³¹ που τονίζουν αυτή την αλλαγή, κυρίως μέσω του περιεχομένου των πολεμικών εγχειριδίων στο πέρασμα του χρόνου.

Στο σημείο αυτό, αξίζει να επισημανθεί και το γεγονός ότι χρειάζεται ιδιαίτερη προσοχή η απόδοση των στρατιωτικών δεδομένων, όπως αναλύονται στα πολεμικά εγχειρίδια και στο πώς περιγράφονται στα ιστορικά έργα από τους ιστορικούς και χρονογράφους. Οι στοιχειώδεις διαφοροποιήσεις, προκύπτουν λόγω του πρίσματος, μέσω του οποίου συνέγραψαν οι συγγραφείς τα έργα τους.¹³² Η διαφοροποίησή μεταξύ Λέοντα και Αγαθία έχει να κάνει με την εστίασή τους σε διαφορετικά δεδομένα κάθε φορά. Η απόδοση των ιστορικών γεγονότων έγκειται και στον βαθμό, κατά τον οποίο ενσωμάτωσαν τη δική τους προσωπική εμπειρία και οπτική, όπως έγινε λόγος παραπάνω. Ο Λέων, όντας γνώστης των στρατιωτικών ενεργειών, αλλά κυρίως ως

¹²⁸ Βλ. ειδικά το κεφάλαιο “Battlefield formations and field tactics” στο Haldon J., *Warfare, State and Society in the Byzantine World 565-1204*, London, UCL University Press 1999, σελ. 205-208.

¹²⁹ Talbot & Sullivan, *The History of Leo the Deacon*, σελ. 6.

¹³⁰ Ο.π., σελ. 4.

¹³¹ Sullivan D., “Tenth Century Byzantine Offensive Siege Warfare: Instructional Prescriptions and Historical Practice” στο: *Το εμπόλεμο Βυζάντιο (9ος-12ος αιώνας)*, σελ. 180. Διαθέσιμο εδώ:

<http://terpconnect.umd.edu/~sullivan/ByzAtWar.pdf> (Ανακτήθηκε 02/06/2020).

¹³² Dennis, “The Byzantines in Battle”, σελ. 166.

αυτόπτης μάρτυρας, προσαρμόζει την περιγραφή του χωρίς απαραίτητα να παρεκκλίνει από τις επιμέρους αναλύσεις των στρατιωτικών εγχειριδίων. Το ίδιο γίνεται πράξη και στον Αγαθία, ο οποίος, χωρίς την πολεμική εμπειρία, κατάφερε να αποδώσει πολύ πειστικά και παραστατικά την προετοιμασία του στρατού, αποδεικνύοντας την εξαιρετική διαχείριση και επεξεργασία του πρωτογενούς υλικού του, όπως φαίνεται και στα παρακάτω αποσπάσματα.

Στα αποσπάσματα από το έργο του Λέοντος Διακόνου, σε αρκετά σημεία αναφέρεται η τριμερής διαίρεση της φάλαγγας και πύκνωσή της κατά τη διάρκεια της συγκρότησης για επίθεση εναντίον του αντιπάλου. Οι τακτικές αυτές μνημονεύονται και από τις στρατιωτικές πραγματείες του 10ου κυρίως αιώνα, που αναφέρθηκαν και παραπάνω. Αξιοσημείωτη, είναι η περιγραφή της διάταξης του στρατού και η προετοιμασία για μάχη στο τέταρτο βιβλίο του Λέοντος, η οποία συμπίπτει όχι μόνο με το περιεχόμενο των εγχειριδίων, αλλά συνάδει αρκετά και με το απόσπασμα του Αγαθία από το δεύτερο βιβλίο του.

«Τότε ο βασιλιάς οδήγησε το αλκιμότερο και πλέον ρωμαλέο μέρος της στρατιάς του έξω από το στρατόπεδο, και ανέπτυξε τις φάλαγγες στην άκρη του πεδίου της μάχης·μπροστά παρέταξε τους κατάφρακτους ιππότες, πίσω από αυτούς τους τοξότες και τους σφενδονητές, διατάζοντας να βάλλουν συνεχώς εναντίον των εχθρών. Εκείνος στεκόταν στο δεξιό κέρασ, επικεφαλής μιας πολυάριθμης ίδιας ιππέων, ενώ στο αριστερό πολεμούσε ο Ιωάννης, ο επονομαζόμενος Τζιμισκής [...] Μόλις ο αυτοκράτορας διέταξε να παιανίσουν τον ενυάλιο, τι θέαμα που ήταν να βλέπεις τις ρωμαϊκές φάλαγγες να κινούνται με αξιοθαύμαστη τάξη και όλο το πεδίο της μάχης να αστράφτει από τη λάμψη των όπλων».¹³³

Ο Αγαθίας, για την αντίστοιχη διαίρεση του στρατού, σημειώνει:

«Όταν έφτασε ο Ναρσής στο χώρο όπου επρόκειτο να γίνει η μάχη, αμέσως διευθέτησε σε φάλαγγα το στρατό και τον οργάνωσε. Στα άκρα των δύο πλευρών τοποθετήθηκαν οι ιππείς, έχοντας μικρά δόρατα και ασπίδες, ενώ από τον ώμο τους κρέμονταν τόξο και βέλη και από τη μέση τους ξίφος. Κάποιοι από αυτούς κρατούσαν

¹³³ «ὁ δὲ βασιλεὺς καὶ αὐτὸς τὸν ἄλκιμον καὶ ῥωμαλέον τῆς στρατιάς ὑπέξηγε τοῦ χάρακος, ἐν μεταίχμιῳ τε καθίστη τὰς φάλαγγας, κατὰ μέτωπον μὲν τοὺς πανσιδήρους ἰππότητας ἰστών, ἐξόπισθεν δὲ τοξότας καὶ σφενδονήτας βάλλειν τοὺς ἐναντίους προστεταχώς, εἰς τὸ δεξιὸν δὲ κέρασ αὐτὸς εἰστήκει, μυριάνδρον ἰππέων ἴλην ἐπιφερόμενος κατὰ δὲ τὸ εὐώνυμον Ἰωάννης, ᾧ τὸ ἐπώνυμα Τζιμισκής, [...] τοῦ δὲ αυτοκράτορος ἐγκελευσαμένου τὸ ἐνυάλιον ἐπαυλεῖν, ἦν ἰδεῖν ἀμηγάνῳ κόσμῳ τὰς Ῥωμαϊκὰς κινουμένας φάλαγγας, καὶ τὸ πεδίων ἅπαν τῆ αὐγῇ τῶν ὄπλων καταστραπτόμενον». (Λέοντος Διάκονος, Δ, § 3') *Λέοντος Διακόνου Ιστορία*, σελ. 22. Καραλής, *Λέων Διάκονος Ιστορία*, σελ. 194-195.

σάρισσες. Ο ίδιος ο Ναρσής στάθηκε στο δεξιό κέρασ. Εκεί συγκεντρώθηκαν και ο Ζανδαλάς, ο επιστάτης του οικιακού υπηρετικού προσωπικού, και όσοι από τους υπηρέτες και τους ακόλουθους είχαν κάποια εμπειρία από πόλεμο. Στο άλλο άκρο στάθηκαν οι άνδρες του Βαλεριανού και του Αρταβάνη με την εντολή να κρυφτούν για λίγο στη βλάστηση του δάσους και μόλις κάνουν έφοδο οι εχθροί, τότε να προελάσουν ξαφνικά από την κρυψώνα τους και να βάλουν τους εχθρούς ανάμεσα σε δύο πυρά. Όλο το ενδιάμεσο διάστημα δόθηκε στο πεζικό. Και στο μπροστινό μέρος του μετώπου είχαν συνασπιστεί οι εμπροσθοφύλακες, φορώντας θωράκιση μέχρι τα πόδια και ενισχυμένα κράνη. Από πίσω τους είχαν παραταχθεί σε βάθος ο ένας δίπλα στον άλλον οι υπόλοιποι πεζικάριοι μέχρι εκεί που τελείωνε η παράταξη με τους ουραγούς. Τέλος οι ελαφροί οπλίτες και οι τοξοβόλοι περιφέρονταν στα μετώπισθεν περιμένοντας την κατάλληλη στιγμή που θα έπρεπε να ακροβολισθούν. Το μέσον της φάλαγγας είχε κρατηθεί για τους Έρουλους και ήταν άδειο, διότι εκείνοι δεν είχαν φτάσει ακόμη».

Και στις δύο περιπτώσεις, αφού οργανωθεί η οπλιτική φάλαγγα, ισχυροποιούνται τα δύο άκρα και ο στρατηγός συμμετέχει ενεργά κατά το μέσον κατευθύνοντας το στρατό του. Στο περιεχόμενο των περιγραφών διαφαίνεται η έμμεση επίδραση των πραγματειών αλλά και η μεταξύ τους εξάρτηση κυρίως σε λεξιλογικό και υφολογικό επίπεδο.

Στα χωρία από το έργο του Αγαθία, η απόδοση της προετοιμασίας του στρατού στη μάχη δεν είναι τόσο «τυποποιημένη» ως προς την επιρροή από τις πολεμικές πραγματείες, όπως γίνεται στον Λέοντα. Ο Αγαθίας, με μια πιο λογοτεχνική τοποθέτηση, περιγράφει και αυτός με τη σειρά του τη διαδικασία της πύκνωσης της φάλαγγας και παράταξής της, χωρίς όμως πολλές λεπτομέρειες στο σημείο αυτό.

Η οχύρωση των στρατοπέδων κατά τη διάρκεια των πολεμικών εκστρατειών δεν παραλείπονται τόσο στο Λέοντα Διάκονο όσο και στον Αγαθία Σχολαστικό. Οι πολεμικές πραγματείες, παρέχουν αρκετό υλικό προς μελέτη και σύγκριση. Η οχύρωση των στρατοπέδων, καθώς και η προετοιμασία σε πρακτικό επίπεδο, ήταν με τη σειρά της καθοριστικής σημασίας τόσο για τους Βυζαντινούς στρατηγούς όσο και για την καθουτήν έκβαση των επιμέρους μαχών που διεξάγονταν στο πολεμικό μέτωπο. Όντας αναπόσπαστο κομμάτι των στρατιωτικών τεκταινόμενων, η περιγραφή των

στρατιωτικών οχυρώσεων καταλαμβάνει ιδιαίτερη θέση στα πολεμικά εγχειρίδια.¹³⁴ Λεπτομερής αναφορά με συμβουλές για τις, περί οχυρώσεως των στρατοπέδων, μεθόδους, γίνεται στο πέμπτο κεφάλαιο με τίτλο «Περί ἀπλήκτου», της *Στρατηγικής Εκθέσεως και Συντάξεως Νικηφόρου Δεσπότη*, όπως επίσης και στο πρώτο κεφάλαιο του στρατιωτικού εγχειριδίου *De rei militari*.¹³⁵ Στο τελευταίο γίνεται λόγος για την σωστή επιλογή του εδάφους και των απαραίτητων δεδομένων, την σωστή οχύρωση καθώς επίσης και την κατάλληλη διάταξη του στρατού σε εσωτερικό και εξωτερικό επίπεδο.

Η διάταξη ΙΕ΄ με τίτλο «Περί πολιορκίας πόλεων» των Τακτικών του Λέοντος Στ΄ είναι αφιερωμένη στις πρακτικές που εΐθισται να ακολουθούν οι στρατηγοί για την κατασκευή και επάνδρωση του στρατοπέδου κατά τη διάρκεια των πολιορκιών. Εκεί δίνονται οδηγίες και συμβουλές για την δημιουργία ισχυρών τάφρων γύρω από το στρατόπεδο, την απόσταση κατασκευής, τον εφοδιασμό των ταγμάτων, όπως επίσης και για τις τακτικές επίθεσης εναντίον του εχθρού.¹³⁶ Βασικός άξονας και κριτήριο στα κοινά μοτίβα μεταξύ Λέοντος Διακόνου και Αγαθία Σχολαστικού αποτελούν οι έννοιες της τάφρου και του οχυρού φράγματος, που, σύμφωνα και με τον McGeer, απηχούν τυπικές πρακτικές στις στρατιωτικές πραγματείες του 10^{ου} και 11^{ου} αιώνα. Επομένως, καθώς ήταν γνωστή η επίδραση του Λέοντος Διακόνου από αυτά τα εγχειρίδια και δεδομένης της γνώσης του έργου του Αγαθία, συνάγεται και εδώ το αρχικό συμπέρασμα περί φραστικού και μόνο δανείου, που αναφέρεται και στα χωρία παρακάτω. Έτσι, στο Λέοντα Διάκονο, το στρατόπεδο και η ισχυρή επάνδρωσή του κυριαρχούν στα επόμενα χωρία:

«Μόλις πλησίασε κοντά, συγκρότησε ένα ισχυρότατο στρατόπεδο και την περικύκλωσε από παντού, περιφρουρώντας την και καταλαμβάνοντας όλες τις πρόσβασεις. Οι έγκλειστοι ωστόσο Αγαρηνοί είχαν υπεραφθονία προ πολλού όλων των αναγκαίων, ενώ επεδείκνυαν μεγάλο θράσος πίσω από την απρόσβλητη οχύρωση της πόλης. (Το χτισμένο περιφερειακό τείχος υψωνόταν σε ύψος αφάνταστο, περιβάλλοντας την πόλη με διπλή οχύρωση). Παράλληλα, γύρω γύρω υπήρχε

¹³⁴ Talbot & Sullivan, *The History of Leo the Deacon*, σελ. 41. McGeer, *Sowing the Dragon's Teeth*, σελ. 250

¹³⁵ Ό.π., σελ. 348-352

¹³⁶ *Αυτοκράτορας Λέοντος Τακτικά*, τ. Β΄, ΙΕ΄ Διάταξη §3, 10, 12, 75, σελ. 10-15, 42-45

σκαμμένη τάφος που έφτανε σε βάθος παμμέγιστο, κατασκευασμένη από πελεκητές λευκές πέτρες που κατέληγαν σε προμαχώνας».¹³⁷

«Μόλις ρόδισε η μέρα, ο βασιλεύς ενίσχυσε το στρατόπεδο του με την εκσκαφή ενός οχυρού αναχώματος, κατά τον ακόλουθο τρόπο. Σε μικρή απόσταση από το Δορύστολο υψώνεται μέσα στην πεδιάδα ένας ασήμαντος λοφίσκος. Αφού λοιπόν έστησε τις σκηνές του στρατεύματος του πάνω του, διέταξε να εξορύξουν μία τάφο σε σχήμα κυκλικό· στη συνέχεια να ρίχνουν το χώμα που βγάζουν πάνω στο φρύδι του ορύγματος που περικλείει το στρατόπεδο και, κατόπιν, όταν το χώμα έφτανε σε ικανοποιητικό ύψος, να μπήξουν στην κορυφή του τα κοντάρια τους, στηρίζοντας πάνω τους τις ασπίδες τους κατά τρόπο που να ακουμπούν η μία την άλλη. [...] Αυτή είναι μία γνωστή τακτική των Ρωμαίων, να κατασκευάζουν δηλαδή ένα τέτοιο κάστρο για την άμυνά τους όταν βρίσκονται επί εχθρικού εδάφους».¹³⁸

Ο Αγαθίας, κινούμενος στο ίδιο πλαίσιο, γράφει:

«Έτσι εγκατέστησε το στράτευμα, έστησε γύρω του οχυρό ανάχωμα και παρέμενε έχοντας εμπιστοσύνη στο χώρο. Διότι ο ποταμός που κυλούσε στα δεξιά φαινόταν να λειτουργεί ως οχύρωμα, ώστε να μην μπορεί κανείς να επιτεθεί από εκεί. Επιπλέον, αφού συνένωσε στη σειρά τους τροχούς των πολυάριθμων αμαξών που είχε μαζί του, έμπηξε τα εξωτερικά τους στεφάνια στο έδαφος, βυθίζοντας τα μέχρι τις τρύπες των αξόνων, ώστε μόνο το ημικύκλιο να προεξέχει και να προβάλλει. Με αυτά και με πολλά άλλα διαφορετικά ξύλα οχύρωσε το στρατόπεδο και άφησε μία έξοδο όχι και τόσο φαρδιά χωρίς να τη φράξει, ώστε να μπορούν όποτε θέλουν να βγαίνουν εύκολα από αυτήν για εφόδους κατά των εχθρών και να επιστρέφουν».¹³⁹

¹³⁷ «ἐπεὶ δὲ ταύτη προσέσχε, καρτερὸν πηξάμενος χάρακα καὶ κυκλόθεν διειληφώς, ἐφρούρει παρακαθήμενος. οἱ δὲ ἔνδον Ἀγαρηνοὶ, δαφιλεία τῶς τῶν ἀναγκαίων ὄντες ὑπερκορεῖς, καὶ τῆ τοῦ πολίσματος θεαρῆρότερες ἐρυμνότητι (ἐς ὕψος γὰρ ἀμύχανον ἠωρεῖτο τῶν περιβόλων τὸ δόμημα, διπλῆ περιελισσόντων αὐτό· καὶ ταφρεῖα κυκλόθεν διειληπτο, ἐς βάθος ὅτι πλεῖστον καθικνουμένη, λίθων λευκῶν κατεσκευασμένη ξεστῶν, καὶ ἐς προμαχεῶνας συμπεραινομένη). *Λέοντος Διακόνου Ἱστορία*, σελ. 19. Καραλής, *Λέων Διάκονος Ἱστορία*, σελ. 182-183. (Λέοντος Διάκονος, Γ, § 10')

¹³⁸ «Ἄρτι δὲ ἡμέρας διαυγαζούσης, ἐρυμνῶ χάρακι τοῦτον τὸν τρόπον ὁ βασιλεύς τὸ στρατόπεδον ἐκρατύνετο. γεώλοφός τις χαμαίζηλος τοῦ Δορυστόλου ἐκ διαστήματος κατὰ τὸ πεδίον ἀνίσταται. ἐν τούτῳ τὸ στράτευμα διασηκηνισάμενος, ταφρεῖαν ἀνορύττειν κυκλόθεν ἐκέλευε· τὸν τε χοῦν ἐκφοροῦντας ἐς τὴν τὸ στρατόπεδον ταινιοῦσαν τῆς τάφρου ὄφρῳ ἀποτίθεσθαι, ἐς ὕψος δὲ ἀποχρῶν αἰρούμενος τῶν χωμάτων ἄνωθεν καταπηγνύνει τὰ δόρατα, ἐπερείδειν τε τούτοις τοὺς θυρεοὺς ἀλλήλων ψάφοντας [...] εἰθισμένον δὲ Ῥωμαίοις, ταύτη τὴν σφῶν ἐπὶ τῆς πολεμίας διατίθεσθαι ἔπαυλιν. ἐπεὶ δὲ τὸν χάρακα τοῦτον τὸν τρόπον ἐκρατύνετο, τῆ ἐπιούσῃ ἐκτάξας τὴν στρατιάν τῷ τείχει προσέβαλλε». *Λέοντος Διακόνου Ἱστορία*, σελ. 54. Καραλής, *Λέων Διάκονος Ἱστορία*, σελ. 342-343. (Λέοντος Διάκονος, Θ, § 1').

¹³⁹ «ἐνταῦθα δὴ οὖν ἰδρύσας τὸν στρατὸν χαράκωμά τε περιεβάλετο καρτερὸν καὶ ἐπεποίθει τῷ χώρῳ· ὃ τε γὰρ ποταμὸς αὐτῷ ἐν δεξιᾷ ὑπορρέων ἀντ' ἐρύματος εἶναι ἐδόκει τοῦ μή τινα ἐπιέναι καὶ τοὺς τῶν

«Εφτιαξαν, επίσης, και μία επιβλητική έπαλξη μπροστά από το τείχος, που την έστησαν ως προμαχώνα για να αποκρούει τις αρχικές επιθέσεις, διότι ανησυχούσαν, όπως ήταν φυσικό, για τη σταθερότητα του τείχους που ήταν χτισμένο με ξύλα και είχε φθαρεί σε πολλά σημεία με το πέρασμα του χρόνου. Επιπλέον, υπήρχε και μία πολύ πλατιά τάφρος γύρω από το τείχος και είχε ήδη γεμίσει με νερό τόσο που ξεχείλιζε και έκρυβε τους μυτερούς πασσάλους που ήταν καρφωμένοι σε πυκνά διαστήματα στο βυθό της τάφρου. Την τάφρο τη γέμισαν πολύ εύκολα μετοχετεύοντας εκεί το νερό που έτρεχε στον Εύξεινο Πόντο μέσα από τη λίμνη που την ονομάζουν «μικρή θάλασσα»».¹⁴⁰

Το μοτίβο της διεξαγωγής των μαχών από ύψος πέρα από τη σχέση με τα πολεμικά εγχειρίδια αναδεικνύει κοινά στοιχεία και με τους βασικότερους εκπροσώπους της κλασικής ιστοριογραφίας. Το μοτίβο των μαχών με τη μία πλευρά να μάχεται από ψηλά και την άλλη από χαμηλά συναντάται κυρίως στον Ξενοφώντα και τον Θουκυδίδη, τους κατεξοχήν κλασικούς ιστορικούς που καταπιάνονται με περιγραφή και διήγηση πολεμικών γεγονότων.

Η σύρραξη από υψηλή θέση ισχύος έδινε πάντοτε στη μαχόμενη πλευρά το πλεονέκτημα της μάχης, χωρίς αυτό φυσικά να προδικάζει το αποτέλεσμα της νίκης. Οπωσδήποτε, όμως, η επιτιθέμενη από ψηλά παράταξη ήταν ιδιαίτερα προνομιούχα ως προς αυτό το κομμάτι και αναντίρρητα κέρδιζε έδαφος έναντι του εχθρού, πετυχαίνοντας τις περισσότερες δυνατές απώλειες τους. Πρακτικά, διευκόλυνε πολύ περισσότερο την επιτιθέμενη, από ψηλά, παράταξη καθώς η παράταξη αυτή δεν χρειαζόταν να αμυνθεί με άνισα δεδομένα, όπως συνέβαινε με τους μαχόμενους από χαμηλά. Για τους τελευταίους, πέρα από το επιθετικό κομμάτι που ήταν ιδιαίτερα

άμαξων τροχούς, ἄς δὴ ὡς πλείστας ἐπήγετο, στοιχηδὸν ἐς ἀλλήλους ἀρμόσας ἐνέπηξε τὰ ἐπίσωτρα τῶ ἐδάφει, ἄχρι καὶ ἐς τὰς πλήμνας περιχώσας, ὡς μόνα τὰ ἡμικύκλια ὑπερανέχειν καὶ προβεβλήσθαι. τούτοις δὴ οὖν καὶ ἐτέροις ξύλοις πολλοῖς ἅπαν τὸ στράτευμα ἐρυμνώσας ἐξοδὸν τινα οὐ μάλ᾽ εὐρεῖαν καταλέλοιπε κενὴν τῶν περιφραγμάτων, ὡς ἐκ τῆσδε αὐτοῖς ἐξείη ῥαδίως ἢ βούλοιντο κατὰ τῶν πολεμίων ἐφόδους τε καὶ ἐπανόδους ποιῆσθαι». *Αγαθίου Σχολαστικού Ιστοριών*, σελ. 23. Αλεξιάκης, *Αγαθίου Σχολαστικού Ιστορία*, σελ. 200-203. (Αγαθίας Σχολαστικός, Β, § 4', 5).

¹⁴⁰ «Ἦν δὲ αὐτοῖς καὶ χαράκωμα ἐμπροσθεν καρτερώτατα ἐξεργασμένον, ὡς ἀντέχειν εὐθὺς πρὸς τὰς ἐπιδρομὰς καὶ οἷον ἐν προβόλου μοίρᾳ ἐγκεῖσθαι τῶ τείχει. ἐδεδῖεσαν γὰρ εἰκότως ἐπ' αὐτῶ, ἅτε δὴ ξύλοις τε πεποιημένῳ καὶ ἄλλως ὑπὸ χρόνου πολλαχοῦ διερρηκῶτι. 2 τῶ τοι ἄρα αὐτοῖς καὶ τάφρος μάλ᾽ εὐρεῖα περίξ ὠρώρυκτο ὕδατός τε ἤδη μεστή καὶ ὑπερχειλῆς ἐγεγόνει, ὡς καὶ τοὺς σκόλοπας, οἳ δὴ ἐτύγχα νον ζυνεχέστατα ἐμπετηγότες, διαλανθάνειν καὶ ἀποκεκρύφθαι τῆς γὰρ λίμνης, ἦν δὴ σμικρὰν θάλατταν ὀνομάζουσι, τὴν ἐς τὸν Εὐξείνον Πόντον ἐκροὴν φερομένην ἐνταῦθα μετοχετεύσαντες ῥαδίως ἅπαντα ἔπλησαν». *Αγαθίου Σχολαστικού Ιστοριών*, σελ. 61. Αλεξιάκης, *Αγαθίου Σχολαστικού Ιστορία*, σελ. 444-447. (Αγαθίας Σχολαστικός, Γ, § 21', 1).

κοπιώδες (με τους ίδιους να χρειάζεται να ασκήσουν μεγαλύτερη δύναμη στην επίθεσή τους), οι βολές τους έπρεπε να στοχεύουν σε υψηλότερο σημείο και ταυτόχρονα έπρεπε να αμύνονται από τα πυρά των εχθρών που έπεφταν αφειδώς. Η πρακτική αυτή συμπεριλαμβανόταν συνήθως στο πλαίσιο της πολιορκίας φρουρίων, είτε επιτιθέμενων είτε αμυνόμενων, όταν είχαν προηγηθεί και άλλες εφαρμογές των στρατιωτικών κανόνων που επέβαλλε ο στρατηγός.

Η περιγραφή τέτοιου είδους σκηνών, με μάχες από ψηλότερο σε χαμηλότερο ύψος, και η περιγραφή των αποτελεσμάτων τους εντοπίζονται από την αρχαιότητα σε διάφορα κείμενα, με τρανά παραδείγματα τους κλασικούς ιστοριογράφους Θουκυδίδη και Ξενοφώντα. Οι δύο ιστορικοί της αρχαιότητας, διηγούμενοι τα ιστορικά γεγονότα της εποχής τους, περιγράφουν λεπτομερώς αυτού του είδους τις μάχες και τα αποτελέσματά τους.

Ο Θουκυδίδης, στο έργο του, *Ιστορίαι*, στα παρακάτω παρατιθέμενα χωρία, αναφέρει το πλεονέκτημα της ευνοϊκής θέσης σε ψηλό σημείο, όπως και την αριθμητική υπεροχή:

«Όταν όμως νύχτωσε οι δημοκρατικοί καταφύγαν στην ακρόπολη και στ' άλλα υψώματα της πολιτείας όπου συγκεντρώθηκαν και οχυρώθηκαν. Κρατούσαν και το Υλλαϊκό λιμάνι. Οι ολιγαρχικοί έπιασαν την αγορά (γύρω από την οποία κατοικούσαν οι περισσότεροι), και το γειτονικό λιμάνι που βλέπει προς την απέναντι στεριά [...] Πέρασε μία μέρα και μετά έγινε νέα μάχη, στην οποία νίκησαν οι δημοκρατικοί, επειδή είχαν θέσεις οχυρές και αριθμητική υπεροχή.»¹⁴¹

Ο Ξενοφώντας, στα *Ελληνικά*, στο λόγο του δημοκρατικού Θρασύβουλου προς του άνδρες του, αναφέρεται στη θέση ισχύος των δημοκρατικών έναντι των Τριάκοντα:

«Και νά τώρα που μας έφεραν σε τοποθεσία όπου οι εχθροί έχουν ν' ανέβουν ανήφορο κι έτσι δεν μπορούν ούτε δόρατα, ούτε ακόντια να ρίξουν πάνω από τα κεφάλια των μπροστινών τους, ενώ εμείς από ψηλά θα τους φτάνουμε και με δόρατα και μ' ακόντια και με πέτρες και θα χτυπήσουμε πολλούς. Θα νόμιζε κανείς ότι με τις

¹⁴¹ «ἀφικομένης δὲ νυκτὸς ὁ μὲν δῆμος ἐς τὴν ἀκρόπολιν καὶ τὰ μετέωρα τῆς πόλεως καταφεύγει καὶ αὐτοῦ ξυλλεγείς ἰδρύθη, καὶ τὸν Ὑλλαϊκὸν λιμένα εἶχον· οἱ δὲ τὴν τε ἀγορὰν κατέλαβον, οὐπερ οἱ πολλοὶ ᾤκουν αὐτῶν, καὶ τὸν λιμένα τὸν πρὸς αὐτῇ καὶ πρὸς τὴν ἡπειρον [...] διαλιπούσης δ' ἡμέρας μάχη αὐθις γίγνεται καὶ νικᾷ ὁ δῆμος χωρίων τε ἰσχύι καὶ πλήθει προύχων». *Θουκυδίδης, Ιστορίαι* (3.72.3- 3.74.1). *Θουκυδίδου Ιστορίαι του Πελοποννησιακού Πολέμου*, (μτφρ. Βλάχος Α.), Αθήνα, Βιβλιοπωλείον της "Εστίας" Ι.Δ. Κολλάρου & Σιας Α.Ε., 2008, (1^η έκδοση Γαλαξίας 1965-1968), Διαθέσιμο εδώ:

http://www.greek-language.gr/digitalResources/ancient_greek/library/browse.html?text_id=73&page=103

πρώτες σειρές τους τουλάχιστον θα χρειαστεί να πολεμήσουμε σαν ίσοι προς ίσους· αν όμως εσείς ρίχνετε τα βέλη σας πυκνά, όπως πρέπει, κανένας σας δεν θ' αστοχήσει — γεμάτος καθώς είν' ο δρόμος από δαύτους. Αυτοί πάλι θα κρύβονται όλη την ώρα κάτω από τις ασπίδες τους για να προφυλαχτούν — έτσι θα μπορούμε να τους χτυπάμε όπου θέλουμε, σαν να 'ναι τυφλοί, αλλά και να ορμάμε καταπάνω τους και να τους γκρεμίζουμε».¹⁴²

Ο Αγαθίας Σχολαστικός και ο Λέων Διάκονος περιγράφουν, επίσης, μάχες που αντικατοπτρίζουν την επιρροή που ασκούσαν οι κλασικοί συγγραφείς την εποχή εκείνη. Όπως διαπιστώνεται και από τα παρατιθέμενα αποσπάσματα των δύο ιστοριογράφων, πάλι δεν τίθεται ζήτημα για άκριτο μιμητισμό αλλά για αντιγραφή ύφους και λεξιλογίου των μαχών από την αρχαιότητα, διανοημένο με στοιχεία της προσωπικής γραφής του εκάστοτε ιστορικού. Ο Λέων Διάκονος έχει περισσότερο υλικό για μελέτη αναφορικά με αυτό το μοτίβο. Ενδεικτικά παραδείγματα:

«Το περιτείχισμα αυτό δεν ήταν εύκολο να καταληφθεί εξ εφόδου, γιατί είχε αναγερθεί σε μεγάλο ύψος και ήταν ζωσμένο με δύο τάφρους που είχαν σκαφτεί σε ανάλογο βάθος) και βλέποντας επιπλέον πως η απόγνωση των βαρβάρων έκανε την αντίσταση τους ακατάβλητη, κατανόησε ότι δεν υπήρχε λόγος να μάχεται εναντίον μελλοθανάτων και απελπισμένων ανθρώπων από κατώτερη θέση, ενώ ο ίδιος βαλλόταν από ψηλά, επιχειρώντας έργα ακατόρθωτα και εξαντλώντας έτσι το ρωμαϊκό στρατό».¹⁴³

Η παραπάνω περιπτώση αναδεικνύει έντονα το πλεονέκτημα της μάχης από ψηλά, ωστόσο στην παρακάτω περίπτωση παρά το γεγονός ότι οι Βυζαντινοί μάχονταν από χαμηλά, δεν άφησαν αυτό το μειονέκτημα να τους καταβάλει. Οι ίδιοι με ορμή και σθένος δεν αφήνουν τους Σκύθες να επικρατήσουν:

¹⁴² «καὶ νῦν δὲ κεκομίσασιν ἡμᾶς εἰς χωρίον ἐν ᾧ οὗτοι μὲν οὔτε βάλλειν οὔτε ἀκοντίζειν ὑπὲρ τῶν προτεταγμένων διὰ τὸ πρὸς ὄρθιον ἰέναι δύναιτ' ἄν, ἡμεῖς δὲ εἰς τὸ κάταντες καὶ δόρατα ἀφιέντες καὶ ἀκόντια καὶ πέτρους ἐξιζόμεθά τε αὐτῶν καὶ πολλοὺς κατατρώσομεν. καὶ ᾤετο μὲν ἂν τις δεήσειν τοῖς γε πρωτοστάταις ἐκ τοῦ ἴσου μάχεσθαι· νῦν δέ, ἂν ὑμεῖς, ὥσπερ προσήκει, προθύμως ἀφιῆτε τὰ βέλη, ἀμαρτήσεται μὲν οὐδεὶς ὧν γε μεστή ἡ ὁδός, φυλαττόμενοι δὲ δραπετεύουσιν αἰεὶ ὑπὸ ταῖς ἀσπίσιν· ὥστε ἐξέσται ὥσπερ τυφλοὺς καὶ τύπτειν ὅπου ἂν βουλώμεθα καὶ ἐναλλομένους ἀνατρέπειν». Ξενοφών, Ἑλληνικά (2.4.15-2.4.16). *Ξενοφώντος Ἑλληνικά*, (μτφρ. Ρούφος, Ρ.), Θεσσαλονίκη, ΚΕΓ, 2012, (1^η ἔκδοση Αθήνα, Γαλαξίας, 1966). Διαθέσιμο ἐδῶ: http://www.greek-language.gr/digitalResources/ancient_greek/library/browse.html?text_id=32&page=19

¹⁴³ «Οὐ γὰρ ἐξ ἐπιδρομῆς εὐεπίβατος ἦν, εἰς ὕψος ὅτι πλείστον ἡμέρους, καὶ δυσι ταφρείαις διεζωσμένους εἰς βάθος ὄρωρυγμέναις ἀνάλογον), καὶ τὴν τῶν βαρβάρων ἀπόγνωσιν καὶ ἀντίστασιν τὸ μέτρον ἐκβαίνουσαν· ἔγνω, μὴ θανατῶσι καὶ ἀπονενομημένοις ἀνδράσι συμπλέκεσθαι κάτωθεν, καὶ ἀνηνῦτοις ἐπιχειρεῖν, ὑπόθεν τε βάλλεσθαι, καὶ τὴν Ῥωμαϊκὴν ἐς οὐδὲν δέον διαφθεῖρειν παράταξιν». *Λέοντας Διακόνου Ἱστορία*, σελ. 5-6. Καραλής, *Λέων Διάκονος Ἱστορία*, σελ. 120-121. (Λέοντας Διάκονος, Α, § 9').

«[...] αντέταξαν μεγάλη αντίσταση από τις επάλξεις, αμυνόμενοι κατά των επιτιθέμενων Ρωμαίων όσο μπορούσαν με ακόντια, βέλη και πέτρες που έριχναν με τα χέρια τους από ψηλά. Αλλά οι Ρωμαίοι, που έβαλλαν εναντίον τους από κάτω με τόξα, πετροβόλες μηχανές, σφενδόνες και ακόντια ακατάπαυστα, παρά την πίεση που υφίσταντο, απέκρουσαν τους Σκύθες και δεν τους επέτρεπαν να πολεμούν χωρίς φόβο από τις επάλξεις».¹⁴⁴

Στον Αγαθία, στα αποσπάσματα που ακολουθούν, ο συγγραφέας εστιάζει κυρίως στην διεκπεραίωση της πολεμικής αναμέτρησης, με την μάχη από ψηλά να έχει δευτερεύοντα ρόλο:

«Όσο συνέβαιναν αυτά, ο υπόλοιπος στρατός εμφανίστηκε πίσω από κάποιο ψηλότερο λόφο, κάνοντας τους Μισιμιανούς να υποθέσουν ότι έπεσαν σε στρατιωτικό τέχνασμα και ενέδρα και να τραπούν αμέσως σε άτακτη φυγή».¹⁴⁵

«Παρόλα αυτά, πολλοί έκαναν έξοδο και με τεράστια προθυμία ξεκίνησαν μία επίθεση κατά των εχθρών. Δεν προχωρούσαν, όμως, με τάξη εναντίον τους, ούτε περίμεναν, ώστε να τους προσελκύσουν στα χαμηλά της πεδιάδας, αλλά κυριευμένοι από οργή και με μεγάλη αταξία προέταξαν τις ασπίδες πλαγιασμένες πάνω από τα κεφάλια τους και σκυμμένοι ελαφρά προσπαθούσαν να ανέβουν στον ανήφορο. Οι Τζάνοι, ωστόσο, τους απέκρουσαν εύκολα ρίχνοντας πολυάριθμα ακόντια από ψηλά και κυλώντας πέτρες. Στην αντεπίθεση που επακολούθησε σκότωσαν περίπου σαράντα άνδρες και έτρεψαν τους υπόλοιπους σε εξευτελιστική φυγή».¹⁴⁶

¹⁴⁴ «[...] ἐκ τῶν ἐπάλλξεων ἀντετάξαντο, καὶ Ῥωμαίους ἐπιόντας κατὰ τὸ ἐνὸν ἠμύνοντο, ἀκόντια, καὶ βέλη, καὶ λίθους χειροπλήθεις ἐπαφιέντες ἄνωθεν. Ῥωμαῖοι δὲ, τοῖς τε τόξοις καὶ πετροβόλοις ὄργανοις, σφενδόναις τε καὶ ἀκοντίοις θαμινώτερον κάτωθεν βάλλοντες, ἀνεῖργον τοὺς Σκύθας, βιαζόμενοι, καὶ μὴ ἐῶντες ἀδεῶς προκύπτειν ἐκ τῶν ἐπάλλξεων. ὁ δὲ αὐτοκράτωρ, γεγωνότερον ἐμβοήσας καὶ τῷ περιβόλῳ τὰς κλίμακας προσερείδειν ἐγκελευσάμενος, ἐπέῤῥωσε τῇ βοῇ τὴν πολιορκίαν, ἐκθύμως ἐπ' ὄψεσι βασιλέως ἀπάντων διαγωνιζομένων, καὶ τιμὰς ἀναλόγους τοῖς πόνοις τοπαρὰντικά πρὸς αὐτοῦ προσδοκῶντων ἀποίσεσθαι». *Λέοντος Διακόνου Ἱστορία*, σελ. 51. Καραλής, *Λέων Διάκονος Ἱστορία*, σελ. 330-331. (Λέοντας Διάκονος, Η, § 5')

¹⁴⁵ «ἐν τούτῳ δὲ τῆς ἄλλης στρατιᾶς ἄνωθεν ἐξ ὑπερτέρου τινὸς ὄρους ἐπιφανείσης ἐνέδραν εἶναι καὶ δόλον οἱ βάρβαροι τὸ χρῆμα ὑποτοπήσαντες εὐθὺς ἔφευγον προτροπάδην». (Αγαθίας Σχολαστικός, Δ, § 16', 7) *Αγαθίου Σχολαστικού Ἱστοριῶν*, σελ. 80. Αλεξάκης, *Αγαθίου Σχολαστικού Ἱστορία*, σελ. 544-545.

¹⁴⁶ «πολλοὶ δὲ ὁμῶς ὑπεκβάντες ἀντεπεφόντο μὲν προθυμότατα τοῖς ἐναντίοις, οὐ μὴν ἐν τάξει ἐχώρουν οὐδὲ ἀνέμενον, ὅπως αὐτοὺς ἐς τὸ χθαμαλὸν τοῦ πεδίου ἐκκαλέσονται· ἀλλ' ὀργῇ ἐχόμενοι καὶ ἀκοσμία ἐγκαρσίους πῶς τὰς ἀσπίδας ὑπὲρ τὰς κεφαλὰς προεβέβληντο, ἠρέμα ὑποκεκυφότες, καὶ πρὸς τὸ ἄναντες ἐπειρῶντο ἀναρριχᾶσθαι. οἱ δὲ Τζάνοι θαμὰ βάλλοντες ἐκ τοῦ μετεώρου δόρασι τε καὶ πέτραις κυλινδουμέναις ῥαδίως αὐτοὺς ἀπεκρούσαντο καὶ ἐπεκδραμόντες μέχρι μὲν τεσσαράκοντα ἀνδρῶν ἔκτειναν, τοὺς δὲ ἄλλους ἐς φυγὴν ἔτρεψαν ἀκλεεστάτην». (Αγαθίας Σχολαστικός, Ε, § 1', 6) *Αγαθίου Σχολαστικού Ἱστοριῶν*, σελ. 92. Αλεξάκης, *Αγαθίου Σχολαστικού Ἱστορία*, σελ. 630-631

Ο ρόλος της Θείας Πρόνοιας και της Τύχης

Το ερμηνευτικό μοντέλο της ιστορικής καταγραφής του Αγαθία και του Λέοντος θα παρέμενε ατελές, αν δεν εξεταζόταν σχολαστικά ο ρόλος της Θείας Πρόνοιας στην ερμηνεία των εκάστοτε ιστορικών γεγονότων. Ο ρόλος του θείου, καθοριστικός για την κατανόηση του συστήματος αξιών των Βυζαντινών, αποτελεί σημαντική παράμετρο για να σκιαγραφήσει κανείς την ιστορική σκέψη των δύο συγγραφέων, ενώ παράλληλα αποτελεί έναν δείκτη για την κατανόηση των νοοτροπιών της εποχής. Είναι η Θεία Πρόνοια που προστατεύει ορισμένους λαούς έναντι άλλων, η Θεία Δίκη που τιμωρεί τα ανοσιουργήματα των προσώπων και προκαλεί ιδιωτικές ή δημόσιες συμφορές. Πλάι στο μοτίβο του θείου και των εκδοχών του, καθοριστικό είναι και το μοτίβο της τύχης, η αστάθεια της ανθρώπινης ζωής και το ευμετάβλητο των ανθρώπινων πραγμάτων, που οδηγεί το ίδιο εύκολα από την ευτυχία στη δυστυχία και από την επιτυχία στην ήττα. Στο κεφάλαιο αυτό, θα επιχειρηθεί αρχικά μια σύντομη εισαγωγή στον ρόλο της Θείας Πρόνοιας στη συλλογική συνείδηση των Βυζαντινών. Κατόπιν, θα διερευνηθούν οι αντίστοιχες αναφορές στα κείμενα Λέοντος και Αγαθία, οι οποίες θα συσχετιστούν με μια συγκριτολογική οπτική, όπως ακριβώς συνέβη και στα προηγούμενα κεφάλαια.

Για να κατανοήσει κανείς την καθημερινότητα των Βυζαντινών, θα πρέπει να αναλογιστεί τον τρόπο λειτουργίας της θρησκευτικής τους πίστης. Όπως σημειώνει ο Beck, ως πίστη ορίζεται ένα σύστημα πεποιθήσεων, το οποίο περιέχει και ανορθολογικές δοξασίες και πεποιθήσεις, οι οποίες καθορίζουν την καθημερινή συμπεριφορά.¹⁴⁷ Στο σύνολο αυτών των πεποιθήσεων, ανήκουν όλες εκείνες οι αντιλήψεις που σχετίζονται με την πρόνοια του Θεού, ενώ περιέχονται επίσης δοξασίες, που αφορούν τον κόσμο των δαιμόνων, των αγγέλων και την ερμηνεία των άστρων.¹⁴⁸

Αναφορικά με τη Θεία Πρόνοια, ο Magdalino σημειώνει τέσσερα διαφορετικά σχήματα πεποιθήσεων σχετικά με τη λειτουργία της: για τους Βυζαντινούς, η Θεία Πρόνοια εκπροσωπεί την τιμωρία των αμαρτωλών, ενώ εγγυάται την ανταμοιβή της πίστης των ενάρετων. Αντίστοιχα, η Θεία Πρόνοια αποτελεί την ανανέωση ή βοήθεια

¹⁴⁷Beck H. G., *Η βυζαντινή χιλιετία*, (Κούρτοβικ Δ. μτφρ.), Αθήνα, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, 2009, 1^η έκδοση Μόναχο 1978, [δ' ανατύπωση Αθήνα, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης], σελ. 353.

¹⁴⁸Ο.π., σελ. 353-398. Mango C., *Βυζάντιο, η αυτοκρατορία της νέας Ρώμης*, Αθήνα, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, 1^η έκδοση Λονδίνο 1980 (Weidenfeld & Nicolson), [Γ' ανατύπωση Αθήνα, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης 1999], 1999, σελ. 184-194.

μέσα από θεόσταλτους σωτήρες και δυνάμεις, τον διαδοχικό διαφωτισμό μέσω του Αγίου Πνεύματος, και προετοιμάζει τον δρόμο για τη Δευτέρα Παρουσία. Φυσικά, το πιο προβληματικό σκέλος είναι το τέταρτο, καθώς δεν αποδεικνύεται από την ιστορική εμπειρία και δεν μπορεί να τεκμηριωθεί με βάση την πορεία συγκεκριμένων ιστορικών γεγονότων. Ωστόσο, όπως επισημαίνεται από τους μελετητές, όλη η καθημερινότητα των Βυζαντινών οργανώνεται γύρω από αυτή την πεποίθηση του επερχόμενου τέλους, ενώ τα παρελθοντικά και παροντικά γεγονότα νοηματοδοτούνται πάντοτε σε σχέση με τη Συντέλεια.¹⁴⁹

Δίπλα στα παραπάνω, θα πρέπει να προστεθεί και η ισχυρή πεποίθηση στον ρόλο που διαδραματίζει η τύχη στα ανθρώπινα τεκταινόμενα. Οι Βυζαντινοί μιλούν διαρκώς για την αστάθεια και την ιδιοτροπία της. Σύμφωνα με τον Θεόδωρο Μετοχίτη, η τύχη είναι η δύναμη που κυβερνά τον κόσμο. Ως φιλόλογος και ιστορικός, εξετάζει ολόκληρη την αρχαία ιστορία, επιβεβαιώνοντας την παντοδυναμία της μέσα από διάφορα παραδείγματα, που αναδεικνύουν τη σημασία αυτού του αστάθμητου παράγοντα. Για τον Μετοχίτη, η τύχη δεν ταυτίζεται με την Θεία Πρόνοια, αλλά σίγουρα αποτελούν και οι δύο σημαντικές συνισταμένες για τη διαμόρφωση του ανθρώπινου βίου.¹⁵⁰

Αναπόσπαστο στοιχείο της μελέτης για τη Θεία Πρόνοια είναι και η σχέση που υπήρχε στην ιστοριογραφία της εκάστοτε εποχής. Ο Αγαθίας ως ιστορικός του 6^{ου} αιώνα έχει άλλη οπτική συγκριτικά με τον Λέοντα Διάκονο που έζησε το 10^ο αιώνα και επομένως διαμορφώνεται ένα διαφορετικό υπόβαθρο μελέτης για τη Θεία Πρόνοια. Οι ιστορικοί της πρώιμης περιόδου στην αφήγησή τους, όντας επηρεασμένοι από την αρχαία ελληνική ιστοριογραφία, επιλέγουν και ακολουθούν ένα συγκεκριμένο χρονικό διάστημα καταγράφοντας τα γεγονότα εκείνης της εποχής με αντικειμενικότητα. Ο κάθε ιστορικός επέλεγε τα γεγονότα που κατά τον ίδιο ήταν σημαίνοντα και προχωρούσε στην περαιτέρω καταγραφή και ανάλυσή τους. Από τα έργα, όμως, της πρώιμης βυζαντινής περιόδου, απουσιάζει το θρησκευτικό στοιχείο και η τοποθέτηση του συγγραφέα σε σχετικά ζητήματα. Το στοιχείο αυτό διαπιστώνεται και στον Αγαθία, όπου θα γίνει παρακάτω περαιτέρω λόγος. Αυτό οφειλόταν στο γεγονός ότι οι επιταγές της κλασικίζουσας ιστορίας που ακολουθούσαν οι συγγραφείς δεν συμβαδίζαν με τις θεολογικές θεωρίες και συζητήσεις εκείνης της εποχής. Η ερμηνεία των γεγονότων και

¹⁴⁹ Magdalino P., “The history of the future and its uses: prophecy, policy and propaganda”, in: R. Beaton & C. Roueche (eds.), *The making of byzantine history*, London, Variorum, 1993, σελ. 3.

¹⁵⁰ Beck, *Η βυζαντινή χιλιετία*, σελ. 370-371.

η αναζήτηση των γενεσιουργών αιτιών έρχονταν σε σύγκρουση με τη Θεία Πρόνοια, την τύχη και την ειμαρμένη και συνεπώς δεν μπορούσε να πραγματοποιηθεί κάποιου είδους συγκερασμός αυτών των στοιχείων. Η τύχη, στην προκειμένη περίπτωση, επιχειρήθηκε να τοποθετηθεί από τους ιστορικούς ως γενικότερη έννοια με χριστιανικό περίβλημα, όχι όμως πάντα με επιτυχία.¹⁵¹

Επομένως, θα δοθεί βαρύτητα στο στοιχείο της Θείας Πρόνοιας αναφορικά με αυτά τα είδη.¹⁵²

Στα υπό εξέταση κείμενα, λοιπόν, το θρησκευτικό στοιχείο παίζει καθοριστικό ρόλο στην ερμηνεία των εκάστοτε γεγονότων. Μάχες, θάνατοι και φυσικές καταστροφές ερμηνεύονται συχνά με βάση τη Θεία Πρόνοια, ενώ αρκετές φορές εντοπίζεται και το μοτίβο της τύχης, η οποία μεταβάλλει τη γραμμική εξέλιξη των πραγμάτων, εναλλάσσοντας την ομαλότητα με ανωμαλία και το αντίστροφο. Στις σελίδες που ακολουθούν, θα επιχειρηθεί η ανάδειξη και ο σχολιασμός των κυριότερων αναφορών στα έργα των Αγαθία και Λέοντος.

Στο προοίμιο του Αγαθία, η ιστορία ερμηνεύεται ως δώρο της Θείας Πρόνοιας, εφόσον μέσω της ιστορίας, καταγράφονται και διασώζονται οι σπουδαίες ανθρώπινες πράξεις, που, διαφορετικά, θα έσβηναν για πάντα στη λήθη.

«Τη λύση, όπως φαίνεται, έδωσε κάποια θεία πρόνοια, που θέλοντας να βοηθήσει την αδυναμία της ανθρώπινης φύσης, μας χάρισε τα αγαθά της ιστορίας και τις ελπίδες που γεννά αυτή».¹⁵³

Για τον Αγαθία, η ιστορία δε διασώζει απλώς τις πράξεις των μεγάλων ανδρών. Μέσω της υστεροφημίας που τους προσφέρει, τους βοηθά να τις επαναλάβουν και τους παρακινεί για ακόμη μεγαλύτερα κατορθώματα. Στο πλαίσιο αυτό, καταγράφοντας τις σπουδαίες πράξεις μεγάλων ανδρών, οι ιστορικοί λειτουργούν με τη σειρά τους ως ευεργέτες της κοινωνίας. Επιτελούν, δηλαδή, κοινωνικό ρόλο, συντελώντας στη διαιώνιση ενός κύκλου μεγάλων κατορθωμάτων.¹⁵⁴

Το κίνητρο συγγραφής, ωστόσο, αφορά και τις ίδιες τις ιστορικές συγκυρίες. Τα κρίσιμα γεγονότα της εποχής παρακινούν τον Αγαθία να καταγράψει τα τεκταινόμενα.

¹⁵¹ Καρπόζηλος Α., *Βυζαντινοί ιστορικοί και χρονογράφοι (4^{ος}-7^{ος} αιώνες)*, τ. Α', σελ. 259-275

¹⁵² Καρπόζηλος Α., *Βυζαντινοί ιστορικοί και χρονογράφοι, (8^{ος}-10^{ος} αιώνες)*, τ. Β', σελ. 27-50

¹⁵³ «εί μή τις, ως έοικε, θεία προμήθεια τὸ ἀσθενὲς τῆς φύσεως ἀναρρωνῶσα τὰ ἐκ τῆς ἱστορίας ἐπεισήγαγεν ἀγαθὰ καὶ τὰς ἐνθένδε ἐλπίδας». *Αγαθίου Σχολαστικού Ιστοριών*, σελ. 1. Αλεξιάκης, *Αγαθίου Σχολαστικού Ιστορίας*, σελ. 43.

¹⁵⁴ Kaldellis A., "Agathias on History and Poetry", *Greek Roman and Byzantine Studies*, 38, 1997, σελ. 297

Περιγράφοντας τις εκάστοτε συμφορές, ο Αγαθίας αναφέρεται στον καθοριστικό παράγοντα της τύχης, που διασαλεύει την ομαλότητα της ανθρώπινης τάξης.

«Στον καιρό μου, όμως, ξέσπασαν απρόσμενα και σε πολλά μέρη της οικουμένης μεγάλοι πόλεμοι, συνέβησαν μεταναστεύσεις πολλών βαρβαρικών εθνών, απερίγραπτες και απίστευτες ενέργειες κατέληξαν σε απροσδόκητα αποτελέσματα και η τύχη αναποδογύρισε απρόβλεπτα, φυλές καταστράφηκαν, πόλεις υποδουλώθηκαν, άλλαξαν οι οικητορές τους και σχεδόν όλες οι ανθρώπινες υποθέσεις αναστατώθηκαν. Επειδή, λοιπόν, συνέβησαν όλα αυτά και τα όμοιά τους, με κατέλαβε αγωνία ότι δεν είναι σωστό να αφεθούν αμνημόνευτα και να αποσιωπηθούν τόσο σπουδαία και αξιοθαύμαστα έργα που θα ωφελήσουν τους μεταγενέστερους».¹⁵⁵

Ο Αγαθίας, παρότι ενσωματώνει σε πολλά σημεία τα μοτίβο της Θείας Πρόνοιας και της Τύχης, ενίοτε τα απορρίπτει. Δεν πρόκειται για συγκροτημένη θέση απόρριψης, καθώς εντοπίζονται αντιφάσεις, αλλά μοιάζει να μην αποδέχεται αυτή τη σύνδεση του θείου με την τιμωρία των θνητών.¹⁵⁶ Η αντίφαση αυτή σχολιάζεται και από διάφορους μελετητές. Ο Kaldellis, για παράδειγμα, σχολιάζει αυτό το χαρακτηριστικό του Αγαθία, ενώ επισημαίνει την τάση του να ηθικολογεί.¹⁵⁷

Ενδεικτικό παράδειγμα αυτής της αντίφασης είναι τα παρακάτω χωρία, όπου στη μια περίπτωση η Θεία Δίκη ευθύνεται για την τιμωρία των θνητών, ενώ στην άλλη, όχι:

«Δεν πιστεύω, όπως λένε οι πολλοί, ότι αιτία για όλα αυτά είναι η πορεία των αστέρων και η μοίρα και άλλες παράλογες αναγκαιότητες. Διότι εάν κυριαρχούσε σε όλες τις απόψεις του βίου το πεπρωμένο και οι άνθρωποι έχαναν την ελευθερία της βούλησης και της επιλογής, τότε θα θεωρούσαμε κενά και άχρηστα όλα τα ηθικά παραγγέλματα, τα διδάγματα και τις τέχνες, και θα έμενα άκαρπες και μάταιες οι ελπίδες όσων ζουν ανεπίληπτα. Και ούτε βέβαια, όπως εγώ τουλάχιστον το αντιλαμβάνομαι, ταιριάζει να θεωρείται το θείο ως η αιτία των φόνων και των συμπλοκών. Διότι αυτό που είναι αγαθό και προστατεύει από το κακό δε θα μπορούσα

¹⁵⁵ «ἐπειδὴ δὲ ἐν τῷ κατ' ἐμὲ χρόνῳ ξυνέβη μεγάλους μὲν πολέμους πολλαχοῦ τῆς οἰκουμένης ἀπροσδόκητα ξυρραγῆναι ἐθνῶν τε πολλῶν βαρβαρικῶν μεταναστάσεις γενέσθαι καὶ πράξεων ἀδήλων τε καὶ ἀπίστων παραλόγους ἀποβάσεις καὶ τύχης ἀτά κτους ἀντιροπίας γενῶν τε καταλύσεις καὶ πόλεων ἀνδραποδισμούς καὶ μεταβολὰς οἰκητόρων καὶ οἷον ἅπαντα τὰ ἀνθρώπεια κενκινήσθαι· ἐπειδὴ οὖν ταῦτα καὶ τὰ τοιάδε ξυνέβη, δεδιέναι μοί πως ἐπῆλθε, μὴ τι ἄρα οὐχ ὅσιον εἶη ἔργα οὕτω μέγιστα τε καὶ θαύματος ἄξια καὶ τοῖς μετὰ ταῦτα χρήσιμα ἐσόμενα καὶ ὄνησιφόρα καταλιπεῖν ἄμνηστα τὸ μέρος καὶ σεσιγημένα». *Αγαθίου Σχολαστικού Ιστοριῶν*, σελ. 2. Αλεξιάκης, *Αγαθίου Σχολαστικού Ιστορία*, σελ. 43.

¹⁵⁶ Κατά τον Kaldellis, η κριτική του στην πεποιθήση περί Θείας Δίκης σχετίζεται με την επιρροή του από τους νεοπλατωνικούς. Kaldellis A., “The Historical and Religious Views of Agathias: a Representation”, *Byzantion* 69, 1999, σελ. 235

¹⁵⁷ Ο.π., σελ. 207,223

να το περιγράψω ως φονικό και φιλοπόλεμο, ούτε θα πίστευα όποιον το ορίζει με τέτοιους όρους».¹⁵⁸

Το χωρίο αυτό έρχεται σε πλήρη αντίθεση με όσα γράφει παρακάτω περί Θείας Δίκης, όταν μιλάει για τους Λεύθαρι και Βουτιλίνο αλλά και στην προσπάθειά του να εξηγήσει την ήττα των Λαζών από τους Πέρσες:

«Σύντομα πλήρωσαν, ωστόσο, για αυτά τα ανοσιουργήματα, καθώς άλλοι σκοτώθηκαν σε μάχη, άλλοι αρρώστησαν και πέθαναν και δεν υπήρξε ούτε ένας απ' αυτούς, που να πραγματοποιήσει τις αρχικές του ελπίδες. Η αδικία και η ασέβεια προς τον Θεό είναι καταστροφικές και πρέπει να αποφεύγονται πάντοτε, ιδιαίτερα όμως στον πόλεμο και στην παράταξη της μάχης. Και είναι ιερό και ευγενικό καθήκον να υπερασπίζεται κανείς την πατρίδα και τα πατροπαράδοτα ήθη και να μην υποχωρεί καθόλου σε εκείνους που τα καταπατούν, αλλά να μάχεται με όλες του τις δυνάμεις. Ενώ όσοι κινούνται από απληστία και από παράλογη εχθρότητα και χωρίς καμία δίκαιη αιτιολογία εισβάλλουν σε ξένη χώρα και καταστρέφουν ανθρώπους που δεν αδίκησαν σε τίποτε, αυτοί είναι αλαζόνες και εγκληματίες, που αγνοούν το δίκαιο και αδιαφορούν για το αν ο Θεός εξοργίζεται από τα έργα τους. Αυτούς τους βρίσκει δίκαιη τιμωρία και οι υποθέσεις τους καταλήγουν σε ανεπανόρθωτες συμφορές ακόμη και όταν δίνουν για λίγο την εντύπωση ότι ευημερούν. Αυτό ακριβώς συνέβη και στους βαρβάρους του Λεύθαρι και του Βουτιλίνου».¹⁵⁹

¹⁵⁸ «αίτιον δὲ οἶμαι τούτων οὐχ, ὅπερ οἱ πολλοὶ φασιν, ἀστέρων τε πορείας καὶ τὸ μεμορμένον καὶ τινὰς παραλόγους ἀνάγκας· εἰ γὰρ τὰ τῆς πεπρωμένης ἐν πᾶσι νικῶν, ἀφαιρεθεὶ δὲ τῶν ἀνθρώπων τὸ προαιρετὸν καὶ ἐκούσιον, παραινέσεις μὲν ἀπάσας καὶ τέχνας καὶ διδασκαλίας κενὰ καὶ ἄχρηστα νομοῦμεν, οἰχίησονται δὲ φρουδοὶ καὶ ἄκαρποι αἱ τῶν ἄριστα βιούντων ἐλπίδες. 4 οὐ μὲντοι ἀλλ' οὐδὲ τὸ θεῖον αἴτιον, ὥς γε ἐμὲ γινώσκεις, φόνων τε καὶ συμπλοκῶν ἡγεῖσθαι προσήκει. τὸ γὰρ ἀγαθὸν ἐκεῖνο καὶ ἀλεξίκακον φόνιον τε καὶ φιλοπόλεμον οὐτ' ἂν ἔγωγε φήσαιμι οὔτε εἰπόντι πιστεύσαιμι. 5 ἐς δὲ πλεονεξίαν τε καὶ ἀδικίαν αἱ τῶν ἀνθρώπων ψυχαὶ αὐθαίρετα κατολισθαίνουσαι πολέμων καὶ ταραχῶν ἅπαντα 5 ἐμφοροῦσιν, ἐνθένδε τε ὄλεθροὶ ξυμβαίνουσι πολλοὶ καὶ γένη ἀνθρώπων ἀνάρπαστα γίνονται καὶ μυρία ἄλλα ὠδίνονται κῆρες». *Αγαθίου Σχολαστικού Ιστοριῶν*, σελ. 5. Για το μεταφρασμένο κείμενο βλ. Αλεξιάκης, *Αγαθίας*, 70-71.

¹⁵⁹ «ἀλλ' οὐκ ἐς μακρὰν αὐτοὺς τὰ ἐνθένδε μετῆλθε μηνίματα. οἱ μὲν γὰρ πολέμῳ, τὸ δὲ τι αὐτῶν νόσῳ διεφθάρη, καὶ οὐδεὶς ὅστις ἀπάνωτο τῆς προτέρας ἐλπίδος· ἀδικία γὰρ καὶ θεοῦ ἀθεραπευσία φευκτὰ μὲν αἰεὶ καὶ ἀξύμφορα, μάλιστα δὲ ἐν τῷ προσπολεμεῖν καὶ παρατάττεσθαι. 10 πα τρίδι μὲν γὰρ ἐπαρήγειν καὶ νόμοις πατρίοις καὶ τοῖς ταῦτα λυμαιονομένοις ἥκιστα ἐπιέναι, ἀλλὰ παντὶ σθένει ἀμύνεσθαι, ὅσιόν τι ἂν εἴη καὶ μάλα γενναῖον. ὅσοι δὲ κέρδους ἕκαστοι καὶ δυσμενείας ἀλόγου μηδὲν ἐπὶ κλημα ἐνδικον ἔχοντες, ἔπειτα φοιτῶσιν ἀνὰ τὴν ὀθνεῖαν τοὺς μηδὲν ἡδίκηκότας σινόμενοι, οὗτοι δὲ ἀλαζόνες εἰσὶ καὶ ἀτάσθαλοι, οὔτε θέμιν εἰδότες οὔτε μέλον αὐτοῖς εἰ τὸ θεῖον νεμεσᾷ τοῖς γιγνομένοις. 11 τοι γάρτοι ποινὰ γε αὐτοὺς μετίασιν ἀκριβεῖς καὶ σφίσι ἐς ἀνηκέστους ξυμφορὰς τὰ πράγματα τελευτῶσιν, εἰ καὶ ἐπὶ βραχὺ εὐημερεῖν νομισθεῖεν. ὅποια καὶ τότε τοῖς ἀμφὶ Λεύθαριν τε καὶ Βουτιλῖνον βαρβάρους ξυνέβη». *Αγαθίου Σχολαστικού Ιστοριῶν*, σελ. 21. Αλεξιάκης, *Αγαθίου Σχολαστικού Ιστορίας*, σελ. 187.

«Ὡς προφανή και άμεση αιτία γι' αυτό θα μπορούσε να παραθέσει κάποιος την ανανδρία και τις λανθασμένες αποφάσεις· αυτά τα ντροπιαστικά μειονεκτήματα αποτελούν γνώριμα και έμφυτα χαρακτηριστικά τους στ' αλήθεια. Όμως, όταν προστέθηκε στην κακοποιό τους φύση και το άνομο έγκλημα, η κακοτυχία τους διπλασιάστηκε, διότι με το ανοσιούργημα εκείνο έχασαν την εύνοια της Θείας Πρόνοιας».¹⁶⁰

Όπως καθίσταται σαφές από τα παραπάνω, αναφερόμενος στη Θεία Πρόνοια, ο Αγαθίας βρίσκει παράλληλα την ευκαιρία να εκφράσει τις απόψεις του σχετικά με την έκβαση των εκάστοτε υποθέσεων αλλά και τα όρια της ανθρώπινης συμπεριφοράς. Στη θρησκευτική κοσμοθεωρία των Βυζαντινών, ο θάνατος συνδεόταν συχνά με την αμαρτία και ερμηνευόταν ως ένδειξης τιμωρίας.¹⁶¹ Ωστόσο, ο Αγαθίας εκφράζει έντονο σκεπτικισμό ως προς τις προθέσεις που αποδίδονται στα θεία. Ο ίδιος σύμφωνα με τον Καρπόζηλο, φαίνεται μέσα από το έργο του να πιστεύει στη Θεία Πρόνοια και τη δικαιοσύνη ενώ γενικότερα για τη βία και τα ανθρώπινα εγκλήματα θεωρεί ότι δεν έμεναν ατιμώρητα. Η έννοια της συλλογικής τιμωρίας, που προκύπτει από την οργή του θεού, δε φαίνεται να τον βρίσκει πάντοτε σύμφωνο. Αναφερόμενος, για παράδειγμα, στον μύθο του Μαρσύα, που παρουσιάζει έναν τιμωρητικό θεό Απόλλωνα, ο Αγαθίας εκφράζει την πλήρη αποστροφή του για αντίστοιχες παραδόσεις. Με το να αρνείται την ιστορικότητα του συγκεκριμένου μύθου, ο Αγαθίας δεν απορρίπτει μόνο την εικόνα ενός τιμωρητικού θεού, αλλά ενδεχομένως πραγματοποιεί και ένα έμμεσο σχόλιο για τη σχέση ποίησης-ιστορίας. Οι ποιητές μπορούν να επινοούν αφηγήσεις, ενώ οι ιστορικοί οφείλουν να αντιμετωπίζουν κριτικά τα αντίστοιχα ποιητικά προϊόντα και να τα επεξεργάζονται εις βάθος.¹⁶²

«Βέβαια, υπάρχει και ο θρύλος του Μαρσύα από τη Φρυγία, που παραδίδει ότι αυτός συναγωνίστηκε με τον Απόλλωνα στον αυλό και στην αυλητική επιστήμη και ηττήθηκε κατά κράτος, και μάλλον δίκαια, επειδή δήθεν –αν δεν είναι εντελώς ηλίθιο να το πω– ανταγωνίστηκε στον αυλό τον προστάτη θεό και ότι ο νικητής τον υπέβαλε σ' αυτή την τιμωρία για την αυθάδειά του· γι' αυτό και έγδαρε το δέρμα του Μαρσύα και το κρέμασε σ' ένα δένδρο. Όλα αυτά είναι τερατώδεις επινοήσεις, μύθοι και

¹⁶⁰ «Τούτου δὲ τὸ μὲν ἔμφανές καὶ προχειρότατον αἴτιον ἀνανδρίαν εἶποι τις ἂν καὶ τὸ μὴ τὰ προσήκοντα βεβουλεῦσθαι. πρόσεστι γὰρ αὐτοῖς ὡς ἀληθῶς καθάπερ οἰκεῖα καὶ συγγενῆ καὶ τὰ τοιαῦτα ὄνειδη· πλὴν ἄλλα τοῖς ἐκ φύσεως μοχθηροῖς τὸ αὐθαίρετον ἀδίκημα προστεθὲν ἐδιπλασίασεν αὐτοῖς τὸ ἀτύχημα τῆς τοῦ κρείττονος προμηθείας διὰ τὸ ἄγος ἐκπεπωκόσιν». *Αγαθίου Σχολαστικού Ιστοριών*, σελ. 51. Αλεξιάκης, *Αγαθίου Σχολαστικού Ιστορία*, σελ. 391.

¹⁶¹ Dennis G. T., "Death in Byzantium", *Dumbarton Oaks Papers* 55, (2002), σελ. 1.

¹⁶² Kaldellis, "Agathias on History and Poetry", σελ. 300.

παιχνίδια της φαντασίας των ποιητών, που δεν περιέχουν το παραμικρό ίχνος αλήθειας ή πιθανού. Ιδίως, μάλιστα, εκεί που διατείνονται ότι ο Απόλλωνας έγινε αυλητής, συναγωνίστηκε στην τέχνη και εξοργίστηκε τόσο μετά τη νίκη, ώστε να επιβάλει μια τόσο φρικτή και παρανοϊκή ποινή στον ηττημένο. Πώς θα ήταν δυνατό να βρει ευχαρίστηση ο θεός στο να φαίνεται κρεμασμένη στον αέρα η απόδειξη της απανθρωπιάς του;»¹⁶³

Από την άλλη, στο πλαίσιο της θείας τιμωρίας, ο Αγαθίας παρουσιάζει τα βυζαντινά στρατεύματα να έχουν υποστεί ταπεινωτική ήττα, παρά την αριθμητική τους υπεροχή, από μια μικρή ίλη Περσών. Η ήττα αυτή οφειλόταν στα ανοσιουργήματα που πραγματοποίησαν νωρίτερα οι Βυζαντινοί.

«Θα πρέπει τώρα να έχει γίνει φανερό ότι κάποια θεία οργή για το αίμα που χύθηκε άδικα οδήγησε σε ολέθρια σφάλματα τα πλήθη των Ρωμαίων· πήραν τις χειρότερες αποφάσεις και παρόλο που ήσαν όχι λιγότεροι από πενήντα χιλιάδες, τράπηκαν άδοξα σε φυγή από τρεις χιλιάδες Πέρσες και είχαν αμέτρητες απώλειες. Όμως, οι δράστες του φρικτού εγκλήματος πολύ σύντομα, τιμωρήθηκαν δίκαια, όπως θα αφηγηθώ παρακάτω.»¹⁶⁴

Το μοτίβο και η έννοια της θείας δικαιοσύνης στον Αγαθία συναντάται κυρίως στις στρατιωτικές επιχειρήσεις με το συγγραφέα να αποδίδει ως λόγους ήττας προηγούμενες αδικίες των ενεργούντων προσώπων. Έτσι, παρουσιάζει το Λεύθαρι, μαζί με τους Φράγγους και τους Αλαμανούς να έχουν προσβληθεί από μια, δυσεξήγητη ιατρικά, επιδημία (Αγαθίας, βιβλίο Β', §3) εξαιτίας της έπαρσης του στρατηγού τους. Αντίστοιχα στο επεισόδιο με τη συζήτηση μεταξύ Μαρτίνου και Ναχοραγάν, ο βυζαντινός στρατηγός παρουσιάζεται να προειδοποιεί το Ναχοραγάν για την έπαρση και την αλάζονεία που και αυτός έδειχνε.

¹⁶³ «τὰ μὲν γὰρ ἐπὶ Μαρσύᾳ θρυλούμενα τῷ Φρυγί, ὡς ἔρις αὐτῷ πρὸς Ἀπόλλωνα ξυνέστη ὑπὲρ τῶν αὐλῶν καὶ τῆς αὐλητικῆς ἐπιστήμης ὅτι τε ἠσσήθη ἀνὰ κράτος ὁ Μαρσύας, καὶ μάλα δικαίως, ἅτε δῆθεν, εἰ μὴ λίαν εὐθες εἰπεῖν, οἰκείῳ θεῷ ἀνταυλήσας, καὶ ὡς τήνδε ἀνέπλησε τὴν τιμωρίαν τῆς προπετείας ὑπὸ τοῦ νενικηκότος, ἀποδαρὲν αὐτῷ ἅπαν τὸ δέρμα καὶ ἐπὶ δένδρου ἠωρημένον· ταῦτα δὴ οὖν ἅπαντα ποιητῶν ἂν εἴη τερατεία καὶ μῦθοι καὶ παίγνια, οὔτε τῶν ἀληθῶν οὔτε τῶν εἰκότων ἐστοχασμένα, εἴ γε αὐλητὴν φασὶ τὸν Ἀπόλλω γεγονέναι καὶ ἀμιλλώμενον ἐπὶ τῇ τέχνῃ καὶ ἐς τοσοῦτο μετὰ τὴν νίκην χαλεπήναντα, ὡς ἀνοσίαν οὕτω καὶ μανιώδη ποινήν ἐπαγαγεῖν τῷ ἠττημένῳ. πῶς δὲ ἂν καὶ ἤρρεσκεν αὐτὸν ἐκ τοῦ μετεώρου φαινόμενον τῆς ἀπανθρωπιάς τὸ κατηγορημα; 5 ταῦτα γὰρ οἱ τε πρότερον ποιηταὶ ἄδουσι καὶ οἱ νέοι παραλαβόντες συνάδουσιν». *Αγαθίου Σχολαστικού Ιστοριῶν*, σελ. 85. *Αλεξάνκης, Αγαθίου Σχολαστικού Ιστορίαι*, σελ. 579.

¹⁶⁴ «καίτοι πῶς οὐ λίαν ἀρίδηλον, ὡς θεῖον τι μῆνιμα τοῦ ἀνοσίου αἵματος ἕκατι τὰ Ῥωμαίων ἐσφηλε πλήθη, οἱ γε ἐβουλεύσαντό τε τὰ χειρίστα καὶ ὄντες οὐ μείον ἢ πέντε μαχίμων ἀνδρῶν μυριάδες ὑπὸ τρισχιλίων Περσῶν ἀγεννῶς οὕτω πεφεύγασι, πλείστους ὅσους ἀποβεβληκότες; 3 πλὴν ἄλλ' αὐτοὶ γε οἱ τῆς μαιφονίας ἐργάται οὐκ ἐς μακρὰν τὴν τελεωτάτην ἀνέπλησαν δίκην, ὡς προϊόντες ἀφηγησόμεθα.». *Αγαθίου Σχολαστικού Ιστοριῶν*, σελ. 50

«Σε αυτά τα λόγια ο Μαρτίνος απάντησε: “Και εγώ εύχομαι να επικρατήσει ειρήνη, τη θεωρώ πολύτιμη και θα συνεργασθώ στην προσπάθειά σου να την φέρεις και να την επιβάλεις. Νομίζω όμως, ότι αυτό θα το πραγματοποιήσουμε ευκολότερα αν εσύ μεταφερθείς το γρηγορότερο στην Ιβηρία και εγώ πάω στη Μουχείρισι, ούτως ώστε να διαπραγματευτούμε για τα τρέχοντα ζητήματα. Όσον αφορά τη νίκη, είσαι ελεύθερος να κομπορρημονείς και να αυθαδιάζεις γι’ αυτήν και να την θεωρείς αντικείμενο που μπορεί να αγοράσεις αν το θέλεις. Εγώ, ωστόσο, σου λέω ότι η νίκη εξαρτάται από την απόφαση του Θεού και δεν καταλήγει σε όσους κομπάζουν περισσότερο, αλλά σε εκείνους στους οποίους ο Δημιουργός των όλων νεύει ευνοϊκά».¹⁶⁵

Ο Αγαθίας δείχνει να πιστεύει ότι ο κόσμος υφίσταται αλλαγές ως προς τη φθορά και τις φυσικές καταστροφές, με αδιανόητες για τον ίδιο αιτίες.¹⁶⁶

Σε γενικές γραμμές, η αμφιταλάντευση του Αγαθία ανάμεσα στην αποδοχή και την απόρριψη της Θείας Πρόνοιας ως εργαλείου ερμηνείας των γεγονότων οδήγησε σε συζητήσεις γύρω από τη θρησκευτική του ταυτότητα. Για παράδειγμα, η έλλειψη φιλοχριστιανικών αναφορών στο έργο του οδήγησε τον Kaldellis στο συμπέρασμα πως ο Αγαθίας ήταν πιθανότατα κρυφο-ειδωλολάτρης. Το επιχείρημα αυτό αίρεται αν εξετάσει κανείς το συνολικό έργο του Αγαθία, όπου ανιχνεύονται φιλοχριστιανικά στοιχεία. Δύο από τα επιγράμματα, που εντοπίζονται στην *Ελληνική Ανθολογία* και θεωρούνται δημιουργήματα του Αγαθία, είναι αφιερωμένα σε εικόνες του Αρχαγγέλου και το ένα εξ αυτών απηχεί απόψεις των εικονολατρών πολύ πριν από την περίοδο της Εικονομαχίας.¹⁶⁷ Σύμφωνα με την Cameron, παρά τις κλασικιστικές αναφορές, το ιστορικό έργο του Αγαθία είναι βαθύτατα εμποτισμένο με χριστιανικά αισθήματα και κρίσεις. Το γενικότερο πλαίσιο του έργου του μπορεί να θεωρηθεί κλασικιστικό αλλά οι προκαθορισμένες αντιλήψεις του είναι σίγουρα χριστιανικές όπως και οι αντιλήψεις που διαφαίνονται από τις φαινομενικά ουδέτερες εκφράσεις που χρησιμοποιεί για το

¹⁶⁵ «πρὸς ταῦτα δὲ ὑπολαβὼν “ἀλλ’ ἔμοιγε” ὁ Μαρτίνος “εὐκτὸν μὲν ἡ εἰρήνη δοκεῖ καὶ τιμιώτατον, καὶ συλλήψομαί σοι προσαγομένῳ τε αὐτὴν καὶ καθιστῶντι· ἄμεινον δέ, οἶμαι, ταῦτα δρᾶσοιμεν ἂν, εἴ γε σὺ μὲν ὡς τάχιστα ἐς Ἰβηρίαν μεταχωρήσεις, ἐγὼ δὲ ἐλεύσομαι ἐς Μουχείρισιν, οὕτω τε τὰ ἐν ποσὶ διασκευόμεθα. Ἡ δὲ νίκης πέρι σοὶ μὲν ἐξέστω μεγαλαυχεῖν τῷ λόγῳ καὶ αὐθαδίεσθαι καὶ τῶν ἀγοραίων αὐτὴν καὶ αὐθαιρέτων ἡγείσθαι κτημάτων· ἐγὼ δὲ καὶ τοῦτο φημι τῆ τοῦ κρείττονος ταλαντεύεσθαι γνώμη καὶ οὐ παρὰ τοὺς μέγα βρενθομένους ἰέναι, ἀλλ’ ἐφ’ οὓς ἂν ὁ πάντων προαγωγὸς ἐπινεύσοι”» *Αγαθίου Σχολαστικού Ιστοριῶν*, σελ. 60.

¹⁶⁶ Καρπόζηλος, *Βυζαντινοὶ ιστορικοὶ καὶ χρονογράφοι (4^{ος}-7^{ος} αἰῶνας)*, τ. Α', σελ. 437.

¹⁶⁷ Αλεξιάκης, *Ιστορία Αγαθίου Σχολαστικού*, σελ. 28. Σχετική πληροφορία υπάρχει επίσης στο εξής: Cameron A. D. & Cameron A., “The Cycle of Agathias”, *The Journal of Hellenic Studies*, Vol. 86 (1966), σελ. 6-25. Βλ. επίσης Cameron A., *Agathias*, Oxford, Clarendon Press, 1970, σελ. 105.

θείο.¹⁶⁸ Παρότι, μάλιστα, ο Αγαθίας αντλεί αρκετά στοιχεία από τον Προκόπιο, απουσιάζει από αυτόν η άποψη περί ζήλειας των θεών και η εκτεταμένη χρήση της τύχης, που εντοπίζεται στον Προκόπιο και γενικότερα στην αρχαία ιστοριογραφία.¹⁶⁹

Ως προς την μαντεία και τις προφητείες, ο Αγαθίας εμφανίζεται δύσπιστος ειδικά μάλιστα όταν έχουν να κάνουν με τις αιτίες φυσικών καταστροφών.¹⁷⁰ Στην περίπτωση της επαλήθευσης της μαντείας των Αλαμανών, εικάζει πως ίσως πρόκειται για σύμπτωση.

«Εν πάση περιπτώσει, μπορεί να ήταν σύμπτωση ή μπορεί ίσως με κάποιον τρόπο οι Αλαμανοί μάντιες να προέβλεψαν το μέλλον. Το γεγονός είναι ότι για τους πολλούς η προφητεία βγήκε αληθινή και πραγματοποιήθηκε». Ωστόσο, σε άλλο σημείο, στη γέννηση του Σαβώρ, σύμφωνα με την αφήγησή του, οι προβλέψεις των μάγων επιβεβαιώνονται από την εξέλιξη της πραγματικότητας.¹⁷¹

Ο ρόλος της μαντείας στο βυζαντικό κράτος δεν είναι διόλου αμελητέος. Όπως επισημαίνει ο Beck, οι μαντικές πρακτικές και οι λοιπές μαγανείες είχαν τεράστια διάδοση στο βυζαντινό κράτος ακόμη και σε ανώτερους κύκλους. Λόγιοι όπως ο Μιχαήλ Ψελλός, ο Μιχαήλ Κηρουλλάριος και ο Νικήτας Χωνιάτης πίστευαν ότι υπάρχει μια «δόση αλήθειας» σε αυτές τις πρακτικές. Αντίστοιχες πεποιθήσεις φαίνεται να διατηρούσαν και ορισμένοι αυτοκράτορες, όπως ο αυτοκράτορας Αλέξανδρος ή ο Μανουήλ Α'.¹⁷² Σε σχέση με τον Αγαθία, ο σκεπτικισμός τους ως προς την μαντεία συνδέεται με τον ευρύτερο σκεπτικισμό που έδειχνε ως προς τις δεισιδαιμονίες. Η στάση του στις δεισιδαιμονικές ιδέες που κυριεύσαν το πλήθος μετά τον σεισμό του 551, είναι ενδεικτική.

Ο Αγαθίας περιγράφει σχολαστικά τον σεισμό του 551 στην Κωνσταντινούπολη, μνημονεύοντας τις θεωρίες που προτάθηκαν για την εξήγηση του φυσικού αυτού φαινομένου. Στο πλαίσιο αυτό, πραγματοποιείται εκτεταμένη αναφορά στην αριστοτελική θεωρία περί αναθυμιάσεων, που παγιδεύονται στα έγκατα της γης και στην πορεία τους προς την έξοδο, δημιουργούν βίαιες κινήσεις. Ο Αγαθίας αναλύει τις θεωρίες αυτές, χωρίς να τις αποδέχεται. Τις θεωρεί ωστόσο ευλογοφανείς στο μέτρο

¹⁶⁸ Καρπόζηλος, *Βυζαντινοί ιστορικοί και χρονογράφοι (4^{ος}-7^{ος} αιώνας)*, τ. Α', Αναφορά Καρπόζηλου, σημ. 16, σελ. 438,

¹⁶⁹ Cameron, *Agathias*, σελ. 93,95,97

¹⁷⁰ Καρπόζηλος, *Βυζαντινοί ιστορικοί και χρονογράφοι (4^{ος}-7^{ος} αιώνας)*, τ. Α', σελ. 437

¹⁷¹ Αλεξιάκης, *Αγαθίου Σχολαστικού Ιστορία*, σελ. 590-593.

¹⁷² Beck, *Η βυζαντινή χιλιετία*, σελ. 367.

που στηρίζονται σε άλλες πειραματικές-επιστημονικές παρατηρήσεις.¹⁷³ Αφού αναφερθεί διεξοδικά στο φαινόμενο, καταλήγει στο εξής συμπέρασμα:

«Πάντως, εγώ πιστεύω ότι αυτοί που χρησιμοποιούν ορισμένα τεκμήρια και σχηματίζουν θεωρίες για άγνωστα πράγματα, δεν ξεφεύγουν εντελώς από το τι είναι πιθανό και ευλογοφανές, απέχουν όμως πάρα πολύ από το πραγματικά αληθινό. Διότι πώς είναι δυνατόν κάποιος να εξηγήσει με ακρίβεια πράγματα αόρατα, που υπερβαίνουν το νου; Εμένα μου αρκεί να γνωρίζω ετούτο μόνο, ότι, δηλαδή, ένας θείος νους και μία ύψιστη βούληση έχει ορίσει τα πάντα. Το να εξετάζει κανείς με τη λογική και να διερευνά τις φυσικές αρχές, τις κινήσεις και τις αιτίες των συμβάντων, δεν πρέπει να θεωρηθεί και εντελώς άχρηστο, ίσως ούτε απωθητικό. Ωστόσο, το να νομίζει και να είναι βέβαιος ότι μπορεί να αγγίξει την απόλυτη αλήθεια, φοβάμαι ότι αυτό είναι αλαζονεία και προδίδει τη χειρότερη άγνοια».¹⁷⁴

Στον σεισμό του 557, αναφέρεται ξανά η αριστοτελική θεωρία, ενώ δίνεται μεγάλη σημασία στις αντιδράσεις που προκαλεί ο σεισμός στο πλήθος. Περιγράφοντας τις αντιδράσεις του πλήθους, ο Αγαθίας σκιαγραφεί το αντιληπτικό πρίσμα, υπό το οποίο ο μέσος Βυζαντινός ερμήνευε τα φυσικά φαινόμενα. Οι προφητείες, η αναφορά σε δαίμονες, η ερμηνεία των άστρων αποτελούν θέματα που σχολιάζονται στη βιβλιογραφία και στηλιτεύονται από τον Αγαθία. Σύμφωνα με τον Magdalino, ο σεισμός του 557 έδωσε έναυσμα σε πλήθος προβλέψεων από ομάδες σαλών και αστρολόγων. Οι προφητείες των πρώτων θα πρέπει να πήραν τις διαστάσεις αποκάλυψης, σύμφωνα με την οποία η Κωνσταντινούπολη θα βυθιζόταν στη θάλασσα, προφητεία που συνέχισε να επιβιώνει και σε μεταγενέστερα αποκαλυπτικά κείμενα.¹⁷⁵

Σύμφωνα με τον Beck, οι Βυζαντινοί είχαν μεγάλη μανία με την αστρολογία. Μάλιστα, έβρισκαν στη Βίβλο, και συγκεκριμένα στο επεισόδιο με το αστέρι των τριών μάγων, το κατάλληλο έρεισμα για να θεωρήσουν την αστρολογία θεμιτή. Παρότι, η Εκκλησία καταδικάζει αντίστοιχες πρακτικές, η αστρολογία φαίνεται να είναι αρκετά

¹⁷³ Αλεξιάκης, *Ιστορία Αγαθίου Σχολαστικού*, σελ. 26

¹⁷⁴ «ἐμοὶ δὲ δοκοῦσιν, ὡς μὲν οἶόν τε ἀνθρώπων τεκμηρίους τισὶ χρωμένῳ τῶν ἀδήλων περὶ διανοεῖσθαι, οὐ πάμπαν διαμαρτεῖν τοῦ πιθανοῦ καὶ εἰκότος, τοῦ δὲ γε ὄντως ἀληθοῦς πολλῶ ἀπολείπεσθαι. πῶς γὰρ ἂν τις ἐς τὸ ἀκριβὲς τὰ ἀφανῆ καὶ ὑπέρτερα διαγνοίῃ; 13 ἀπόχρη δὲ ἡμῖν, εἴ γε τοσοῦτο μόνον εἰδείημεν, ὡς θεῖῳ νῶ καὶ βουλῇ κρείττονι ἅπαντα διατέ τακταί· φύσεως δὲ ἀρχὰς καὶ κινήσεις καὶ τὰς ἐκάστου τῶν γινομένων αἰτίας σκοπεῖν μὲν τῷ λόγῳ καὶ διερευνᾶν οὐ παντελῶς ἄχρηστον ἴσως οὐδὲ ἄχαρι νομιστέον, τὸ γε μὴν οἶεσθαί τε καὶ πεποιθέναι, ὡς ἔνεστιν ἐφικέσθαι τοῦ ὄντος, μὴ ποτε ἀλαζονεία εἴη τὸ χρεῖμα καὶ ἀμαθέστερον τῆς διπλῆς ἐκείνων ἀγνοίας. ἄλλως μὲν οὖν τούτων ἔμοιγε· ὁ δὲ λόγος αὐθις ἐς αὐτὸν ἐπανίτω». *Αγαθίου Σχολαστικού Ιστοριών*, σελ. 32. Αλεξιάκης, *Αγαθίου Σχολαστικού Ιστορία*, σελ. 257.

¹⁷⁵ Magdalino, “The history of the future and its uses: prophecy, policy and propaganda”, σελ. 7

διαδεδομένη στους κόλπους του λαού. Παράλληλα, θεωρείται θεοσεβής γιατί εφαρμόζει τη λογική για να μελετήσει τις κινήσεις των ουράνιων σωμάτων και να συμπεράνει από αυτές τι καλό και κακό πρόκειται να συμβεί. Φυσικά, ακόμη και στο πλαίσιο αυτό, η επίδραση των ουράνιων σωμάτων είναι και πάλι αποτέλεσμα της Θείας Πρόνοιας, η οποία ορίζει καταλυτικά την εξέλιξη του ανθρώπινου βίου.¹⁷⁶

Στο σημείο αυτό, θα πρέπει επίσης να γίνει μια αναφορά στη θέση των δαιμόνων στην καθημερινότητα των Βυζαντινών. Όπως αναφέρουν οι Beck και Mango, οι δαίμονες αποτελούν μια μόνιμη πραγματικότητα για τους Βυζαντινούς. Στη δική τους σκέψη, είναι πανταχού παρόντες, έτοιμοι να εισβάλουν σε σώματα ανθρώπων και ζώων και να διαταράξουν την ηρεμία τους.¹⁷⁷ Έτσι, και στην παρούσα περίπτωση, οι δαίμονες καταλαμβάνουν το σώμα των μαντών, και χάρη σε αυτή τη δαιμονική εγκατοίκηση, οι δεύτεροι μπορούν και προβλέπουν τα μελλούμενα. Πλάι σε αυτές τις προφητείες, έρχονται να προστεθούν και οι προβλέψεις από την ερμηνεία των άστρων. Ο Αγαθίας χαρακτηρίζει αυτό το προφητικό κύμα ως «συρφετό», εντάσσοντάς το στο γενικότερο ρεύμα απελπισίας που προκάλεσε ο σεισμός.

«Για αρκετές ημέρες μετά συνέχισαν οι σεισμικές δονήσεις, συντομότερες, βέβαια, και όχι τόσο έντονες, όσο οι πρώτες, ικανές, όμως, για να αποτελειώσουν ό,τι απέμεινε όρθιο. Γρήγορα άρχισαν να κυκλοφορούν τερατώδεις ιστορίες και απίθανες προβλέψεις, ότι, δηλαδή, σύντομα θα καταστραφεί ολόκληρος ο κόσμος. Συγκεκριμένα, εμφανίσθηκαν διάφοροι απατεώνες και αυτόκλητοι ψευδο-προφήτες, που περιφέρονταν και προφήτευαν ό,τι τους κατέβαινε και τρόμαζαν ακόμη περισσότερο τα πλήθη, τα οποία πίστευαν ευκολότερα στην απελπιστική κατάσταση που ήσαν. Εκείνοι, βέβαια, υποκρινόμενοι ότι τους έχει καταλάβει κάποιος δαίμονας και ότι βρίσκονται σε μαντική έκσταση, προέβλεπαν ακόμη χειρότερες συμφορές, ισχυριζόμενοι ότι τα πνεύματα που είχαν μπει μέσα τους τούς απεκάλυπταν το μέλλον και υπερηφανεύονταν για αυτήν την πνευματική αθλιότητα. Άλλοι, μελετώντας τις κινήσεις και τους σχηματισμούς των αστέρων, ανακοίνωναν φοβερότερες συμφορές και έκαναν υπαινιγμούς για πλήρη ανατροπή της κοσμικής τάξης. Δυστυχώς, είναι πάντοτε συνηθισμένο να εμφανίζεται ένας τέτοιος συρφετός στις καταστροφές. Πάντως, και οι δύο προβλέψεις αποδείχθηκαν αβάσιμες. Νομίζω ότι αυτοί που

¹⁷⁶ Beck, *Η βυζαντινή χιλιετία*, σελ. 368.

¹⁷⁷ Mango, *Βυζάντιο, η αυτοκρατορία της Νέας Ρώμης*, σελ. 191-194, Beck, *Η βυζαντινή χιλιετία*, σελ. 361-363.

ονειρεύονται τέτοια πράγματα και θεωρούν ότι γνωρίζουν τα πάντα για το Θεό, θα πρέπει να δικαστούν για ασέβεια».¹⁷⁸

Ωστόσο, ο Αγαθίας δε στηλιτεύει μόνο τον τυχοδιωκτισμό των λογής προφητών αλλά και την ίδια τη συμπεριφορά του πλήθους, που αναζητά το θείο μόνο για να κατευνάσει τις ανησυχίες του.

«Όλα αυτά, όμως, κράτησαν για λίγο καιρό, όσο, δηλαδή ο τρόμος παρέμενε ζωντανός στην ψυχή των ανθρώπων. Άπαξ και άρχισε να διαφαίνεται κάποια υποχώρηση και μείωση του κινδύνου, αμέσως όλοι επέστρεψαν στις παλιές τους συνήθειες».¹⁷⁹

Αναφερόμενος πιο κάτω στην επιδημία της πανώλης που ξέσπασε και στον συσχετισμό με της με την οργή του Θεού, αποφεύγει να πάρει θέση, ισχυριζόμενος πως δεν είναι αυτό το χρέος του ιστορικού.

«Οι παλαιοί χρησμοί των Αιγυπτίων και οι Πέρσες γνώστες της κινήσεως των αστέρων ισχυρίζονται ότι στο πέρασμα των αιώνων παρουσιάζονται κάποιες χρονικές περιόδοι, άλλες από τις οποίες είναι καλές και ευτυχισμένες και άλλες αντίξοες και καταστροφικές, και ότι ο τωρινός κύκλος ανήκει στις χειρότερες περιόδους. Γι' αυτό, λοιπόν, ξεσπούν πόλεμοι παντού και στάσεις στις πόλεις και οι επιδημίες λοιμωδών ασθενειών είναι μόνιμες και διαδέχονται η μία την άλλη. Άλλοι λένε ότι η αιτία της καταστροφής είναι η οργή του Θεού, που τιμωρεί δίκαια τις παρανομίες του ανθρωπίνου γένους και αποδεκατίζει τα πλήθη. Εγώ δε θα επιχειρήσω να διευκρινίσω καμία από τις παραπάνω απόψεις και να αποφανθώ σχετικά με το ποια είναι η πιο αληθινή. Τόσο επειδή δεν το επιθυμώ, όσο και επειδή, ακόμη κι αν το επιθυμούσα, δεν θεωρώ απαραίτητο ούτε απολύτως κατάλληλο για την παρούσα διήγηση. Οι κανόνες

¹⁷⁸ «Τότε γάρ και έφεξις επί πλείστας ήμέρας κινήσις τής γής εγένετο, βραχεΐα μὲν και οὐχ οἷα τήν ἀρχήν ἐπήλθε, ικανή δὲ ὅμως τὰ λειπόμενα διακυκῆσαι. 2 τερατεΐαι τε ἐνεδήμουν εὐθὺς και προαγορευσεις παρά λογοι, ὡς αὐτίκα μάλα και τοῦ παντὸς κόσμου ἀπολουμένου· ἀπατεῶνες γάρ τινες και οἷον θεοπρόποι αὐτόματοι περιφοιτῶντες, ἄττα ἂν ἐδόκει αὐτοῖς, ἐχρησμέδουν και μᾶλλον ἔτι τοὺς πολλοὺς ἐξεδειμάτουν, τῷ ἤδη κατεπηχέναι ῥαδίως ἀναπειθομένους· οὗτοί τε οἱ μαίνεσθαι εἰκῆ και δαιμονᾶν ὑποκρινόμενοι δεινότερα ἐπεφήμιζον, ὡς δὴ ὑπὸ τῶν προσπεφυκότων αὐτοῖς φασμάτων τὰ ἐσόμενα δεδιδαγμένοι, και μάλα 170 ἐπὶ τῇ κακοδαιμονία μεγαλαυχούντες. 3 ἄλλοι δὲ ἀστέρων φορὰς και σχήματα ἐκλογιζόμενοι μείζονας ξυμφορὰς και κοινήν μονονουχί ἀνα τροπήν τῶν πραγμάτων παρεδήλουν και ὑπηνίττοντο. εἴωθε γάρ ἐν τοῖς δεινοῖς ἀεὶ ὁ τῶν τοιούτων ἀνθρώπων ἔσμος ἀναφύεσθαι. ἐψεύσατο δὲ ὅμως εὐ ποιούσα ἑκατέρα μαντεία. ἐχρῆν γάρ, οἶμαι, και ἀσεβείας φεύγειν γραφήν τοὺς τὰ τοιάδε ὄνειροπολοῦντας και μηδὲν ὀτιοῦν πλέον γνώσεως πέρι τῷ κρείττονι καταλιμπάνοντας» Αλεξάκης, *Αγαθίου Σχολαστικού Ιστορία*, σελ. 651. *Αγαθίου Σχολαστικού Ιστοριών*, σελ. 95.

¹⁷⁹ «ταῦτα δὲ ἅπαντα ῥητῶ τινι χρόνῳ ἀνεμετρεῖτο, ἔως ἔναυλον ἔτι τὸ δέος ὑπῆρχεν· ἐπεὶ δὲ λώφησις τις και ἀνακωχὴ τοῦ κινδύνου ὑπεφαίνετο, αὐτίκα οἱ πλείστοι ἐπανήεσαν ἐς τὰ εἰθισμένα. Αλεξάκης, *Αγαθίου Σχολαστικού Ιστορία*, σελ. 651. *Αγαθίου Σχολαστικού Ιστοριών*, σελ. 96.

της ιστορικής συγγραφής απαιτούν μόνο τη συνοπτική παράθεση του ιστορικού γεγονότος».¹⁸⁰

Τέλος, όπως και στον Λέοντα, οι αναφορές στη Θεία Πρόνοια και στο μοτίβο της τύχης εντοπίζονται επίσης στους λόγους υψηλά ιστάμενων προσώπων. Στις περιπτώσεις αυτές δε λειτουργούν ως εργαλεία ερμηνείας των γεγονότων, αλλά ως εργαλεία ρητορικής. Με άλλα λόγια, το πρόσωπο που εκφέρει κάθε φορά τον λόγο, επικαλείται τη Θεία Πρόνοια ως τεκμήριο πειθούς για να επιβεβαιώσει τα λεγόμενά του. Κάτι τέτοιο φαίνεται χαρακτηριστικά στα όσα λέει ο Ναρσής στους στρατιώτες του: «Εγώ, όμως, νομίζω ότι δεν ταιριάζει στον φρόνιμο άνθρωπο να συνεπαίρνεται από την ευνοϊκή τύχη, όταν γνωρίζει επιτυχίες, αλλά να είναι πάντοτε ψυχολογικά προετοιμασμένος για την κάθε μεταβολή που μπορεί να συμβεί ανά πάσα στιγμή [...] Τέλος, θα συμπαραταχθεί μαζί μας και ο Θεός, διότι δίκαια αμυνόμαστε για την πατρίδα μας, ενώ εκείνοι λεηλατούν ξένη γη».¹⁸¹

Σε αντίθεση με τον Αγαθία, το κείμενο του Λέοντος παρουσιάζει εντονότερα το θρησκευτικό στοιχείο, ενώ σε πολλά σημεία διαφαίνεται ο εσχατολογικός χαρακτήρας που διαπνέει την ιστορική του αντίληψη, ιδίως στο προοίμιο και στο τελευταίο βιβλίο.¹⁸² Συγκεκριμένα, χαρακτηριστικά είναι τα σχόλια στο προοίμιο, όπου γίνεται λόγος για τη συντέλεια των αιώνων, που αναμένεται με τη λήξη της πρώτης χιλιετίας.¹⁸³ Παρότι έχει υποστηριχθεί ότι ο Λέων μιμείται τον Αγαθία στον τρόπο και στο περιεχόμενο της γραφής του, εντοπίζονται ριζικές διαφορές, οι οποίες αφορούν και το μοτίβο της τύχης και της Θείας Πρόνοιας. Στην περίπτωση του Λέοντος, στην αφήγηση υπεισέρχονται συχνά χριστιανικά στοιχεία, θαύματα και καταστροφές, που αναγγέλλουν τη Συντέλεια, στοιχεία δηλαδή που απαντούν και στη χρονογραφία. Η χρονογραφία, απευθυνόμενη συνήθως σε λαϊκά στρώματα, ενσωμάτωνε συχνά τις περιγραφές καταστροφών και υπερφυσικών φαινομένων, οι οποίες και αποτελούν καταστατικό της γνώρισμα. Το έργο του Λέοντος φαίνεται να βρίσκεται στο μεταίχμιο

¹⁸⁰ «τὰ μὲν οὖν παλαιάτατα τῶν Αἰγυπτίων λόγια καὶ οἱ παρὰ Πέρσαις ἔτι τῆς τῶν μετεώρων κινήσεως δαημονέστατοι χρόνων τινῶν περιόδους ἐν τῷ ἀπείρῳ αἰῶνι συμφέρεσθαι λέγουσι, νῦν μὲν ἀγαθὰς καὶ εὐδαίμονας, νῦν δὲ μοχθηρὰς καὶ ἀποφράδας, εἶναι τε τὴν παροῦσαν περιφορὰν ἐκ τῶν κακίστων ἐκείνων καὶ ἀπαισίων· ἐντεῦθεν τοιγαροῦν πολέμους τε ἀπανταχοῦ ξυνίστασθαι καὶ στάσεις ταῖς πόλεσι καὶ τὰ λοιμώδη πάθη μόνιμά τε εἶναι καὶ συνημμένα. 6 ἕτεροι δὲ ὄργην τοῦ κρείττονος αἰτίαν εἶναι φασὶ τῆς φθορᾶς, μειοῦσαν ἀξίως τὰ τοῦ ἀνθρωπείου γένους ἀδικήματα καὶ τὸ πλῆθος ὑποτεμνομένην». Αγαθίου *Σχολαστικού Ιστοριών*, σελ. 99. Αλεξιάκης, *Αγαθίου Σχολαστικού Ιστορίας*, σελ. 673-675.

¹⁸¹ «συναγωνιεῖται δὲ καὶ τὸ κρείττον ἡμῖν, ὡς σφόδρα δικαίως ὑπὲρ τῶν οἰκείων ἀμυνομένοις· οἱ δὲ τὴν ἑτέρων δηοῦσιν». Αλεξιάκης, *Αγαθίου Σχολαστικού Ιστορίας*, σελ. 153. Αγαθίου *Σχολαστικού Ιστοριών*, σελ. 16.

¹⁸² Καραλής, *Λέων Διάκονος Ιστορία*, σελ. 11.

¹⁸³ Καρπόζηλος, *Βυζαντινοί ιστορικοί και χρονογράφοι, (8^{ος}-10^{ος} αιώνας)*, τ. Β', σελ. 480.

ανάμεσα στη χρονολογική τάση και στην αμιγώς ιστορική γραφή, που αντλεί περισσότερο από κλασικιστικά πρότυπα.¹⁸⁴ Τέλος, σε σχέση με τον Αγαθία, ο Λέων φαίνεται να αποδέχεται επί ίσοις όροις τον ρόλο της Θείας Πρόνοιας και της τύχης στην εξέλιξη των ανθρωπίνων πραγμάτων. Αντίθετα, όπως προαναφέρθηκε, ο Αγαθίας μοιάζει να αντιφάσκει και ενίοτε να απορρίπτει τη δυναμική αυτών των αστάθμητων παραγόντων.¹⁸⁵

Στο προοίμιο, ο Λέων δικαιολογεί τους λόγους συγγραφής του πονήματός του και θυμίζει αρκετά τον Αγαθία, καθώς κι εδώ ανιχνεύεται το μοτίβο της Θείας Πρόνοιας. Η ιστορία είναι ανθρώπινο αγαθό, που διασώζει τα ανθρώπινα παθήματα από τη λήθη και τα διατηρεί ζωντανά για τις επόμενες γενιές. Και οι δύο επικαλούνται την πράξη της καταγραφής ως αντίδοτο στη λήθη, ενώ η αναφορά του Λέοντος στους «βυθούς της λησμονιάς» παραπέμπει, σύμφωνα με μελετητές, στον Γρηγόριο τον Ναζιανζηνό. Φυσικά, η αναφορά στην ιστορική συγγραφή ως αντίδοτο στη λησμονιά δεν εντοπίζεται μόνο στους Αγαθία και Λέοντα, αλλά ανιχνεύεται επίσης στον Μιχαήλ Ψελλό και την Άννα Κομνηνή.¹⁸⁶

«Υπάρχουν πολλά αγαθά που ωφελούν τη ζωή· ωστόσο, υπάρχει μια άλλη επινόηση που δεν είναι λιγότερο χρήσιμη από αυτά αλλά αντίθετα περισσότερο επωφελής και ευεργετική: η ιστορία. Και αυτό γιατί, περιγράφοντας ποικιλόμορφες και παντοδαπές πράξεις, ιδιαίτερα μάλιστα όσες συνήθως εξαλείφει το πέρασμα του χρόνου και των καταστάσεων, αλλά κυρίως η προαίρεση των ανθρώπων που δημιουργούν τις καταστάσεις, η ιστορία νομοθετεί στους ανθρώπους ποιες πράξεις να εγκολπώνονται και να αμιλλώνται, και ποιες να απορρίπτουν και να απαρνιούνται. Γιατί, από τα υπόλοιπα βιωφελή πράγματα, ομολογούμε ότι η ιστορία είναι ιδιαίτερα χρήσιμη, εφόσον αναβιώνει και αναγεννά τις περιπέτειες των θνητών, μην επιτρέποντας να καταποντισθούν και να ενταφιαστούν στον βυθό της λησμονιάς. Εξαιτίας αυτής της πίστης λοιπόν και εξαιτίας του ότι στην εποχή μου πραγματοποιήθηκαν για πρώτη φορά πολλά παράδοξα και αλλόκοτα φαινόμενα, επειδή εμφανίστηκαν φοβερά ουράνια σώματα, επειδή συγκλονίστηκαν τόποι από άπιστευτους σεισμούς, επειδή κεραυνοί και ραγδαίες καταιγίδες χτύπησαν τη γη,

¹⁸⁴ Όπως επισημαίνει ο Καρπόζηλος, ο Διάκονος δεν αντιγράφει ούτε και ακολουθεί πάντα τη δομή, τη σκέψη ή την αφηγηματική μέθοδο του Αγαθία. Βλ. Καρπόζηλος, *Βυζαντινοί ιστορικοί και χρονολόγοι, (8^{ος}-10^{ος} αιώνας)*, τ. Β', σελ. 48, 485. Όπως επισημαίνεται στη βιβλιογραφία, η γραφή του Λέοντος μοιάζει να είναι μια σύγκρουση ανάμεσα στο κλασικίζον στυλ του και τις χριστιανικές ιδέες. Βλ. Talbot & Sullivan, *The History of Leo the Deacon*, σελ. 16.

¹⁸⁵ Καρπόζηλος, *Βυζαντινοί ιστορικοί και χρονολόγοι, (8^{ος}-10^{ος} αιώνας)*, τ. Β', σελ. 49

¹⁸⁶ Talbot & Sullivan, *The History of Leo the Deacon*, σελ. 11-12.

πόλεμοι ξεσηκώθηκαν και στρατεύματα από πολλά μέρη της γης ρίχτηκαν εναντίον μας, επειδή πόλεις και χωριά μετακινήθηκαν –γεγονότα που έκαναν πολλούς να πιστεύουν ότι η ζωή έχει ήδη αρχίσει να αποσυντίθεται και ότι αγγίζει το κατώφλι μας η προσδοκώμενη Δευτέρα παρουσία του Σωτήρος— μου φάνηκε καλό να μην αφήσω να παρασυρθούν από την σιωπή γεγονότα τόσο αξιοθαύμαστα και αξιοπερίεργα, αλλά να τα κοινοποιήσω σε όλους για να αποτελέσουν παιδευμα των μεταγενεστέρων· αν βεβαίως δεν έχει οριστεί από την Θεία Πρόνοια, να αράξει σύντομα και για πάντα το караβάκι της ζωής στο λιμάνι του οριστικού τέλους, καταργώντας τη μορφή αυτού του κόσμου».¹⁸⁷

Για τον Λέοντα, η Τύχη αποτελεί έναν παράγοντα διατάραξης της ομαλότητας, ενώ, αντίστοιχα, η Θεία Πρόνοια λειτουργεί ως παράγοντας αποκατάστασης των προγενέστερων σταθερών σχέσεων.¹⁸⁸ Η αντιπαραβολή του παραπάνω παραδείγματος με το παρακάτω επιβεβαιώνει αυτή την άποψη.

«Δεν δόθηκε όμως στους ανθρώπους να παραμένουν για πάντα οι καλοτυχίες τους ανόθευτες, αλλά να συνυφαίνονται με δυστυχίες· κάθε ευτυχία την ακολουθούν συμφορές, κάθε ηδονή, ο κορεσμός, πράγματα που δεν επιτρέπουν να απολαύσουμε άδολη την ευδαιμονία που επιτύχαμε».¹⁸⁹

Όπως και στον Αγαθία, έτσι και στο κείμενο του Λέοντος, η Θεία Πρόνοια αποτελεί μοτίβο και στους λόγους των υψηλά ιστάμενων προσώπων. Ενδεικτικό παράδειγμα είναι ο λόγος του Νικηφόρου στον στρατό του.

¹⁸⁷ «Εἴπερ ἄλλο τι τῶν ἀγαθῶν τὸν βίον ὀνίνησι, τούτου οὐχ ἦσσαν, ἀλλὰ καὶ μᾶλλον ἢ ἱστορία, ἐπωφελές τι πρᾶγμα πεφυκὸς καὶ λυσιτελές. ποικίλας γὰρ καὶ παντοδαπὰς ἀπαγγέλλουσα πράξεις, καὶ ὅσας ἢ φορὰ τοῦ χρόνου καὶ τῶν πραγμάτων 4 κυλίνδριν εἴωθεν, ἢ προαίρεσις δὲ μάλιστα τῶν κεχημένων τοῖς πράγμασι, τὰς μὲν ἀσπάζεσθαι καὶ ζηλοῦν τοῖς ἀνθρώποις νομοθετεῖ, τὰς δὲ ἀποδιοπομπεῖσθαι καὶ ἀποτρέπεσθαι· ὡς μὴ λάθωσιν ἀβουλήτως τὰ μὲν ὀνησιφόρα καὶ λφωνα προηκόμενοι, τοῖς δὲ ἀπευκταίοις καὶ βλαβεροῖς ἑαυτοὺς περιπεύραντες. ἐπεὶ οὖν λυσιτελές ἢ ἱστορία μετὰ τῶν ἄλλων βιωφελῶν χρῆμα τελεῖν ὠμολόγηται, ἅτε τὰ θνητὰ ἀναβιώσκειν ἢ ἀνηβάσκειν παρεχομένη, καὶ μὴ ἐῶσα τοῖς τῆς λήθης βυθοῖς παρασύρεσθαι τε καὶ συγκαλύπτεσθαι· διὰ ταῦτα, πολλῶν ἐν τῷ κατ' ἐμὲ χρόνῳ πραγμάτων ἐξαισίων καὶ ἀλλοκότων καινοτομηθέντων, καὶ φοβερῶν κατ' οὐρανὸν δειμάτων ἐπιφανέντων, καὶ σεισμῶν ἀπίστων κινήθέντων, σκηπτῶν τε κατενεχθέντων, καὶ ὑετῶν λάβρων καταρράγέντων, πολέμων τε συρράγέντων, καὶ στρατευμάτων πολλαχοῦ τῆς οἰκουμένης ἐπιδραμόντων, καὶ πόλεων καὶ χώρων μεταναστάντων, ὡς πολλοῖς δοκεῖν, ἀλλοίωσιν ἄρτι τὸν βίον λαβεῖν, καὶ τὴν προσδοκωμένην δευτέραν κατάβασιν τοῦ Σωτῆρος καὶ Θεοῦ ἐπὶ θύραις ἐγγίξιν· ἔδοξέ μοι, μὴ οὕτω φρίκης μεστὰ καὶ θαύματος ἄξια πράγματα σιγῇ παραδραμεῖν, ἀλλ' εἰς τοῦμφανές ἀνειπεῖν, ὡς εἶναι παιδευμα καὶ τοῖς ὕστερον· εἴ γε μὴ δεδογμένον εἴη τῇ προνοίᾳ, αὐτίκα καὶ καταπόδας τὸ βιωτικὸν πορθμεῖον ἐν τῷ τῆς συντελείας ὄρμῳ ἐλλιμενίζεῖν, καὶ τὸ σχῆμα τοῦ κόσμου παραγαγεῖν».
Λέοντος Διακόνου Ἱστορία, σελ. 1. Καραλής, 99.

¹⁸⁸ Καραλής, *Λέων Διάκονος Ἱστορία*, σελ. 35.

¹⁸⁹ «Ἀλλὰ γὰρ οὐκ ἀκραυφῆ τάγαθὰ τοῖς ἀνθρώποις πέφυκε παραμένειν ἀεὶ, ἀλλὰ τοῖς κακοῖς ἀναμέμκται· καὶ παρέπεται τοῖς μὲν εὐτυχίμασι συμφοραὶ, ἀνία δὲ ἡδοναῖς, μὴ ἐῶσαι καθαρῶς τῆς δεδομένης εὐετηρίας ἀπόνασθαι». Καραλής, *Λέων Διάκονος Ἱστορία*, σελ. 107. *Λέοντος Διακόνου Ἱστορία*, σελ. 3.

«Προσκομίζω ως μάρτυρά μου τη Θεία Πρόνοια που διέπει τα πάντα, ότι είμαι πρόθυμος και την ίδια μου την ψυχή να θυσιάσω για σας και τίποτε ευτελές δε θα μπορέσει να με αποτρέψει από έναν τέτοιο σκοπό». ¹⁹⁰

Εδώ η Θεία Πρόνοια δεν είναι απλώς ένα εργαλείο ερμηνείας των γεγονότων αλλά χρησιμοποιείται περισσότερο ως στοιχείο ρητορικής. Επικαλούμενος τα θεία, ο ομιλητής προσπαθεί να ενισχύσει συναισθηματικά το ακροατήριό του και να πείσει με τα επιχειρήματά του. Στην ουσία, η Θεία Πρόνοια λειτουργεί ως στοιχείο ήθους για τον ομιλητή, όπου επιχειρεί να υπερασπιστεί τις προθέσεις του. Επίσης, στον ίδιο λόγο διαφαίνεται και η διαστρωμάτωση της βυζαντινής ιεραρχίας: «άριστα να άρχω, Θεού θέλοντος, με δικαιοσύνη». ¹⁹¹ Όπως επισημαίνει ο Β. Καραλής, ένα βασικό χαρακτηριστικό της ανθρωπολογίας του Λέοντος είναι η διάκριση της πολιτικής ευθύνης και της ανθρωπολογικής σφαίρας σε δύο χώρους, την ιεροσύνη και τη βασιλεία. Η πρώτη φροντίζει τις ψυχές και η δεύτερη τα σώματα. Ο Λέων εξισώνει σε αρκετά σημεία τη βασιλεία με την ιεροσύνη, κάτι που φαίνεται σε πολλά σημεία του έργου του. ¹⁹² Η επιλογή του Λέοντος δεν αντανάκλα μια ατομική πεποίθηση αλλά έχει τις ρίζες της στον κοινωνικό, πολιτικό και εκκλησιαστικό βίο του Βυζαντίου. Ο βυζαντινός αυτοκράτορας αποτελεί καθοριστικό παράγοντα ρύθμισης της εκκλησιαστικής ζωής. Συντάσσει ύμνους, τροπάρια και ιδιόμελα για λειτουργική χρήση, καθορίζει το εορτολόγιο, ενώ τέλος λειτουργεί ως εγκαινιαστής και δωρητής ναών. Σε γενικές γραμμές, είναι η κινητήρια δύναμη, με την οποία αναπτύσσεται, κωδικοποιείται και συστηματοποιείται η λειτουργική πράξη της Μεγάλης Εκκλησίας της Κωνσταντινουπόλεως. Με αυτόν τον τρόπο, καθίσταται σαφές ότι η θρησκευτική και η αυτοκρατορική εξουσία είναι εξουσίες αρμονικές και αλληλοσυμπληρούμενες. Ο πατριάρχης είναι ο επί της γης αντιπρόσωπος του Χριστού, ενώ ο αυτοκράτορας φροντίζει για την πολιτική εξουσία και τον ειρηνικό βίο των υπηκόων του. ¹⁹³ Ως εκ

¹⁹⁰ «μαρτύρομαι δὲ τὴν τὸ πᾶν διευθύνουσαν πρόνοιαν, ὡς πρόθυμὸς εἰμι, καὶ αὐτὴν τὴν ψυχὴν θεῖναι ὑπὲρ ὑμῶν, καὶ οὐκ ἂν μέ τι τῶν ἀηδῶν τοῦ τοιοῦτου ἀπαγάγοι σκοποῦ». *Λέοντος Διακόνου Ιστορία*, σελ. 16. Καραλής *Λέων Διάκονος Ιστορία* σελ. 166-167.

¹⁹¹ Βλ. επίσης σελ. 219 στον λόγο του: «Ὅπως γνωρίζετε, συστρατιῶτες μου, ἔχουμε εκπορθήσει πέρα ἀπὸ κάθε προσδοκία με τὴ συναίνεση τῆς Θείας Πρόνοιας καὶ τὸν δικὸ σας μόχθο καὶ τὴν ἀναγκαία ἀνδρεία, ὅλα τα φρούρια που κατοικοῦνταν, πέρα ἀπὸ αὐτὴ τὴν πόλη». Καραλής, *Λέων Διάκονος, Ιστορία*, σελ. 219.

¹⁹² Καραλής, *Λέων Διάκονος, Ιστορία*, σελ. 34-35.

¹⁹³ Νάσσης Χ., «Βυζάντιο και χριστιανισμός: Η δυναμική της θρησκείας στον καθορισμό της φυσιογνωμίας της αυτοκρατορίας και των σχέσεών της με τους λαούς της Ανατολής», 1-3. Διαθέσιμο εδώ: <http://5gym-irakl.ira.sch.gr/pdf/bizantio.pdf> Ανακτήθηκε: 02/06/2020

τούτου, η επιλογή του Λέοντος συνδέεται άμεσα με ένα συνολικότερο πολιτικό και θρησκευτικό υπόστρωμα της καθημερινής ζωής του Βυζαντίου.

Σε σχέση με τα φυσικά φαινόμενα, θα πρέπει να αναφερθεί ότι και εδώ εντοπίζονται ερμηνείες θεολογικού χαρακτήρα. Αναφερόμενος στον σεισμό της Κλαυδιούπολης, ο Λέων γράφει τα εξής:

«Την ίδια χρονιά, μόλις το θερινό ηλιοστάσιο στρεφόταν προς το φθινόπωρο, ο Θεός έκαμε σεισμό μέγα, που ισοπέδωσε πόλεις και χτίσματα. Στην περίπτωση εκείνη μάλιστα η Κλαυδιούπολις, η τρισόλβια πόλη της Γαλατίας, σωριάστηκε σε ερειπία από τον τρομακτικό κλονισμό και τη δόνηση, ώστε να καταστεί τάφος απροσδόκητος των κατοίκων της, μαζί και πολλών άλλων ξένων που βρίσκονταν συμπτωματικά εκεί και σκοτώθηκαν στη στιγμή. Οι μαθηματικοί υποστηρίζουν με τις υποθέσεις τους ότι αιτία μιας παρόμοιας μεγάλης δόνησης και κίνησης είναι οι αναθυμιάσεις που βρίσκονται εγκλωβισμένες στα έγκατα της γης και έχουν συμπιαστεί σε ορμή καταγιγιστική· επειδή όμως δεν μπορεί να διαφύγει δια μιας η έντασή τους, εξαιτίας της στενότητας των τοιχωμάτων, για τούτο και συνεχώς πυκνώνουν και περιστρέφονται και διασειούν με τη σφοδρότητα των κινήσεών τους τις περιβάλλουσες κοιλότητες, κλονίζοντας οτιδήποτε βρίσκεται πάνω και γύρω τους, μέχρις ότου διαπεράσουν τα τειχώματα που μέχρι τότε τις εμπόδιζαν να εξέλθουν προς τα έξω, εξατμιζόμενες και διαχεόμενες στην ιδιόσυστατη ατμόσφαιρα. Αυτά όμως παραμυθολογεί η φαντασιοκοπία των Ελλήνων που εξηγεί τα πάντα σύμφωνα με τις δικές της αντιλήψεις. Εγώ όμως, ενστερνιζόμενος τον θεόπνευστο Δαβίδ, θα έλεγα ότι μια τόσο μεγάλη δόνηση αποτελεί επιφάνεια προς εμάς του Θεού, που κρατάει το μάτι άγρυπνο πάνω από τα ανθρώπινα πράγματα,— όσα διαπράττονται κατά παράβασιν των θείων εντολών— μήπως κι έτσι οι θνητοί φοβηθούν και απόσχουν από φαύλα έργα τελώντας πράξεις αξιέπαινες. Με τον τρόπο αυτό όμως, η σεισμική δόνηση ανέσκαψε από τα θεμέλια ολόκληρη την Κλαυδιούπολη και την ισοπέδωσε, δίνοντάς της να πει ανέρωτο το ποτήρι της οργής του Κυρίου».¹⁹⁴

¹⁹⁴ «Κατὰ δὲ τὸν αὐτὸν χρόνον, ἄρτι τῆς θερινῆς τροπῆς μεταβαλλούσης ἐπὶ τὸ μετόπωρον, ἔσεισεν ὁ Θεὸς μέγα, ὡς καὶ οἰκίας καὶ ἄστη ἀνατραπῆναι. Κλαυδιούπολιν τε, τὸ εὐδαιμονέστατον χωρίον τῶν Γαλατῶν, τότε συνέβη, κατεριπωθεῖσαν ἐκ τῆς ἀνυποστάτου κινήσεως καὶ ἐνόσεως, αἰφνίδιον τῶν οἰκητόρων τάφον γενέσθαι, καὶ πολλοὺς τῶν ἐπηλύδων παρατυχόντας ἐν ἀκαρεὶ διαφθαρῆναι. αἴτιον δὲ τῆς τοσαύτης ἐνόσεως καὶ κινήσεως ἀτμοὺς μὲν οἱ μαθηματικοὶ καὶ ἀναθυμιάσεις μυθολογοῦσιν εἶναι, ἐναποκλειόμενας τοῖς κόλποις τῆς γῆς, αὐθὶς τε εἰς πνεῦμα καταγιγῖδος συνισταμέναις, ἐπεὶ μὴ ἄθρόον συμβαίνει τῆν διαπνοὴν τούτων ἐκτρέχειν, διὰ τὴν τῶν πόρων στενότητα, συνειλεῖσθαί τε καὶ περιδινεῖσθαι, καὶ τὰ κοῖλα περιδονεῖν μετὰ σφοδρᾶς τῆς κινήσεως, καὶ τὸ ἐπιπροσθοῦν καὶ περιέχον ἅπαν σαλευεῖν, ἕως ἂν ἐκ τοῦ τέως εἴργοντος διεκπνεύσῃσι, καὶ πρὸς τὰ ἐξωθεν ἐξατμισθέντα εἰς τὸν ὁμογενῆ διασκεδασθεῖεν ἀέρα. ἀλλὰ ταῦτα μὲν ἢ τῶν Ἑλλήνων εἰκαιομυθία πρὸς τὸ ταῦτη δοκοῦν ἐξηγήσατο. ἐγὼ δὲ τῷ θεῷ Δαβὶδ συνεπόμενος, ἐπισκοπῆ φαίην τοῦ Θεοῦ πρὸς ἡμᾶς τὸν τοσοῦτον κλόνον ἐγγίνεσθαι, ὅταν ἐπὶ τοῖς ἡμῶν ἐπαγρυπνήσῃ ἐπιτηδεύμασι, Χπαρὰ τὸν θεῖον δρωμένοις θεσμὸν,

Κατά τον Καραλή, ο σεισμός της Κλαυδιουπόλεως και η ερμηνεία του αντιπροσωπεύουν μια απόδειξη της συνύπαρξης δύο διαφορετικών παραδειγμάτων: ενός φυσιοκρατικού και ενός βιβλικού. Ο ορίζοντας ερμηνείας του Λέοντος συντίθεται από αυτά τα δύο διαφορετικά πεδία, προκειμένου να ερμηνεύσει το γεγονός του σεισμού.¹⁹⁵

Παρομοίως, η Θεία Πρόνοια σχετίζεται ξανά με την ξαφνική νεροποντή, που θα σαρώσει τα πάντα στο πέρασμά της, κατά τον ίδιο χρόνο:

«Ταυτόχρονα, τον ίδιο χρόνο, στα μέσα του καλοκαιριού, μόλις ο ήλιος μετέβαινε προς τον Καρκίνο, ξεχύθηκε μεγάλη νεροποντή πάνω από το Βυζάντιο και στις γειτονικές του περιοχές, τέτοια που δεν είχε ποτέ στο παρελθόν ξεσπάσει. Έπεφτε η μέρα (ήταν Παρασκευή), όταν άρχισε το κακό και τέλειωσε κατά την ένατη ώρα η μπόρα μάλιστα έπεφτε τόσο ραγδαία, ώστε δεν έβλεπες σταγόνες νερού να πέφτουν, όπως συνήθως, αλλά ολόκληρους καταρράχτες νερού να καταπλακώνουν. Δεν γλίτωσαν μάλιστα ούτε οι εκκλησίες ούτε τα πολυτελή μέγαρα που πλημμύρισαν μέχρι ψηλά τη στέγη, παρά τις επίμοχθες προσπάθειες των κατοίκων να διοχετεύσουν τα νερά έξω προς τον δρόμο· όσο νερό έβγαине έξω, άλλο τόσο ξανάμπαινε μέσα και δεν υπήρχε τρόπος να αντιμετωπιστεί το κακό. Τρεις ολόκληρες ώρες κράτησε η θεομηνία· κι έβλεπες καταρράχτες τα νερά να έχουν μετατρέψει σε θάλασσα τα στενά δρομάκια της πόλης, να παρασέρνουν και να πνίγουν καθετί έμψυχο. Οι άνθρωποι τότε θρηνούσαν με οδύνη και μοιρολογούσαν, νομίζοντας ότι ξέσπασε πάλι ο θρυλικός κατακλυσμός· η συμπονετική όμως και φιλόνηρωπη Θεία Πρόνοια άπλωσε μέσα από τα σύννεφα το ουράνιο τόξο, που με τη λάμψη του διασκόρπισε τη σκοτεινάγρα της νεροποντής και αμέσως το σύστημα της φύσεως επέστρεψε στην προγενέστερη ισορροπία του».¹⁹⁶

εί πως αλλά ταύτη δείσαντες άνθρωποι τῶν μὲν φαύλων ἔργων ἀφέζοιντο, ἀνθέζοιντο δὲ τῶν β9 ἐπαινετῶν. ἀλλ' οὕτω μὲν ἡ Κλαυδιούπολις τῆ τοῦ σεισμοῦ βία ἐκ βάθρων ἀνετράπη τότε πᾶσα, καὶ συνεχύθη, τῆς ὀργῆς τοῦ Θεοῦ ἐκπιούσα τὸ ποτήριον ἄκρατον». *Λέοντος Διακόνου Ιστορία*, σελ. 25-26. Καραλῆς, *Λέων Διάκονος Ιστορία*, σελ. 23.

¹⁹⁵ Καραλῆς, *Λέων Διάκονος, Ιστορία*, σελ. 57

¹⁹⁶ «παρὰ τοῦτον δὲ τὸν ἐνιαυτὸν, θερείας ὥρας κατὰ τὸ μεσαίτατον, ἄρτι τοῦ ἡλίου τῷ καρκίνῳ προσεπιβαίνοντος, ὄμβρος ἐν Βυζαντίῳ κατερράγη καὶ τοῖς προσομοροῦσιν αὐτῷ, οἷον οὐ συνέβη κατενεχθῆναι τὸ πρότερον. κλινούσης γὰρ τῆς ἡμέρας (παρασκευή δὲ ἦν) ἀρξάμενον τὸ δεινὸν εἰς ἐνάτην ὥραν κατέληγεν· οὕτω δὲ ῥαγδαία τις ἡ ὑέτισις κατεφέρετο, ὡς μὴ σταγόνας ὄραν ὀμβριζομένας κατὰ τὸ σῆθηες, ἀλλὰ τινὰς ἐπικλύζοντας ὕδασις ὀχετοῦς. οὐχ ὑπελείφθη γοῦν τῶν σηκῶν ἢ τῶν περιτύστων οἰκῶν, ὅστις ἀνωθεν ἐκ τῆς ὀροφῆς οὐκ ἐπληροῦτο τοῦ ὕδατος, καίτοι τῶν κατοίκων μόχθῳ ἀπατλούντων αὐτὸ πρὸς τὰ ἄμφοδα· τὸ μὲν ἀπερῆρε, τὸ δ' ἐπερῆρε, καὶ ἀκαταγώνιστον ἦν τὸ δεινόν. ἐπὶ τριῶν οὖν ὡρῶν διαστήματι κατέσχεν ὁ ὑέτος, καὶ ἦν ὄραν ποταμοὺς πελαγίζοντας διὰ τῶν τῆς πόλεως στενωπῶν, καὶ τὸ παρασυρόμενον τῶν ἐμψύχων διαφθείροντας. οἱ δὲ ἄνθρωποι ἐλεεινῶς ἀπεθρήνουν οἰμώζοντες, κατακλυσμὸν αὐθις ἐπισκῆσαι κατ' ἐκεῖνον τὸν τεθρυλλημένον ὑποτοπάζοντες· ἀλλ' ἡ συμπαθῆς καὶ φιλόνηρωπος πρόνοια ἴριν διὰ τῆς νεφέλης ἐρείσασα, τῆ ταύτης ἀναλάμψει τὴν τοῦ ὑετοῦ κατήφειαν διεσκέδασε, καὶ αὐθις τὸ τῆς φύσεως σύγκριμα ἐπὶ τὴν προτέραν

Με τον ίδιο τρόπο, η έκλειψη τρομάζει το πλήθος, που ζητά την επέμβαση του θείου: «Οι άνθρωποι τρομαγμένοι από το καινοφανές και ασυνήθιστο θέαμα προσεύχονταν για έλεος, όπως ήταν φυσικό, στο Θεό με λιτανείες».¹⁹⁷

Ενίοτε, η Θεία Πρόνοια συνυπάρχει με την τύχη και την ευμεταβλητότητα των πραγμάτων, προκειμένου να εξηγηθούν οι συμπεριφορές των ανθρώπων. «Δεν έχουν άδικο μερικοί που πιστεύουν ότι δίπλα στους ισχυρούς και μεγάλους άνδρες στέκεται κάποια θεία τιμωρία και ο ανθρώπινος φθόνος, που τους εξαπατάει, τους ανατρέπει και τους σωριάζει κάτω, στο τίποτα. Έτσι ακριβώς συνέβη τότε και με τον αυτοκράτορα Νικηφόρο, που όλα τα πράγματα στάθηκαν ευνοϊκά για αυτόν, όσο για κανέναν άλλο απ' όσους βασίλευσαν προηγουμένως. Εγώ λοιπόν πιστεύω ότι, κατά μια παράδοση πρόνοια του Κυρίου, όσα είναι από καιρό ευνοϊκά γι' αυτόν, όσο για κανέναν άλλο απ' όσους βασίλευσαν προηγουμένως. Εγώ λοιπόν πιστεύω ότι, κατά μια παράδοση πρόνοια του Κυρίου, όσα είναι από καιρό ευνοϊκά για τους ανθρώπους, μεταβάλλονται στα αντίθετά τους, προκειμένου να διδαχθούν πως είναι θνητοί και πρόσκαιροι και να μην επαίρονται πέραν του πρέποντος. Γιατί μερικοί που καλοτύχησαν σε αγαθές συγκυρίες και δοξάστηκαν υπέρμετρα στις μάχες, δε δίστασαν να αυτοαναγορευτούν θεοί, διαπράττοντας ύβρη κατά της ίδιας της Θείας Πρόνοιας».¹⁹⁸

Η Θεία Πρόνοια εντοπίζεται και στον λόγο του μοναχού στον αυτοκράτορα Νικηφόρο: «Βασιλέα, σε μένα το σκουληκι αποκαλύφθηκε από τη Θεία Πρόνοια ότι θα αποδημήσεις από αυτήν εδώ τη ζωή τρεις μήνες μετά από τον Σεπτέμβριο που πέρασε».¹⁹⁹ Στην περίπτωση αυτή, η Θεία Πρόνοια λειτουργεί ως η κινητήρια δύναμη για μαντικές προβλέψεις. Όπως ήδη αναφέρθηκε πιο πάνω, η μαντεία ήταν ιδιαίτερα διαδεδομένη στο Βυζάντιο και γινόταν αποδεκτή τόσο από λογίους όσο και από αυτοκράτορες.

Ταυτόχρονα με τις παραπάνω αναφορές, στην αφήγηση του Λέοντος υπεισέρχονται στοιχεία που προσεγγίζουν σε μεγάλο βαθμό το είδος της χρονογραφίας.

κατάστασιν ἐπανάγητο». *Λέοντος Διακόνου Ιστορία*, σελ. 26. Καραλής, *Λέων Διάκονος Ιστορία*, σελ. 213-214.

¹⁹⁷ «τῷ καινῷ οὖν καὶ ἀσυνήθει τοῦ ὁράματος ἐκδειματωθέντες οἱ ἄνθρωποι, τὸ θεῖον ἱκετηρίαίς, ὡς τὸ εἰκὸς, ἐξιλάσκοντο». Καραλής, *Λέων Διάκονος Ιστορία*, σελ. 219. *Λέοντος Διακόνου Ιστορία*, σελ. 27.

¹⁹⁸ Παρομοίως στη σελ. 249 για τον θάνατο του Νικηφόρου: «Εγώ, λοιπόν, πιστεύω ότι, αν τα πράγματα ακολουθούσαν το δρόμο τους και καμιά ζηλόφθονη τύχη δεν αντικάκιωνε σε αυτόν τον άνδρα, παίρνοντάς τον τόσο γρήγορα από τη ζωή, θα προσέφερε στεφάνια δόξας στην εξουσία των Ρωμαίων, τέτοια που δεν είχαν γνωρίσει ποτέ. Η Θεία Πρόνοια, όμως, μισεί τα σκληρόκαρδα και αλαζονικά φρονήματα των ανθρώπων, τα καταστρέφει, τα κομματιάζει και τα σωριάζει σε ένα τίποτε, οδηγώντας την βαρκούλα της ζωής, με τις ακατανόητες βουλές που εκείνη γνωρίζει, προς την έσχατη ωφέλεια». Καραλής, *Λέων Διάκονος Ιστορία*, σελ. 249.

¹⁹⁹ Καραλής, *Λέων Διάκονος Ιστορία*, σελ. 237

Συγκεκριμένα, ο Λέων εντάσσει στην αφήγησή του περιγραφές θαυμάτων και ονείρων, στα οποία φανερώνεται το θείο. Η τάση αυτή αποκρυσταλλώνεται σε τρεις διαφορετικές περιπτώσεις. Στην πρώτη περίπτωση, κι ενώ περιγράφεται η αναμέτρηση των Ρωμαίων κατά των Σκυθών, μνημονεύεται η εμφάνιση ενός μυστηριώδους άνδρα, που βοηθά στη μάχη, λειτουργώντας ως απομηχανής θεός.

«Λέγεται μάλιστα ότι κανείς ποτέ προηγουμένως δεν είχε δει αυτόν τον άνθρωπο στο στρατόπεδο ούτε και κανείς τον αναγνώρισε μετά τη μάχη, μολονότι ο βασιλεύς τον αναζήτησε, για να του παραχωρήσει ανάλογες παροχές και αμοιβές για την αρετή που επέδειξε. Μολοντούτο δεν τον βρήκαν όσο και αν έψαξαν. Για τούτο διαδίδεται μια αδιαμφισβήτητη φήμη, ότι επρόκειτο για τον μεγαλομάρτυρα Θεόδωρο, αυτόν που ο βασιλεύς είχε παρακαλέσει για αρωγό κατά τις μάχες, για να προστατεύσει και να σώσει ταυτόχρονα όλο τον στρατό».²⁰⁰

Συμπληρωματικό περιστατικό με το παραπάνω είναι το όνειρο της μοναχής, στην οποία εμφανίζεται η Θεοτόκος.

«Λέγεται επιπλέον ότι κάτι περίεργο συνέβη το βράδυ πριν από τη μάχη. Μέσα στο Βυζάντιο, μια παρθένα αφιερωμένη στο Θεό, της φάνηκε πως είδε στον ύπνο της την Θεοτόκο, περιστοιχισμένη από μερικούς άνδρες σαν φλόγες να τους λέγει: “Καλέστε αμέσως τον μάρτυρα Θεόδωρο”. Και πώς αμέσως τότε εμφανίστηκε άνδρας νέος και επιβλητικός, πάνοπλος προς τον οποίο η Θεοτόκος είπε: “ Ο δούλος σου ο Ιωάννης, κυρ Θεόδωρε, μάχεται τους Σκύθες και βρίσκεται σε δύσκολη θέση τώρα. Σπεύσε λοιπόν πάραυτα να τον βοηθήσεις. Αν δεν προφτάσεις, τότε θα τελειώσουν όλα με όλεθρο για εκείνον”. Αυτός λοιπόν αμέσως απάντησε: “Πειθαρχώ στη μητέρα του Θεού και στο Δεσπότη μου”. Με τα λόγια αυτά χάθηκε αμέσως και τότε ακριβώς έφυγε ο ύπνος από τα μάτια της παρθένας. Έτσι λοιπόν τέλειωσε το όνειρο αυτής της ανύμφευτης κόρης».²⁰¹

²⁰⁰ «τοῦτόν φασί μήτε πρότερόν τις ἐν τῷ στρατοπέδῳ θεάσασθαι, οὐτ' αὖθις μετὰ τὴν μάχην ἐωρακέναι· καίτοι βασιλέως αὐτὸν ἀναψηλαφῶντος, ὡς δωρεαῖς ἐπαξίως φιλοφρονήσαιτο, καὶ ἀμοιβαῖς ἕκατι τῶν πόνων ἀμείψαιτο. ἀλλ' οὐχ εὐρέθη ζητούμενος. ἐντεῦθεν ἀναμφίλεκτος ὑπόνοια ὑποτρέχει, τὸν μέγαν ἐν μάρτυσι Θεόδωρον εἶναι, ὃν παρὰ τοὺς ἀγῶνας ὁ βασιλεὺς σύμμαχον ἐξελιπάρει παρίστασθαι, ῥύεσθαι τε καὶ σώζειν συνάμα παντὶ τῷ στρατεύματι. *Λέοντος Διακόνου Ἱστορία*, σελ. 58. Καραλής, *Λέων Διάκονος Ἱστορία*, σελ. 363.

²⁰¹ «φασὶ δὲ καὶ τοιοῦτόν τι συμβῆναι παρὰ τὴν πρὸ τῆς μάχης ἐσπέραν. ἐν Βυζαντίῳ παρθένος τῶν ἀνατεθειμένων Θεῷ καθ' ὕπαρ ὄραν ἐδόκει τὴν θεοτόκον, ὑπὸ τινῶν φλογοειδῶν δορυφορουμένην ἀνδρῶν. φάναι δὲ πρὸς αὐτούς· καλέσατε δὴ μοι τὸν μάρτυρα Θεόδωρον· παραντικά δὲ παραχθῆναι γενναῖον ἄνδρα καὶ νεανικὸν, ἐνοπλον. εἰπεῖν τε πρὸς αὐτὸν τὴν θεοτόκον· ὁ σὸς παρὰ τὸ Δορύστολον Ἰωάννης, κύριε Θεόδωρε, Σκύθαις μαχόμενος, ἄρτι περιστατεῖται δεινῶς. ἀλλ' εἰς τὴν ἐκείνου σπεύσον βοήθειαν. εἰ γὰρ μὴ προφθάσῃς, ἐς κίνδυνον αὐτῷ τελευτήσει τὰ πράγματα. τὸν δὲ αὖθις, ἐτόιμωσ ἔχειν, εἰπεῖν, τῇ μητρὶ τοῦ Θεοῦ καὶ δεσπότη μου πειθαρχεῖν· φάμενος δὲ τοῦτο εὐθὺς οἴχεσθαι, καὶ οὕτω τὸν

Άλλο ένα θαύμα είναι αυτό που αφορά την εικόνα της Σταυρώσεως του Σωτήρος, όπου οι ασεβείς Ιουδαίοι κοροϊδεύουν την εικόνα, τρυπώντας τη με τη λόγχη, και η εικόνα δακρύζει.

«Για την εικόνα αυτή μάλιστα φημιολογείται και το ακόλουθο αξιοπερίεργο συμβάν. Διαδίδεται λοιπόν ότι κάποιος πιστός χριστιανός έμνε σε κάποιο σπίτι της Βυρητού, όπου είχε αναρτήσει αυτή την εικόνα από ευλάβεια. Ύστερα από καιρό όμως μετακόμισε σε άλλο σπίτι και τότε, σύμφωνα με κάποια εκδήλωση της θείας πρόνοιας, ξέχασε την εικόνα εντελώς και την άφησε πίσω στο προηγούμενο σπίτι του. Τότε λοιπόν η οικία εκείνη αγοράστηκε από κάποιον Ιουδαίο για ιδιοκατοίκηση· την επομένη λοιπόν, εκείνος κάλεσε σε συνεστίαση κάποιους άλλους ομοθρήσκους του. Μόλις εκείνοι μπήκαν στο σπίτι και βρέθηκαν απέναντι στην εικόνα του Σωτήρος πάνω στον τοίχο, άρχισαν να κοροϊδεύουν με αισχροτήτα τον Ιουδαίο, ότι τάχα ήταν εξωμότης της θρησκείας τους και πως αποδέχθηκε την πίστη των χριστιανών. Παρ' όλο όμως που εκείνος τους διαβεβαίωνε με όρκους ότι δε θα είχε μέχρι εκείνη της στιγμή δει εικόνα, εκείνοι οι θεοφονιάδες του είπαν: “Αν δεν ασπάζεσαι τη λατρεία των χριστιανών, απόδειξέ του μπροστά μας με έργα· πάρε αυτή τη λόγχη και τρύπησε το πλευρό της εικόνας του Ναζωραίου, με τον ίδιο τρόπο με τον οποίο οι πατέρες μας τον ελόγγευσαν κατά τη σταύρωσή του”. Εκείνος αμέσως έπιασε τη λόγχη, ήταν άλλωστε πολύ θυμωμένος, και θέλοντας μάλιστα να τους αποδείξει την πίστη του, έσπευσε να διαπράξει το αποτρόπαιο εκείνο έγκλημα και τρύπησε την πλευρά της εικόνας. Αμέσως μόλις η αιχμή άγγιξε το εικόνισμα, έρρευσε άφθονο νερό ανάμεικτο με αίμα. Οι δυσεβείς Ιουδαίοι τότε πάγωσαν από το φρικτό αυτό θέαμα και μόλις διαδόθηκε η φήμη, οι ευλαβείς χριστιανοί όρμησαν μέσα στο σπίτι του Εβραίου και έσωσαν το σεπτό εικόνισμα της Σταυρώσεως του Σωτήρος, ενόσω μάλιστα ανάβλυζε ακόμη αίμα· κατόπιν το εναπόθεσαν σε ιερό ναό και το τίμησαν με μεγαλοπρέπεια. Αυτή λοιπόν η μορφή του Θεανθρώπου παρέλαβε από εκεί ο βασιλεύς και τη μετέφερε με τιμές στο Βυζάντιο, όπως έχω ήδη διηγηθεί».²⁰²

ὑπνον ἀποπτήναι τῆς παρθένου τῶν ὀφθαλμῶν. ἀλλὰ τῆ μὲν παρθένῳ τὸ ὕπαρ ἐς τοῦτο». Καραλῆς, *Λέων Διάκονος Ιστορία*, σελ. 363. *Λέοντος Διακόνου Ιστορία*, σελ. 58

²⁰² «Λέγεται δὲ περὶ ταύτης τῆς θείας εἰκόνος ἐξαισίον τι συμβεβηκέναι τεράστιον. φασὶ γὰρ κατὰ τινα ἐστὶν τῆς Βηρυτοῦ 167 ἄνδρα τὰ Χριστιανῶν πρεσβεύοντα παροικεῖν, καθ' ἣν καὶ τὴν ῥηθεῖσαν εἰκόνα σεβόμενον ἀναθέσθαι. χρόνον δὲ ὕστερον καθ' ἑτέραν οἰκίαν μεταναστεῦσαι, καὶ, κατὰ θεῖαν τινὰ πρόνοιαν, λήθη περισχεθέντα κατὰ τὴν προτέραν οἰκίαν τὴν εἰκόνα παραλιπεῖν. ταύτην δὲ τὴν ἐστὶν Ἰουδαῖον παρεληφέναι τινὰ, ὥστε καὶ κατοικεῖν· τὸν δὲ τῶν ὁμοθρήσκων αὐτοῦ τινος εἰς τὴν ὕστεραίαν ἡστιακέναι. οὗς τῷ δόμῳ ὑπεισελθόντας καὶ πρὸς ἐνώπια τὴν τοῦ Σωτήρος σταύρωσιν ἀνατεθειμένην ἀθρήσαντας, δεινῶς λοιδορεῖσθαι τὸν Ἰουδαῖον, ὡς ἔκσπονδον τῆς σφῶν θρησκείας καὶ τὰ τῶν Χριστιανῶν σέβοντα. τὸν δὲ ὄρκους αὐτοῦς διαβεβαιουῖσθαι, ἦν μὴν μὴ τὴν τοιαύτην εἰκόνα ἕως τοῦ

Το παραπάνω περιστατικό συνιστά κοινό τόπο των συναξαρίων και γενικότερα της προφορικής παράδοσης. Λόγω του περιεχομένου του, αποτελεί μια χαρακτηριστική περίπτωση αντισημιτικής διάθεσης και, κατά τον Καραλή, θα μπορούσε να συσχετιστεί με την καταστροφή του Παναγίου Τάφου (1009) από τον χαλίφη της Βαγδάτης Αλ Χακίμ. Το γεγονός αυτό προκάλεσε αντιεβραϊκές αντιδράσεις σε όλο τον κόσμο της Χριστιανοσύνης και μπορεί να συσχετιστεί με την εμφάνιση και τη διάδοση του παραπάνω επεισοδίου με τον Εβραίο και την εικόνα.²⁰³

Σημαντικό ρόλο παίζει επίσης η εμφάνιση και η πορεία των άστρων. Η εμφάνιση ενός κομήτη, κατά την πολιορκία της Τριπόλεως, θα προκαλέσει την αναστάτωση του αυτοκράτορα και του στρατεύματος, ενώ θα τροφοδοτήσει μια σειρά από ετερογενείς προβλέψεις.

«Όπως είπα, ο κομήτης παρουσιάστηκε κατά την αρχή του Αυγούστου, ανατέλλοντας για ογδόντα ολόκληρες ημέρες, ανεβαίνοντας στο στερέωμα κατά τα μεσάνυχτα και διακρινόμενος μέχρι να ξημερώσει για τα καλά. Ο βασιλεύς λοιπόν, βλέποντας ένα τέτοιο ασυνήθιστο φαινόμενο, ρώτησε όσους έχουν αφιερωθεί στην παρατήρηση των άστρων, τι σκέφτονταν γι' αυτό το πρωτοφανέρωτο συμβάν. Και εκείνοι δεν αποφάνθηκαν όπως καθόριζε η επιστήμη τους, και σύμφωνα με το θέλημα του αυτοκράτορα αλλά και παρερμήνευαν την εμφάνιση του κομήτη, επαγγελλόμενοι ότι δήλωνε τάχα νίκες κατά των εχθρών και προσωπική μακροημέρευση. Οι άνδρες μάλιστα που έδιναν τέτοιες παραπλανητικές ερμηνείες ήταν ο λογοθέτης και ο μάγιστρος Συμεών και ο διοικητής της Νικομηδείας Στέφανος, άνδρες που υπήρξαν οι πιο μορφωμένοι απ' όλους τους σοφούς της εποχής τους. Όμως όχι, η εμφάνιση του κομήτη δεν δήλωνε τίποτε από αυτά, που οι άνθρωποι εκείνοι ισχυρίζονταν για να καλοπιιάσουν τον αυτοκράτορα, αλλά ακριβώς τα αντίθετα: φοβερές αποστασίες, επιδρομές αλλοφύλων, εμφύλιους σπαραγμούς, μετοικήσεις πόλεων και χωριών, πείνα και αρρώστια, φρικαλέους σεισμούς και ολοκληρωτική σχεδόν διάλυση της ρωμαϊκής

παρόντος θεάσασθαι. αὐθις δὲ πρὸς αὐτὸν τοὺς παλαμναίους ἐκείνους εἶπεν καὶ, εἰ μὴ τὰ τῶν Χριστιανῶν ὀργιάζεις, ἔργοις ἡμᾶς πληροφόρησον, καὶ ταύτην τὴν λόγην ἀνεληφώς, νύξον τὸ τοῦ Ναζαραίου εἰκόνισμα κατὰ τῆς πλευρᾶς, τὸν τρόπον, ὃν οἱ πατέρες ἡμῶν τοπάλαι τοῦτον σταυρώσαντες ἐλόγηυσαν. τὸν δὲ, τὴν λόγην μεταχειρισάμενον, ὡς εἶχε θυμοῦ, καὶ μάλιστα πληροφορεῖν ἐκείνους βουλόμενον, τὸ περιεπτόμενον αὐτῷ ἔγκλημα κατεπειγόμενον ἀποτρίψασθαι, νύξαι τὴν τῆς εἰκόνης πλευράν. ἅμα δὲ τῇ προσβολῇ τῆς αἰχμῆς, πλῆθος καταρρέυσαι σὺν ὕδατι αἵματος· τοὺς δὲ δυσσεβεῖς Ἰουδαίους πεπηγέναι τῷ φρικτῷ τοῦ θεάματος, καὶ τῆς φήμης διαδοθείσης, τοὺς τὰ Χριστιανῶν σέβοντας εἰσπηδήσαι τε τὴν τοῦ Ἐβραίου ἐστίαν, καὶ τὴν σεπτὴν τοῦ Σωτῆρος ἀνεληφέναι σταύρωσιν, ἔτι τὸ θεῖον 168 ἐκβλύζουσιν αἷμα, καὶ εἰς ἱερὸν ἀναθεῖναι σηκὸν, καὶ τιμᾶν μεγαλοπρεπῶς. ταύτην ὁ βασιλεύς τὴν θεάνθρωπον μορφήν ἐκεῖθεν ἀνεληφώς, τῷ Βυζαντίῳ παρέπεμψεν, ὡς μοι ἤδη δεδήλωται». *Λέοντος Διακόνου Ιστορία*, σελ. 63. Καραλής, *Λέων Διάκονος Ιστορία*, σελ. 385.

²⁰³ Καραλής Β., *Λέων Διάκονος, Ιστορία*, σελ. 14

επικράτειας, πράγματα άλλωστε που είδαμε και εμείς οι ίδιοι να συμβαίνουν από την έκβαση των διαδραματισθέντων».²⁰⁴

Παρόμοια είναι η ταραχή που προκαλείται από την εμφάνιση ενός αστεριού πάνω από το στράτευμα του αυτοκράτορα Βασιλείου. Στο παρακάτω απόσπασμα, ο Λέων παρουσιάζει emphatically ένα σύνολο δεισδαιμονιών και παραδοσιακών θέσεων για την κίνηση των άστρων, ενώ παράλληλα ανιχνεύεται μια κλασικιστική διάθεση, μέσα από το παράδειγμα της Ιλιάδας.²⁰⁵

«Δεν είχε ακόμη τελειώσει η πρώτη φρουρά της νύχτας, όταν ξάφνου αστέρι τεράστιο φάνηκε να πετάγεται από το ανατολικό μέρος του στρατοπέδου και, αφού αστραποβόλησε με άπλετο φως τις σκηνές, κατάπεσε μέσα στην ίδια την προστατευτική τάφρο κατά τη δυτική πλευρά, σβήνοντας διαλυόμενο σε αμέτρητες σπίθες. Αυτή λοιπόν η πτώση του άστρου δήλωνε απερίφραστα την άμεση εξολόθρευση του στρατοπέδου. Γιατί οποτεδήποτε κάτι παρόμοιο συμβαίνει, σημαίνει ταυτόχρονα και καταστροφή των ανθρώπων. Ως απόδειξη άλλωστε αδιάσειστη είναι το αστέρι που πέρασε πάνω από το πλήθος των Τρώων, όταν ο Πάνδαρος τόξευε τον Μενέλαο. Τότε ακριβώς μέσα στην ίδια μέρα, η φάλαγγα των Τρώων εξανάγκασε τους Αχαιούς σε εξευτελιστική υποχώρηση».²⁰⁶

Σε μεταγενέστερο χωρίο, η εμφάνιση φωτεινού άστρου σχετίζεται με τον σεισμό του 989. Η σημασία που αποδίδεται στην πορεία και την κίνηση των αστερών θα πρέπει

²⁰⁴ «ἀπ' ἀρχῆς δὲ μηνὸς Αὐγούστου, ὡς ἔφην, φανείς, ἐφ' ὅλαις ἡμέραις ἐπεποίητο τὴν ἐπιτολὴν ὀγδοήκοντα, ἀπὸ μέσων ἀνίσχων νυκτῶν, καὶ μέχρι σταθηρᾶς ἡμέρας ὀρώμενος. βασιλεὺς δὲ, τὸ ἀσύνηθες τεράστιον κατιδὼν, τοὺς περὶ τὴν τῶν μετεώρων ἐσχολακότας ἠρώτα 169 παρατήρησιν, ὅ,τι δὴ καὶ βούλοιο τὸ τοιοῦτον ἐξαίσιον. οἱ δὲ, οὐχ ὡς ἡ τέχνη παρῆχε τεκμαίρεσθαι, τρὸς δὲ τὸ τοῦ βασιλέως βούλημα, τὴν τοῦ κομήτου παρεξηγοῦντο ἐπιτολὴν, νίκην τε αὐτῷ κατ' ἐχθρῶν καὶ μακρότητα ἡμερῶν ἐπαγγελλόμενοι ἔσεσθαι. ἦσθη δὲ οἱ ταῦτα παρεξηγούμενοι Συμεώνης τε, ὁ Λογοθέτης καὶ Μάγιστρος, καὶ ὁ τῆς Νικομηδείας πρόεδρος Στέφανος, ἄνδρες τῶν τότε σοφῶν ὄντες ἐλλογιμώτεροι. ἀλλ' οὐχὶ ταῦτα ἢ τοῦ κομήτου παρεδήλου ἐπιτολῆ, ἢ πρὸς χάριν οἱ ἄνδρες τῷ αὐτοκράτορι ὑπηγόρευον, ἀποστασίας δὲ χαλεπᾶς, ἐθνῶν τε ἐπιδρομᾶς, καὶ ἐμφυλίου στάσεις, καὶ μεταναστάσεις πόλεων καὶ χώρων, λιμοὺς καὶ λοιμοὺς, καὶ φρικώδεις σεισμοὺς, καὶ πανολεθρίαν σχεδὸν τῆς Ῥωμαϊκῆς ἐπικρατείας, ἅπερ ἡμεῖς ἐκ τῆς τῶν πραγμάτων ἐκβάσεως εἶδομεν». *Λέοντος Διακόνου Ιστορία*, σελ. 64. Καραλής, *Λέων Διάκονος Ιστορία*, σελ. 387.

²⁰⁵ Ὅπως επισημαίνει ὁ Καρπόζηλος, ἡ κλασικιστικὴ διάθεση τοῦ Λέοντος σπανίζει στο ἔργο του. Τα μοναδικὰ παραδείγματα προέρχονται ἀπὸ τὴν *Ιλιάδα*. Καρπόζηλος, *Βυζαντινοὶ ιστορικοὶ καὶ χρονολόγοι, (8^{ος}-10^{ος} αἰῶνας)*, τ. Β', σ. 489.

²⁰⁶ «μήπω δὲ τῆς πρώτης φυλακῆς τῆς νυκτὸς συμπεραιωθεῖσης, ἐξαίφνης ἀστὴρ παμμεγέθης ἐκ τοῦ ἐφ' οὐ μέρους τοῦ χάρακος ὀρμηθεὶς καὶ τὰς σκηνὰς περιλάμψας ἀπλέτω φωτὶ, ἐπὶ τὸ ἐσπέριον μέρος παρ' αὐτὴν τὴν ταφρεῖαν καταπεσὼν, καὶ εἰς σπινθῆρας συχνοὺς διαιρεθεὶς, ἀπεσβέσθη. τὴν αὐτὴν δὲ τοῦ στρατοῦ παρεδήλου διαφθορὰν ἢ τοῦ ἀστέρος καταφορὰ. ἔνθα γὰρ τοιούτοτρόπον τι γενέσθαι συμβέβηκε, τοῦ ὑποκειμένου πανολεθρίαν ἐσήμηνε. τεκμήριον τοῦτο σαφὲς ὅ ἐπὶ τῆς Τρωϊκῆς πληθὺς κατενεχθεὶς ἀστὴρ, ὀπηνίκα Πάνδαρος τῷ Μενελάῳ ἐπετοξάζετο· ἐκεῖ γὰρ αὐθημερόν ἢ Τρωϊκὴ φάλαγξ πρὸς τῶν Ἀχαιῶν εἰς φυγὴν ἀγεννῆ συνεκλείετο. *Λέοντος Διακόνου Ιστορία*, σελ. 65. Καραλής, *Λέων Διάκονος Ιστορία*, σελ. 393.

να συσχετιστεί με τη γενικότερη αξία της αστρολογίας στον βίο των Βυζαντινών, για την οποία έγινε μνεία πιο πάνω.

Όπως προκύπτει από την παραπάνω εξέταση, τα ζητήματα, που απασχολούν τους δύο ιστορικούς, διαφέρουν χρονολογικά αλλά διέπονται από κοινή θεματική. Το μοτίβο της Θείας Πρόνοιας και της τύχης εγγράφεται στη συνολική προσπάθεια του Αγαθία και του Λέοντος να ερμηνεύσουν τις ιστορικές εξελίξεις της εποχής τους και, ειδικότερα, τις συμπεριφορές των ηγετικών προσώπων, τα φαινόμενα φυσικής καταστροφής και τις αντιδράσεις των ανθρώπων απέναντι σε αυτά. Αναλυτικά, η Θεία Πρόνοια και η τύχη αναδεικνύονται ως ερμηνευτικά εργαλεία επεξήγησης σημαντικών γεγονότων, και ιδίως φυσικών καταστροφών, ενώ παράλληλα ανιχνεύονται ως τόποι ρητορικής στους λόγους σημαντικών προσωπικοτήτων. Ο Αγαθίας μοιάζει να αμφιταλαντεύεται στη χρήση θεολογικών στοιχείων για την ερμηνεία των ιστορικών γεγονότων, ενώ ο Λέων τα χρησιμοποιεί σε μεγαλύτερη έκταση, εμπλουτίζοντάς τα με θαύματα και στοιχεία που παραπέμπουν στο είδος της χρονογραφίας.

Οι ιστορικές φυσιογνωμίες

Για να κατανοήσει κανείς τη συμβολή του Αγαθία και του Λέοντος στην ιστορική καταγραφή της εποχής τους, θα πρέπει αναγκαστικά να αναφερθεί στην απόδοση της φυσιογνωμίας των εμβληματικών ιστορικών προσώπων. Ήδη, στα προηγούμενα κεφάλαια δόθηκε βάρος στην κατεξοχήν περιγραφή των πολεμικών αναμετρήσεων αλλά και στον ρόλο της Θείας Πρόνοιας και της τύχης στη διανοητική σκευή των δύο ιστορικών. Το ερμηνευτικό μοντέλο προσέγγισης του Λέοντος και του Αγαθία ολοκληρώνεται με την κατανόηση του τρόπου που προσεγγίζουν τα ιστορικά πρόσωπα της εποχής τους.

Και σε αυτό το κεφάλαιο, θα επιχειρηθεί μια κειμενοκεντρική προσέγγιση των εκάστοτε ιστορικών μορφών, ενώ, όπου καθίσταται εφικτό, θα πραγματοποιηθεί μια συγκριτική ανάγνωση των δύο αυτών ιστορικών παραδειγμάτων. Όπως θα φανεί και στη συνέχεια, η ανάλυση της συμπεριφοράς των εκάστοτε ιστορικών προσώπων αποτελεί μια σημαντική ψηφίδα του συνολικότερου ιστορικού οικοδομήματος των δύο συγγραφέων. Μέσα από τις μικροϊστορίες των προσώπων, αναδεικνύονται τα πολλαπλά δίκτυα που συνδέουν την κοινωνική και πολιτική ζωή του Βυζαντίου και συνθέτουν το ευρύτερο ιστορικό αφήγημα της κάθε εποχής, όπως αυτό διαθλάται μέσα από το εστιακό πρίσμα του εκάστοτε συγγραφέα.

Από τις σελίδες του Αγαθία παρελαύνουν πολλά και διαφορετικά πρόσωπα. Ωστόσο, οι πιο εμβληματικές φυσιογνωμίες είναι σίγουρα αυτές των ηγετών είτε πρόκειται για αυτοκράτορες είτε για στρατιωτικούς. Το πρώτο πρόσωπο, στο οποίο αναφέρεται διεξοδικά ο Αγαθίας, είναι ο Θευδίβερτος, ο αρχηγός των Φράγκων, τον οποίο περιγράφει με τα εξής λόγια:

«Ήταν υπερβολικά παράτολμος, περιπετειώδης και αγαπούσε τον κίνδυνο πέρα από κάθε λογικό μέτρο. Όσο, λοιπόν, διαρκούσε ο πόλεμος των Ρωμαίων προς τον Τωτίλα, τον ηγεμόνα των Γόθων, αυτός ο Θευδίβερτος συνέλαβε και προσπάθησε να θέσει σε εφαρμογή ένα επιθετικό σχέδιο. Σύμφωνα με αυτό, θα συγκέντρωνε ένα ισχυρό και άκρως αξιόμαχο πλήθος και όσον καιρό ο Ναρσής και τα στρατεύματά του θα πάλευαν και θα ήσαν δεσμευμένα στην Ιταλία, αυτός θα εισέβαλε στις περιοχές της Θράκης και καταστρέφοντας τα πάντα εκεί, θα μετέφερε τον πόλεμο γύρω από το Βυζάντιο, την αυτοκρατορική πόλη. Είχε καταπιαστεί τόσο σοβαρά με το σχέδιό του και προετοιμαζόταν με μεγάλη επιμέλεια, ώστε έστειλε και πρέσβεις προς τους Γήπαιδες, τους Λομβαρδούς και κάποια άλλα γειτονικά έθνη, ζητώντας τους να τον

συνδράμουν κι εκείνοι στον πόλεμο. Διότι έβρισκε απαράδεκτο το ότι ο Ιουστινιανός στα αυτοκρατορικά νομοθετήματά του αυτοπαρουσιαζόταν ως “Φραγγικός, Αλαμανικός ή ακόμη και Γηπαιδικός ή Λογγοβαρδικός”, και άλλα τέτοια ονόματα, σαν να είχε υποδουλώσει ο ίδιος όλα αυτά τα έθνη. Ο Θευδίβερος ήταν εξοργισμένος με την προσβολή και απαιτούσε και οι άλλοι να συμμεριστούν το θυμό του, επειδή και εκείνους τους είχε, βέβαια, προσβάλει ο Ιουστινιανός. Πιστεύω, λοιπόν, ότι, εάν ο Θευδίβερος είχε πραγματοποιήσει αυτή την εκστρατεία, θα πλήρωνε άσχημα την αναίδειά του και θα είχε άδοξα σκοτωθεί είτε στη Θράκη είτε στην Ιλλυρία και σε κάποια τυχαία συνάντηση με Ρωμαϊκά τάγματα. Το ότι, βέβαια, έβαλε στο νου του αυτά τα σχέδια και μετά θέλησε να τα εφαρμόσει, έχοντας ολοκληρώσει τις προετοιμασίες του, θα μπορούσε να είναι τρανή απόδειξη για τον φρικτό και αλαζονικό χαρακτήρα του και για το ότι θεωρούσε ανδρεία την παράνοια και τον παραλογισμό. Αν, πάντως, δε διέκοπτε την επιχείρηση εκείνη ο θάνατος, ίσως και να είχε ξεκινήσει την εκστρατεία».²⁰⁷

Ο Αγαθίας παρουσιάζει έναν αλαζόνα και υπερόπτη Θευδίβερο, ο οποίος εξοργίζεται με τις προκλήσεις του Ιουστινιανού. Η απόφαση αυτή του Θευδίβερου, σύμφωνα με το Λουγγή, κριτικάρεται έμμεσα από τον ιστορικό, το οποίο διαφαίνεται στη συνέχεια της ιστορίας.²⁰⁸ Σύμφωνα με την αφήγηση του Θευδίβερου, ο Ιουστινιανός χρησιμοποιεί τίτλους που δεν του ανήκουν στα αυτοκρατορικά νομοθετήματά του. Αυτοπαρουσιαζόμενος ως «Φραγγικός, Αλαμανικός, Γηπαιδικός,

²⁰⁷ «τολμητίας τε γάρ ἦν ἐς τὰ μάλιστα καὶ παραχώδης καὶ πέρα τοῦ ἀναγκαίου τὸ φιλοκίνδυνον κεκτημένος. ἠνίκα γοῦν τοῖς Ῥωμαίοις ὁ πρὸς Τωτίλαν τὸν ἡγεμόνα τῶν Γότθων ὠδίνετο πόλεμος, τούτῳ δὴ τότε τῷ Θευδιβέρτῳ ἐβεβούλευτό οἱ καὶ διεσπούδαστο, ἕως ἐν Ἰταλίᾳ Ναρσης τε καὶ τὰ στρατεύματα ἐμόχθει καὶ ἐνησχόλητο, αὐτὸς πλήθη ἀγείρας ἄλκιμά τε καὶ μαχιμώτατα ἐς τὰ ἐπὶ Θράκης ἀφικέσθαι χωρία ἅπαντά τε τὰ τῆδε καταστρεψάμενος ἀμφὶ τὸ Βυζάντιον τὴν πόλιν τὴν βασιλίδα τὸν πόλεμον μεταστήσαι. οὕτω δὲ ἐνεργὸν τὸ βούλευμα ἐποιεῖτο καὶ τὴν παρασκευὴν ἐμβριθεστάτην, ὡς καὶ πρεσβεύεσθαι πρὸς τε Γήπαιδας καὶ Λαγγοβάρδους καὶ ἄλλα ἄττα πρόσσοικα ἔθνη, ἐφ' ᾧ καὶ οἶδε ξυλλάβοιντο τοῦ πολέμου. οὐ γὰρ ᾤετο ἀνεκτὰ εἶναι, ὅτι δὴ βασιλεὺς Ἰουστινιανὸς ἐν τοῖς προγράμμασι τοῖς βασιλείοις Φραγγικός τε καὶ Ἀλαμανικός, ἔτι δὲ Γηπαιδικός τε καὶ Λαγγοβαρδικός καὶ ἐτέροις τοιοῖσδε ὀνόμασιν ἀνεκηρύττετο, ὡς δὴ τούτων αὐτῶ τῶν ἐθνῶν ἁπάντων δεδουλωμένων. αὐτὸς τε δὴ οὖν χαλεπῶς ἔφερε τὴν ὕβριν καὶ τοὺς ἄλλους ξυγαλεπαίνειν ἠξίου ἅτε δὴ καὶ ξυνυβρισμένους. οἶμαι μὲν οὖν, εἰ καὶ τήνδε τὴν ἐκστρατείαν ἐποίησατο, ἀπάνωτο ἂν οὐκ ἐν καλῷ τῆς προπετείας, ἀλλὰ τυχὸν μὲν ἐν Θράκῃ, τυχὸν δὲ ἐν Ἰλλυριοῖς τάγμασι περιπεσῶν Ῥωμαϊκοῖς ἀκλεῶς ἂν διεφθάρη. τό γε μὴν ἐς ἔννοιαν ταῦτα βαλέσθαι καὶ εἶτα θελήσαι τε καὶ ἐφίεσθαι καὶ τό γ' ἐκείνου μέρος ἅπαντα ἤδη πεπράχθαι, κράτιστον ἂν εἴη τὸν ἄνδρα τεκμηριῶσαι, ὡς δεινός τε ἦν καὶ αὐθάδης καὶ οἷος τὸ μανιῶδες καὶ ἐμπληκτον ἀνδρείαν ἠγεῖσθαι. εἰ γὰρ μὴ ἐφθασεν ἢ τοῦ βίου τελευτῇ τὸ ἐγχείρημα, ἴσως ἂν καὶ ἐνήρξαστο τῆς πορείας». *Αγαθίου Σχολαστικού Ιστοριών*, σελ. 6. Αλεξιάκης, *Αγαθίου Σχολαστικού Ιστορίαι*, σελ. 87-91.

²⁰⁸ Λουγγής, Γ., «Ο “πρῶτος αὐτοκράτωρ Ρωμαίων” καὶ ὁ “πρῶτος Ρωμαίων ἁπάντων”. Ἡ ἀνολοκλήρωτη Reconquista», *Βυζαντινά Σύμμεικτα*, τ. 5, 1983, σελ. 232.

Διαθέσιμο ἐδῶ: <https://ejournals.e-publishing.ekt.gr/index.php/bz/article/view/3498>. Ανακτήθηκε: 06/06/2020

Λογγοβαρδικός», ο Ιουστινιανός υπαινίσσεται πως ασκεί εξουσία σε αυτά τα εδάφη, προκαλώντας την οργή του Θευδίβερτου. Ωστόσο, όπως σημειώνει ο Α. Αλεξάκης, ο Ιουστινιανός δε χρησιμοποιεί σε κανένα επίσημο έγγραφο τους τίτλους «Γηπαιδικός» ή «Λογγοβαρδικός». Πιθανότατα, ο Αγαθίας παρουσιάζει εδώ τον Θευδίβερτο να συκοφαντεί τον Ιουστινιανό. Πρόκειται λοιπόν για επινόηση του ιστορικού. Παρομοίως, επινόηση του Αγαθία είναι και ο θάνατος του Θευδίβερτου. Παρότι πολλές πηγές, συγκεκριμένα ο Γρηγόριος και ο Γρηγόριος της Τούρ, μαρτυρούν ότι ο Θευδίβερτος πέθανε από αρρώστια, ο Αγαθίας παρουσιάζει τον Θευδίβερτο να πεθαίνει από το χτύπημα ενός μεγάλου ταύρου στο κυνήγι. Σύμφωνα με τον Kaldellis, το επεισόδιο αυτό συνιστά λογοτεχνική επινόηση του Αγαθία, ο οποίος υποβάλλει τους πιο καλλιεργημένους αναγνώστες του σε ένα παιχνίδι γνώσεων.²⁰⁹ Ο ίδιος, όπως σημειώνει και ο Καρπόζηλος, έδινε αρκετά μεγάλη βαρύτητα στα ηθικά διδάγματα που προέκυπταν μέσα από τις αφηγήσεις του, αναδεικνύοντας κάθε φορά το χρηστικό χαρακτήρα της ιστορίας. Δεν είναι τυχαίο, εξάλλου, το γεγονός ότι κινούμενος σ' αυτό το πλαίσιο, κάνει αναφορές και στην ελληνική μυθολογία.²¹⁰ Ο Λουγγής, όπως έγινε αναφορά παραπάνω, θεωρεί ότι ο θάνατος του Θευδίβερτου και η τελική εξουδετέρωση των Φράγγων, άφησε περιθώρια στον Αγαθία να υποβαθμίσει με έμμεσο τρόπο το μέγεθος και τη δύναμη του φραγγικού κινδύνου για την αυτοκρατορία.²¹¹ Ο ίδιος, δεν στέκεται μόνο εκεί, αφού παρακάτω αναφέρεται στις αδυναμίες που είχαν τα σχέδια του Φράγγου βασιλιά για εκστρατεία μέχρι τη Θράκη.²¹²

«Πίστεύω, λοιπόν, ότι, εάν ο Θευδίβερτος είχε πραγματοποιήσει αυτή την εκστρατεία, θα πλήρωνε άσχημα την αναιδεία του και θα είχε άδοξα σκοτωθεί είτε στη Θράκη είτε στην Ιλλυρία σε κάποια τυχαία συνάντηση με τα ρωμαϊκά τάγματα. Το ότι, βέβαια, έβαλε στο νου του αυτά τα σχέδια και μετά θέλησε να τα εφαρμόσει, έχοντας ολοκληρώσει όλες τις προετοιμασίες του, θα μπορούσε να είναι τρανή απόδειξη για τον φρικτό και αλαζονικό χαρακτήρα του και για το ότι θεωρούσε ανδρεία την παράνοια και τον παραλογισμό. Αν, πάντως, δεν διέκοπτε την επιχείρηση αυτή ο θάνατος, ίσως και να είχε ξεκινήσει την εκστρατεία».²¹³

²⁰⁹ Αγαθίου Σχολαστικού Ιστορία, Αλεξάκης, υποσημειώσεις 24 και 25, σελ. 89-93.

²¹⁰ Καρπόζηλος, *Βυζαντινοί ιστορικοί και χρονογράφοι (4^{ος}-7^{ος} αιώνας)*, τ. Α', σελ. 436-437

²¹¹ Λουγγής, «Ο "πρώτος αυτοκράτωρ Ρωμαίων" ...», σελ. 232.

²¹² Ο.π., σελ. 232

²¹³ «οἶμαι μὲν οὖν, εἰ καὶ τήνδε τὴν ἐκστρατείαν ἐποιήσατο, ἀπάνωτο ἂν οὐκ ἐν καλῇ τῆς προπετείας, ἀλλὰ τυχὸν μὲν ἐν Θράκῃ, τυχὸν δὲ ἐν Ἰλλυριοῖς τάγμασι περιπεσὼν Ῥωμαϊκοῖς ἀκλεῶς ἂν διεφθάρη. τό γε μὴν ἐς ἔννοιαν ταῦτα βαλέσθαι καὶ εἶτα θελήσαι τε καὶ ἐφίεσθαι καὶ τό γ' ἐκείνου μέρος ἅπαντα ἤδη πεπράχθαι, κράτιστον ἂν εἴη τὸν ἄνδρα τεκμηριῶσαι, ὡς δεινός τε ἦν καὶ αὐθάδης καὶ οἷος τὸ μανιῶδες καὶ ἔμπληκτον ἀνδρείαν ἠγεῖσθαι. εἰ γὰρ μὴ ἔφθασεν ἢ τοῦ βίου τελευτῇ τὸ ἐγχείρημα, ἴσως

Ο Ναρσής είναι ένας από τους βασικούς πρωταγωνιστές του Αγαθία, και παρουσιάζεται ως ένας ικανός στρατιωτικός, που λειτουργεί με σύνεση και ταπεινότητα. Τα στοιχεία αυτά αναδύονται με τυποποιημένους όρους που αφορούν κυρίως την τόλμη, την ανδρεία και ενίοτε την στρατιωτική παιδεία των προσώπων. Οι χαρακτηρισμοί αυτοί απαντούν αρκετές φορές μέσα στο έργο του Αγαθία, χωρίς ωστόσο ο ίδιος να προβαίνει σε περαιτέρω εμβυθύνσεις όπως γίνεται στο Λέοντα Διάκονο. Οι όροι, εξάλλου, ήταν τυπικοί και σε καμία περίπτωση δεν αποτελούσαν κάποιο δείγμα ομοιότητας²¹⁴. Η σωφροσύνη και η ταπεινότητα, επομένως, λειτουργούν τυπικά στην απόδοση της φυσιογνωμίας αυτού του στρατηλάτη.

«Ο Ναρσής, ο στρατηγός των Ρωμαίων, δεν είχε ακόμη πληροφορηθεί με ακρίβεια όλα αυτά. Επειδή, όμως, ήταν πολύ προνοητικός και επέμενε να προλαβαίνει συνεχώς τις κινήσεις των εχθρών, αποφάσισε αμέσως να καταλάβει με τη βία τους οικισμούς που κατείχαν ακόμη οι Γότθοι στην Τοσκάνη. Χωρίς να φτάνει σε χυδαία έπαρση, υπερηφανευόμενος πέρα από το μέτρο όταν νικούσε, και χωρίς να παραδίδεται στην άνεση και την απόλαυση μετά από τους κόπους (κάτι που οποιοσδήποτε άλλος θα έκανε), αμέσως κίνησε το στρατό του με όση ταχύτητα μπορούσε και κατευθύνθηκε προς την Κύμη».²¹⁵

Το περιστατικό με τους κατοίκους της Λούκα είναι ενδεικτικό. Ο Ναρσής αποδεικνύεται επινοητικός και μεγαλόψυχος, αφού με ένα απλό τέχνασμα και τη ρητορική του δεινότητα, κατορθώνει να στρέψει τους κατοίκους προς την επιθυμητή για τον ίδιο κατεύθυνση. Στο σημείο αυτό ο Αγαθίας, με έμμεσο τρόπο αναδεικνύει και το χριστιανικό φρόνημα του Ναρσή, όπου η μετριοφροσύνη και ο οίκτος απέναντι στους ηττημένους αποτελούσαν βασικά χαρακτηριστικά ενός ικανού στρατηγού, όπως ειπώθηκε σε προηγούμενο κεφάλαιο. Ο ίδιος αποφεύγει να κάνει άμεση αναφορά στο χριστιανισμό λόγω του κλασικού χαρακτήρα που υιοθετεί στο έργο του. Με

ἂν καὶ ἐνήρξατο τῆς πορείας». *Αγαθίου Σχολαστικού Ιστοριών*, σελ. 7. Αλεξάκης, *Αγαθίου Σχολαστικού Ιστορία*, σελ. 89-91.

²¹⁴ Καρπόζηλος, *Βυζαντινοί ιστορικοί και χρονογράφοι, (8^{ος}-10^{ος} αιώνας)*, τ. Β', σελ. 499-500

²¹⁵ «Ναρσή δὲ ὁ τῶν Ῥωμαίων στρατηγός, εἰ καὶ τότε ἐς τὸ ἀκριβὲς οὐπω ἐπέπυστο, ἀλλὰ προμηθεῖα γε πλείστη χρώμενος καὶ φθάνειν αἰεὶ τὰς τῶν πολεμίων ἐθέλων ὀρμάς, αὐτίκα τὰ ἐς Τουσκίαν πόλιστα, ὑπὸ τῶν Γότθων ἔτι κατεχόμενα, ἔγνω βιαιότατα παραστήσασθαι. 2 οὔτε γὰρ τῇ νίκῃ πέρα τοῦ μετρίου φρουαττόμενος ἐς ἀπειροκαλίαν ἐπῆρτο οὔτε, ὅπερ ἕτερος ἂν ἐπεπόνθει, ἐς ῥαστώνην τε καὶ ἡδυσπᾶθειαν μετὰ τοὺς πόνους ἐξέκλινεν, ἀλλ' εὐθύς, ὅπως εἶχεν ὀρμῆς, κινήσας τὸν στρατὸν ἐπὶ τὴν Κύμην ἐχώρει». *Αγαθίου Σχολαστικού Ιστοριών*, σελ. 9-10. Αλεξάκης, *Αγαθίου Σχολαστικού Ιστορία*, σελ. 112-113.

οποιαδήποτε χριστιανική νύξη υπήρχε κίνδυνος να αλλοιωθεί ο κλασικός αυτός χαρακτήρας, που μιμείται σε όλο το φάσμα της ιστορίας του.

«Ο Ναρσής, λοιπόν, ήταν φυσικά εξοργισμένος που εξαπατήθηκε και ετοιμαζόταν για πολιορκία. Κάποιοι από το περιβάλλον του πίστευαν ότι έπρεπε να εκτελέσουν και όλους τους ομήρους, ώστε όσοι ήσαν μέσα στην πόλη να υποφέρουν και να τιμωρηθούν μ' αυτόν τον τρόπο για την απάτη. Ο στρατηγός, όμως, επειδή ενεργούσε πάντα με τη λογική και άφηνε πολύ λίγο χώρο στην οργή, δεν έφτασε σε τέτοιο σημείο απανθρωπιάς, να σκοτώσει, δηλαδή, αθώους ανθρώπους για παραπτώματα άλλων, αλλά μηχανεύτηκε το παρακάτω τέχνασμα. Άρχισε να φέρνει στο μέσον τον ένα μετά τον άλλο τους ομήρους με τα χέρια τους δεμένα κάτω από τη μέση και το κεφάλι σκυμμένο και να τους επιδεικνύει στους ομοφύλους τους σε μια οικτρή κατάσταση, ενώ απειλούσε ότι θα τους εκτελέσει αμέσως, εάν δεν έσπευδαν να κάνουν πράξη τα όσα είχαν συμφωνήσει».

Η παραπάνω ενέργεια του Ναρσή αποτελεί μέρος ενός πλασματικού τεχνάσματος. Ο ίδιος επιδιώκει να μεταστρέψει αναίμακτα τη γνώμη των κατοίκων της Λούκα, χωρίς να προκαλέσει καταστροφές. Προσποιείται πως θα σκοτώσει τους ομήρους για να προκαλέσει τον οίκτο τους και τελικά τους αφήνει ελεύθερους. Μάλιστα, μετά την απελευθέρωση των ομήρων, κερδίζει τις εντυπώσεις, δείχνοντας αυτοπεποίθηση και μεγαλοψυχία, γεγονός που επηρεάζει τους κατοίκους της Λούκα και τους στρέφει προς το μέρος του. Ο Αγαθίας σκιαγραφεί έναν χαρισματικό στρατηγό και ρήτορα, που φέρεται με σύνεση στους αντιπάλους του αναδεικνύοντας παράλληλα και τα χριστιανικά στοιχεία.

«Αφού, λοιπόν, έφτασαν σε τέτοιο σημείο ηλιθιότητας, ο Ναρσής, δείχνοντας τεράστια μεγαλοψυχία, ελευθέρωσε αμέσως τους ομήρους και τους έστειλε στα σπίτια τους χωρίς να πάρει λύτρα ή να υποχρεώσει την πόλη να συμφωνήσει κάτι άλλο. Και καθώς οι Λουκανοί θαύμαζαν και αναρωτιόνταν για ποιο λόγο το έκανε αυτό, εκείνος τους είπε: “Δεν συνηθίζω να κερδίζω με απατηλές παραστάσεις και ψεύτικες ελπίδες. Νομίζω ότι και χωρίς αυτές, αν δεν συνθηκολογήσατε αμέσως με τη θέλησή σας, ετούτα εδώ θα σας υποτάξουν”. Και καθώς έλεγε αυτά, έδειχνε τα ξίφη. Οι όμηροι, τότε, που είχαν απελευθερωθεί και είχαν ξαναβρεθεί με τους ομοφύλους τους, άρχισαν να επαινούν με ενθουσιασμό τον Ναρσή, ενώ τριγυρνούσαν στις διάφορες παρέες. Ανέφεραν τη φροντίδα και την επιμέλεια που τους πρόσφερε και παντού ψιθυριζόταν ότι ήταν ήρεμος και γλυκομίλητος και ότι συνδύαζε τη μεγαλοφροσύνη με τη δικαιοσύνη. Και έτσι, αυτά τα λόγια επρόκειτο σύντομα να αποδειχθούν πιο

αποτελεσματικά από τα όπλα, εφόσον καθησύχαζαν όσους από το πλήθος ήσαν εριστικοί και άπειστοι και έπειθαν τους περισσότερους να συνταχθούν με τους Ρωμαίους».²¹⁶

Η ρητορική δεινότητα του Ναρσή εξαιρείται διαρκώς μέσα στο κείμενο και έχει ήδη σχολιαστεί σε προηγούμενο κεφάλαιο. Αξιοποιώντας το μοτίβο της Θείας Πρόνοιας και της τύχης στον λόγο του, ο Ναρσής εμψυχώνει τους στρατιώτες του και τους συσπειρώνει.

«Διότι ο Ναρσής ήταν άνθρωπος εξαιρετικά συνετός και δραστήριος, δεινός στο να προσαρμόζεται στις περιστάσεις. Αν και δεν είχε ιδιαίτερα μορφωθεί, ούτε είχε εκπαιδευτεί στη ρητορική, από τη φύση του ήταν προικισμένος και ικανός να παραστήσει με λόγια τις σκέψεις του. Και αυτό, παρά το γεγονός ότι ήταν ευνούχος και είχε μεγαλώσει με αρκετή άνεση στο παλάτι. Ήταν, επίσης, μικρόσωμος και η δίαιτά του τον διατηρούσε πολύ αδύνατο. Παρόλα αυτά, τον διέκρινε απίστευτη ανδρεία και μεγαλοφροσύνη· σε όποιον έχει στην ψυχή του τόσο ελεύθερο και γενναίο φρόνημα, τίποτε δεν μπορεί να σταθεί εμπόδιο στο δρόμο για την αριστεία. Τότε, λοιπόν, ο Ναρσής εμφανίστηκε μπροστά στους στρατιώτες και τους είπε τα εξής: “Εκείνοι που έχουν συνηθίσει να νικούν κάθε φορά τους εχθρούς και η κάθε τους επιχείρηση να στέφεται με επιτυχία, λυπούνται αμέσως και απελπίζονται, όταν ακόμη και για λίγο κάτι δεν εξελιχθεί όπως προσδοκούν. Εγώ, όμως, νομίζω ότι δεν ταιριάζει στον φρόνιμο άνθρωπο να συνεπαίρνεται από την ευνοϊκή τύχη, όταν γνωρίζει επιτυχίες, αλλά να είναι πάντοτε ψυχολογικά προετοιμασμένος για την κάθε μεταβολή που εύκολα μπορεί να συμβεί ανά πάσα στιγμή. Διότι μόνο εκείνοι που σκέφτονται με αυτόν τον τρόπο θα θεωρήσουν κάθε επιτυχία ως τη μεγαλύτερη ευχαρίστηση, ενώ δε θα λυπηθούν ιδιαίτερα όταν κάτι δεν καταλήξει όπως το υπολόγιζαν [...] Και όμως, πρέπει μάλλον να χαιρόμαστε για ό,τι συνέβη, διότι με αυτό, νομίζω, τιμωρηθήκαμε

²¹⁶ «ἐς τοῦτο δὲ αὐτῶν ἀβελτερίας ἐληλακότων Ναρσῆς ὁ στρατηγὸς πολλῇ χρώμενος τῇ μεγαλοφροσύνῃ ἀφήσει τούτους εὐθὺς καὶ ἐς τὰ οἰκεῖα ἐκπέμπει, οὔτε λύτρα κομισάμενος οὔτε ἄλλο τι τὴν πόλιν ὁμολογεῖν ἀναγκάσας. θαυμαζόντων δὲ τῶν Λουκανῶν καὶ ὅτου δὴ ἔνεκα τοῦτο δράσειεν ἀμφιγνοούντων, “οὐ σὺνηθες ἔμοιγε” ἔφη “βωμολοχίας τε καὶ γλίσχραις ἐλπίσιν ἐγκαλλωπίζεσθαι. οἶμαι γὰρ καὶ τούτων ἄνευ, εἰ μὴ ὡς τάχιστα ἐκόντες εἶναι προσχωρήσοιτε, ἀλλὰ ταῦτά γε ὑμᾶς παραστήσονται.” καὶ ἅμα λέγων ἐπεδείκνυε τὰ ξίφη. οἱ μὲν δὴ ἄνδρες ἀφειμένοι καὶ τοῖς ὁμοφύλοις ἀναμιχθέντες ἐν εὐφημίᾳ πολλῇ τὸν Ναρσῆν ἐποιούντο ἐπὶ τοὺς ξυλλόγους φοιτῶντες· ἐμμένητο δὲ τῆς κομιδῆς τε καὶ ἐπιμελείας ὀπόσης ἔτυχον πρὸς αὐτοῦ, ὅτι τε μελίχιος καὶ εὐδόμιλος καὶ τὸ μεγαλοῦργον ἔχοι τῷ δικαίῳ ἀνακεκραμένον, ἐκασταχοῦ ἐνιθυρίζετο. καὶ ἐμελλον ἄρα οὐκ ἐς μακρὰν οἶδε οἱ λόγοι μείζονα τῶν ὀπλων διαπράττεσθαι, κατακηλοῦντες τοῦ πλήθους ὀπόσον φίλερι καὶ παλίμβολον, καὶ ὡς πλείστους ἀναπέσειν τὰ Ῥωμαίων ἐλέσθαι». *Αγαθίου Σχολαστικού Ιστοριῶν*, σελ. 13. Αλεξάκης, *Αγαθίου Σχολαστικού Ιστορία*, σελ. 139.

για τη μεγάλη μας τύχη και ξεφύγαμε από τον υπερβολικό φθόνο, έτσι που τώρα να μπορούμε να προσβλέπουμε με αυτοπεποίθηση στους καινούριους αγώνες, μια και στο εξής θα επιστρέψουμε πάλι στις νίκες. Αν και οι εχθροί υπερτερούν σε αριθμούς, εμείς σίγουρα με την οργάνωσή μας, αν είμαστε συνετοί, θα τους κερδίσουμε. Επιπλέον, θα πολεμήσουμε εναντίον ξενόφερτων εισβολέων, που, όπως είναι φυσικό, στερούνται τα αναγκαία εφόδια, ενώ εμείς είμαστε καλά προετοιμασμένοι. Και πολλά φρούρια και πόλεις θα μας προσφέρουν ασφάλεια, αν κάπου χρειαστεί, ενώ για εκείνους δεν υπάρχει τέτοια δυνατότητα. Τέλος, θα συμπαραταχθεί μαζί μας και ο Θεός, διότι δίκαια αμυνόμαστε για την πατρίδα μας, ενώ εκείνοι λεηλατούν ξένη γη».²¹⁷

Η ρητορική επιδεξιότητα του Ναρσή σε συνδυασμό με το πάθος που συνόδευε τους λόγους που εκφωνούσε στο στράτευμά του, αναδείκνυαν το δυναμικό και επιβλητικό του χαρακτήρα. Ο ίδιος με το δυναμισμό του κατάφερνε να επιβάλλεται στους στρατιώτες του κερδίζοντας το σεβασμό, την υπακοή και κυρίως την αφοσίωσή τους. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτής της προσήλωσης αποτελούν οι Έρουλοι που τον συνόδευαν.²¹⁸

«Επειδή, όμως, πριν από λίγες ημέρες είχε πεθάνει από αρρώστεια ο Φιλίμουθ, ο αρχηγός των Ερούλων που εκστράτευαν μαζί του, ο Ναρσής χρειάστηκε να ορίσει ως αρχηγό κάποιον δικό τους. Διόρισε, λοιπόν, αμέσως τον ομόφυλο τους Φούλκαρι, ανηψιό του Φανιθέου. Αυτόν και τον Ιωάννη του Βιταλιανού, τον Βαλεριανό, τον Αρταβάνη και άλλους στρατηγούς και διοικητές μαζί με το μεγαλύτερο και πιο

²¹⁷ «Ἦν γὰρ ὁ Ναρσῆς ἔμφρων ἐς τὰ μάλιστα καὶ δραστήριος καὶ δεινὸς ἀρμόσασθαι τῷ παρεμπίπτοντι, καὶ παιδείας μὲν αὐτῷ οὐ τι μάλα μετῆν οὐδὲ τὰ τῆς εὐγλωττίας ἐπεφρόντιστο, φύσεως δὲ ὁ γε δεξιότητι διέπρεπε καὶ παραστήσαι οἷός τε ἦν λόγῳ τὰ βεβουλευμένα καὶ ταῦτα τομίας γε ὦν καὶ ἐν τοῖς βασιλείοις τρυφερώτερον ἀνατεθραμμένος. ἦν δὲ ἄρα καὶ τὸ σῶμα βραχύς καὶ ἐς ἰσχύτητα ἐκδεδητημένος. τὸ δὲ ἀνδρεῖον καὶ μεγαλουργὸν ἐς τοσοῦτον ἐκέκτητο, ἐς ὅσον ἀμέλει καὶ ἀπιστεῖσθαι. οὕτως ἄρα ὄφ' ἂν ἐν τῇ ψυχῇ φρόνημα ἔλευθέριόν τε καὶ γενναῖον ἐνῆ, τούτῳ δὲ οὐδὲν ὀπιούν κώλυμα γίγνεται μὴ οὐχὶ εἶναι ἀρίστῳ. τότε δὴ οὖν ὁ Ναρσῆς παρελθὼν ἐς μέσον τῆς στρατιᾶς ἔλεξε τοιάδε· «Τοῖς μὲν εἰθισμένοις ἐκάστοτε τῶν πολεμίων κρατεῖν καὶ διὰ παντὸς αἰσίων πειρᾶσθαι τῶν ἔργων, τούτοις εἴ γέ τι καὶ πρὸς βραχὺ μὴ καθόσον οἴονται χρῆναι ξυμπέσοι, παραιρεῖται τὸ χαῖρον εὐθύς καὶ τὰς ἐλπίδας ἀμβλύνει. ἐγὼ δὲ προσήκειν οἶμαι οἷς ἔμφροσιν ἐν ταῖς εὐπραγίαις τῇ τύχῃ μὴ συνεξαίρεσθαι, ἀλλ' ὡς ῥάδιον ὄν μεταβολὴν γίνεσθαι τῶν παρόντων οὕτως ἀεὶ παρεσκευάσθαι τὰς γνώμας. τοῖς γὰρ ὧδέ πως ἔχουσι τρόπον ἥδιστον μὲν ἢ εὐτυχία φανεῖται, οὐ σφόδρα δὲ λυπηρόν, εἴ που τυχὸν καὶ παρὰ γνώμην σφαλῆεν [...] καὶ τοι χαίρειν ἡμῖν μᾶλλον ἐπὶ τῷ γεγενημένῳ προσήκει. ἐν τούτῳ γὰρ οἶμαι τὸ ὑπερβάλλον τῆς εὐτυχίας κεκόλασται καὶ τὸ λίαν διαφθονεῖσθαι πεφεύγαμεν, καὶ τὸ λοιπὸν θαρρεῖν ἡμῖν πάρεστι τοὺς ἀγῶνας ὡς ἐνθέν δε πάλιν νικᾶν ἀρχόμενοις. εἰ γὰρ καὶ πλήθει σεμνύνεται τὸ πολέμιον, ἀλλ' εὐκοσμία γε κατὰ τὸ μᾶλλον αὐτῶν, ἦν σωφρονῶμεν, περιεσόμεθα, μαχοῦμεθ' αὐτὸν πρὸς ἀνδρας ἐπήλυδας καὶ τῶν ἐπιτηδείων ὥσπερ εἰκὸς ἀποροῦντας, εὐ τούτων ἡμεῖς ἔχοντες· φρούρια δὲ πολλὰ καὶ πόλεις ἀσφάλειαν ἡμῖν, εἴ που δεήσει, παρέξουσι, τοῖς δὲ ταῦτα οὐκ ἔσται. συναγωνιεῖται δὲ καὶ τὸ κρεῖττον ἡμῖν, ὡς σφόδρα δικαίως ὑπὲρ τῶν οἰκείων ἀμυνομένοις· οἱ δὲ τὴν ἐτέρων δημοῦσιν». *Αγαθίου Σχολαστικού Ιστοριών*, σελ. 16. Αλεξιάκης, *Αγαθίου Σχολαστικού Ιστορία*, σελ. 149-153. Αντίστοιχα ενθαρρυντικός είναι και ο λόγος του Βελισσαρίου. Βλ. Αλεξιάκης, *Αγαθίου Σχολαστικού Ιστορία*, σελ. 711-715.

²¹⁸ Λουγγής, «Ο “πρῶτος αὐτοκράτωρ Ρωμαίων”...», σελ. 225

αξιόμαχο μέρος του στρατού, τους διέταξε να παρακάμψουν τις Άλπεις, το όρος που υψώνεται ανάμεσα στην Τοσκάνη και την Αιμιλία, και να καταλήξουν στον ποταμό Πάδο».²¹⁹

«Και ενώ ο στρατός είχε ξεκινήσει και ο στρατηγός είχε ήδη ανέβει στο άλογο, του αναγγέλλεται ότι κάποιος Έρουλος (όχι ένας από τους πολλούς και ανώνυμους, αλλά κάποιος από ευγενέστατη οικογένεια και πολύ γνωστός) είχε σκοτώσει με φρικτό τρόπο έναν από τους δούλους του για ασήμαντο παράπτωμα. Αμέσως σταμάτησε με το σπηρούνι το άλογο και διέταξε να φέρουν στη μέση το φονιά, διότι δεν ήταν σωστό να ξεκινήσουν για τον πόλεμο πριν απαλειφθεί και εξαγνισθεί το μίasma. [...] Απρόθυμος, λοιπόν, να ανεχθεί την απραξία, μήνυσε στο Ναρσή να περιμένει, διότι και οι Έρουλοι θα συμπαραταχθούν μαζί του αμέσως. Ο Ναρσής, όμως, του είπε ότι δεν μπορούσε να μείνει, αλλά θα φροντίσει να παραταχθούν και οι Έρουλοι όπως πρέπει, αν τύχει και εμφανισθούν έστω και λίγο αργότερα. Και οι Έρουλοι, εξοπλισμένοι καλά, άρχισαν να βαδίζουν με τάξη για το πεδίο της μάχης».²²⁰

Ο Ναρσής εδώ προκειμένου να ξεκινήσει τη μάχη με καλούς οиωνούς, δεν δέχεται να μείνει ατιμώρητος ο Έρουλος που σκότωσε άδικα το δούλο του. Η προληπτική αυτή τακτική αποσκοπούσε στο να αποφευχθούν οι αρνητικοί οиωνοί και την εφάρμοζαν ανεξαιρέτως οι περισσότεροι στρατηγοί.

Ο συνετός Ναρσής έρχεται σε πλήρη αντιδιαστολή με τον αλαζόνα Φούλκαρι, ο οποίος θα πληρώσει την απερισκεψία του με τη ζωή του και θα πέσει νεκρός στη μάχη. Όπως και στην ερμηνεία των γεγονότων, έτσι και στην ερμηνεία της βιογραφίας των προσώπων, ο Αγαθίας διέπεται από διδακτικό τόνο, επισημαίνοντας διαρκώς ότι η αμετροέπεια τιμωρείται, ενώ η φρόνηση επιβραβεύεται. Ο ίδιος έχει επιλέξει να χρησιμοποιεί στη θέση της τύχης, τις έννοιες της αμαρτίας και της θεικής

²¹⁹ «ἐπεὶ δὲ Φιλίμουθ ὁ τῶν ξυνεπομένων Ἐρουλῶν στρατηγὸς οὐ πολλαῖς πρότερον ἡμέραις νόσφ' ἀλοὺς ἔτε θνήκει, ἔδει δὲ ἄρα αὐτοὺς ὑπ' ἰδίῳ τινὶ τάττεσθαι ἡγεμόνι, αὐτίκα ὃ γε Φούλκαριν αὐτοῖς τὸν ὁμόφυλον ἐπιστήσας, τὸν Φανιθεοῦ ἀδελφιδοῦν, ἐκέλευσεν ἅμα Ἰωάννη τῷ Βιταλιανοῦ καὶ πρὸς γε Βαλεριανῷ καὶ Ἀρταβάνῃ καὶ μὲν δὴ καὶ ἄλλοις στρατηγοῖς καὶ ταξίαρχοις ξὺν τῷ πλείονι καὶ ἀκμιωτάτῳ στρατῷ τὰς Ἄλπεις τὸ ὄρος περιελθόντας, ὃ δὴ ἐν μέσῳ Τουσκίας τε τῆς χώρας καὶ Αἰμιλίας ἀνέχει, ἀμφὶ τὸν Πάδον ἰκέσθαι τὸν ποταμὸν». *Αγαθίου Σχολαστικού Ιστοριῶν*, σελ. 11. Αλεξιάκης, *Αγαθίου Σχολαστικού Ιστοριῶν*, σελ. 124-129.

²²⁰ «ἐν ᾧ δὲ τὸ στράτευμα ἐκεκίνητο καὶ ἤδη ὁ στρατηγὸς τῷ ἵπῳ ἐπεβεβήκει, ἀγγέλλεται οἱ, ὡς Ἐρουλὸς τις ἀνὴρ, οὐ τῶν πολλῶν παρ' αὐτοῖς καὶ διαλανθανόντων, ἀλλ' εὐπατρίδης ἐν τοῖς μάλιστα καὶ ἀρίδηνλος, ἕνα τῶν οἰκείων θεραπεύοντων ἀπεκτο νῶς εἴη οἰκτρότατα ἐφ' ὄτῳ οὐκ εὐφροσύνῃ καὶ σφαλέντα. αὐτίκα δὴ οὐκ ἐπισχὼν τῷ ῥυτῆρι τὸν ἵππον παράγει ἐξ μέσον τὸν ἀνδροφόνον, ὡς οὐχ ὄσιον ὄν ἐπὶ τὸν πόλεμον ἰέναι πρὶν ἀπολυμῆνασθαι καὶ ἀφαγνίσαι τὸ μίasma. [...] οὐκοῦν ἡρεμεῖν ἀνασχόμενος ἐσήμεινε τῷ Ναρσῇ ἀναμένειν, ὡς καὶ αὐτῶν ὅσον οὐπω παρεσομένον· ὁ δὲ μενετέα μὲν οὐκ ἔφη, μελήσειν δὲ ὁμῶς αὐτῷ ὅπως ἂν ἐν δέοντι καὶ οἶδε τετάξοιτο, εἰ καὶ ὀλίγῳ ὕστερον τύχοιεν ἀφιγμένοι. οἱ μὲν οὖν Ἐρουλοι εὖ μάλα ἐξοπλισμένοι ἐπορεύοντο βάδην ἐν κόσμῳ». *Αγαθίου Σχολαστικού Ιστοριῶν*, σελ. 26. Αλεξιάκης, *Αγαθίου Σχολαστικού Ιστορίας*, σελ. 215-217.

ανταπόδοσης²²¹, όπως σημειώθηκε και σε προηγούμενο κεφάλαιο. Τα στοιχεία αυτά αποτελούν κοινό τόπο σε όλο το εύρος του έργου.

«Διότι, ο Φούλκαρις, ο στρατηγός των Ερούλων, ήταν μεν ανδρείος και από τη φύση του ατρόμητος στον πόλεμο, όμως, ταυτόχρονα, παράτολμος και ριψοκίνδυνος και του έλειπε η φρόνηση στις μάχες».²²²

«Ο Φούλκαρις, λοιπόν, έχοντας οριστεί στρατηγός δεν χάρηκε για πολύ το αξίωμά του, αλλά αφού ευτύχησε για λίγο, όσο βαστά η ευτυχία ενός ονείρου, γρήγορα έφτασε στο τέλος της καριέρας και της ζωής του».²²³

Ο διδακτισμός του Αγαθία δεν είναι φυσικά άσχετος με το μοτίβο της Θείας Πρόνοιας και της τύχης, που εξετάστηκαν σε προηγούμενο κεφάλαιο. Στον λόγο του Ναρσή, η επίδραση του θείου είναι εμφανής και φαίνεται να λειτουργεί υπέρ του ομιλητή, που κατορθώνει να πείσει το ακροατήριό του. Το ίδιο ισχύει και με άλλες προσωπικότητες. Ο Αγαθίας περιγράφει την εξέλιξη και το τέλος διάφορων ιστορικών φυσιογνωμιών, ερμηνεύοντας τον θάνατό τους ως απόρροια θείας δικαιοσύνης, όταν στο παρελθόν έσφαλαν και αδίκησαν τους συνανθρώπους τους. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι ο Ιουστίνος, που, ενώ γνωρίζει τις αισχύρες του Ιωάννη και την εκμετάλλευση των χωρικών μέσω του θεσμού της συνωνής, επιλέγει να σιωπήσει και να τον αφήσει να δρα ατιμώρητος. Παρά τις δόξες που κατά καιρούς θα γνωρίσει, ο Ιουστίνος θα βρει το τέλος που του ταιριάζει, το οποίο και ερμηνεύεται από τον Αγαθία ως αποτέλεσμα θείας δικαιοσύνης. Για μια ακόμη φορά, ο Αγαθίας βρίσκει την ευκαιρία να ηθικολογήσει σχετικά με την πορεία των ανθρώπινων πραγμάτων και της νομοτελειακής τιμωρίας όσων έπραξαν ανοσιουργήματα.²²⁴

Διαφορετικού τύπου αναφορές εντοπίζονται στο Βιβλίο Β', και συγκεκριμένα στην περιγραφή του Χοσρόη. Αρχικά, ο Αγαθίας μιλά με επαινετικά λόγια για τον Χοσρόη, για να αποδομήσει στη συνέχεια το προφίλ του πνευματώδους και σοφού ηγέτη. Πρόκειται για μια έμμεση αξιολογική κρίση του Αγαθία όπου με τη λανθάνουσα ειρωνεία του, έχει σκοπό να αναδείξει τη σαθρότητα του Πέρση μονάρχη. Η συναναστροφή του Χοσρόη με τον Ουράνιο αποτελεί εύγλωττο παράδειγμα του

²²¹ Καρπόζηλος, *Βυζαντινοί ιστορικοί και χρονογράφοι (4^{ος}-7^{ος} αιώνας)*, τ. Α', σελ. 272

²²² «Φούλκαρις γάρ ὁ τῶν Ἐρούλων στρατηγὸς ἀνδρείος μὲν ἦν δήπου καὶ οὐδὲν ὃ τι πολέμιον ἐπεφύκει δειμαίνειν, θρασὺς δὲ καὶ ταραχώδης [...]». *Αγαθίου Σχολαστικού Ιστοριών*, σελ. 14. Αλεξιάκης, *Αγαθίου Σχολαστικού Ιστορία*, σελ. 141-143.

²²³ «Φούλκαρις μὲν οὖν στρατηγὸς αἰρεθεὶς οὐ λίαν ἀπάνωτο τῆς τιμῆς, ἀλλὰ βραχὺ τι εὐημερήσας ὥσπερ ἐν ὄνειρατος εὐφροσύνη ταχεῖαν ἔσχε καταστροφὴν τῆς τε ἀρχῆς καὶ τοῦ βίου». *Αγαθίου Σχολαστικού Ιστοριών* σελ. 14. Αλεξιάκης, *Αγαθίου Σχολαστικού Ιστορία*, σελ. 147.

²²⁴ Βλ. ενδεικτικά τις σελ. 557-577. Αλεξιάκης, *Αγαθίου Σχολαστικού Ιστορία*, σελ. 557-577.

επιφανειακού χαρακτήρα των γνώσεων του Χοσρόη, που απέκτησε τη φήμη του μορφωμένου χάρη στις διαδόσεις του πλήθους, και ιδίως του φίλου του, του Ουρανίου.

«Διότι εκείνοι που υιοθετούν άκριτα το κάθε τι και συνηθίζουν να μένουν μ' ανοικτό το στόμα στο άκουσμα παράξενων και απίθανων πραγμάτων, παρασύρθηκαν εύκολα από τις καυχησιές και τους επαίνους του Ουρανίου και δεν κάθησαν να σκεφτούν ποιος είναι εκείνος που επαινεί και ποιος ο επαινούμενος. Τώρα, όσον αφορά την προετοιμασία του στρατού και την παράταξη των όπλων, δίκαια θα μπορούσε κάποιος να θαυμάσει τον Χοσρόη, γιατί ποτέ δεν υποχώρησε στην κούραση ή στην αδυναμία της προχωρημένης ηλικίας. Σχετικά, όμως, με την τέχνη του λόγου και τη φιλοσοφία, δεν θα έπρεπε να τον κρίνουμε λαμβάνοντας υπόψιν ότι υπήρξε συνομιλητής και μαθητής εκείνου του φοβερού Ουρανίου;»²²⁵

Ο Ουράνιος, σαν ιστορική φυσιογνωμία είναι άγνωστος από άλλες πηγές. Η μόνη γνωστή μαρτυρία για αυτή την προσωπικότητα είναι ο Αγαθίας και το επεισόδιο με την σχέση Χοσρόη και Ουρανίου. Η εκτενής αυτή παρέκβαση έχει σαν στόχο να αναδείξει τις επιδερμικές γνώσεις του Ουρανίου καυτηριάζοντας παράλληλα και τον κοινωνικό του περίγυρο. Αξιοσημείωτη σε αυτό το επεισόδιο είναι η σκωπτική διάθεση του Αγαθία απέναντι σ' αυτή την προσωπικότητα αλλά και η λεπτή ειρωνεία που διατρέχει όλο το χωρίο. Ο ίδιος και εδώ δεν εξοκείλει από το μοτίβο της θεικής ανταπόδοσης παρά την γελοιογραφικά σκιαγραφημένη περιγραφή προσώπων και καταστάσεων.

«Υπήρχε κάποιος άνδρας, Σύρος στην καταγωγή, Ουράνιος το όνομα, που τριγύριζε στην Κωνσταντινούπολη εξασκώντας το επάγγελμα του ιατρού. Από τις θεωρίες του Αριστοτέλη δεν ήξερε καμία σωστά, όμως, καυχόταν ότι γνώριζε σχεδόν τα πάντα και υπερηφανευόταν στις παρέες ότι ήταν ακαταμάχητος συζητητής. Πολλές φορές πήγαινε στο χώρο μπροστά από τη Βασιλείο Στοά, καθόταν στα βιβλιοπωλεία και κόμπαζε διαπληκτιζόμενος με όσους μαζεύονταν εκεί. Όλοι αυτοί ανακύκλωναν τις συνηθισμένες κουβέντες περί Θεού, για το ποια είναι η φύση Του και η ουσία Του και σχετικά με το αν πάσχει η θεότης ή το ασύγχυτο της ανθρώπινης και της θεικής φύσεως (στο πρόσωπο του Χριστού) και άλλα παρόμοια. Οι πιο πολλοί απ' αυτούς

²²⁵ «οἱ γὰρ ἀταλαιπώρως ἅπαντα προσιέμενοι καὶ ἀμφὶ ταῦτα δὴ τὰ ξένα καὶ παραλογώτερα τῶν ἀκουσμάτων διακεχνηότες ῥαδίως ὑπήγοντο ἐπικομπάζοντί τε αὐτῶ καὶ σεμνολογουμένῳ, μήτε ὅστις ὁ ἐπαιῶν μήτε ὄντινα ἐπαινοῖη καὶ ἐφ' ὅτῳ, διασκοποῦντες, ἐς μὲν γὰρ στρατευμάτων παρασκευὴν καὶ ὄπλων εὐκοσμίαν καὶ τὸ διὰ παντὸς ἐν τοῖς πολέμοις διαπονεῖσθαι δικαίως ἄν τις θαυμάσειε τὸν Χοσρόην, ὡς οὔτε ὄκνη εἶξαντα πρόποτε οὔτε τῆ τοῦ γήρωσ ἀσθενείᾳ λόγων δὲ πέρι καὶ φιλοσοφίας τοιοῦτον αὐτὸν ἡγητέον, ὁποῖον εἶναι εἰκὸς ἄνδρα ξυνόμιλόν τε καὶ ἀκροατὴν Οὐρανίου ἐκείνου ἀποδεδειγμένον». *Αγαθίου Σχολαστικού Ιστοριῶν*, σελ. 44. Αλεξιάκης, *Αγαθίου Σχολαστικού Ιστορίαι*, σελ. 351.

τολμώ να πω ότι δεν είχαν καν περάσει από την πρωτοβάθμια εκπαίδευση, ούτε είχαν την εμπειρία μιάς αξιοπρεπούς ζωής. [...] Εντούτοις, παρά το ότι ήταν τέτοιο απόβρασμα, ο Ουράνιος βρέθηκε κάποτε και στην Περσία, όταν τον πήρε μαζί του ο Αρεόβινδος ο πρεσβευτής. Όντας απατεώνας, χαμαιλέοντας και επιδέξιος στο να παίρνει ένα καθως πρέπει παρουσιαστικό, που στην πραγματικότητα δεν τον αντιπροεώπευε, φόρεσε αμέσως μια σεμνή στολή σαν αυτή που στα μέρη μας φορούν οι καθηγητές της ρητορικής και οι δάσκαλοι, πήρε σοβαρό και αυστηρό ύφος και παρουσιάστηκε στον Χοσρόη».²²⁶

Τελευταία, σημαίνουσα προσωπικότητα με την οποία καταπιάνεται ο Αγαθίας, είναι ο Ναχοραγάν. Μέσα από την διήγηση των γεγονότων αναδύεται η αλαζονική και υπεροπτική φυσιογνωμία του στρατηγού κατά τη οργάνωση και διεξαγωγή των μαχών. Ο Χοσρόης όταν ενημερώθηκε για την ήττα και τη φυγή του Ναχοραγάν στη Φάσι, διέταξε την τιμωρία του με εκδορά του σώματός του. Ο μαρτυρικός αυτός θάνατος συνδέεται από τον Αγαθία με τον αντίστοιχο αρχαιοελληνικό μύθο της τιμωρίας του Μαρσύα από τον Απόλλωνα. Σ' αυτό το χωρίο έγινε αναφορά και στο προηγούμενο κεφάλαιο, εξεταζόμενο από την οπτική της Θείας Πρόνοιας. Η στάση του Ναχοραγάν και το φρικτό του τέλος φανερώνουν και εδώ τη νομοτελειακή σχέση που υπάρχει ανάμεσα στις πράξεις και στο θάνατο, χωρίς ωστόσο ο Αγαθίας να δέχεται την τιμωρία με τη σημασία της εκδίκησης, όπως έγινε αναφορά στο προηγούμενο κεφάλαιο.

«Ο Χοσρόης, όταν πληροφορήθηκε όσα έγιναν γύρω από τη Φάσι και το ότι ο Ναχοραγάν είχε τραπεί σε φυγή κατά τη διάρκεια της μάχης, τον ανακάλεσε αμέσως από την Ιβηρία και τον τιμώρησε με αφάνταστη ωμότητα σύμφωνα με τα πατροπαράδοτα Περσικά έθιμα. Διότι θεώρησε ότι δεν ήταν αρκετή τιμωρία για την ανανδρία το να τον εκτελέσει απλώς με τη συνήθη διαδικασία. Έτσι, χαράζοντας το δέρμα του Ναχοραγάν από τον αυχένα, το έγδαρε όλο μέχρι τα πόδια και το ξερίζωσε

²²⁶ «Ἄνῆρ γάρ τις Σύρος τὸ γένος, Οὐράνιος ὄνομα, κατὰ τὴν βασιλέως πόλιν ἤλθο, τέχνην μὲν ἐπαγγελλόμενος τὴν ἰατρικὴν μετ' ἰέναι, τῶν δὲ Ἀριστοτέλους δογμάτων οὐδὲν μὲν ἐς τὸ ἀκριβὲς ἐγὶ γνωσκεν, ἐκομψεύετο δὲ ὡς πλεῖστα εἰδέναι, βρενθόμενος τῷ δύσερις εἶναι παρὰ τοὺς ξυλλόγους. 2 πολλάκις γὰρ ἰὼν πρὸ τῆς βασιλείου στοᾶς καὶ ἐν τοῖς τῶν βιβλίων ἡμενος πωλητηρίους διεπληκτίζετο καὶ ἐμεγαληγόρει πρὸς τοὺς αὐτόθι ἀγειρομένους καὶ ταῦτα δὴ τὰ εἰθισμένα ῥημάτια τοῦ κρείττονος πέρι ἀνακυκλοῦντας, ὅποιον δὴ τι αὐτοῖς ἦ τε φύσις ἐστὶ καὶ ἡ οὐσία, καὶ τὸ παθητὸν καὶ τὸ ἀξύνχυτον καὶ ἄλλα τοιάδε. 3 τούτων μὲν οὖν οἱ πλεῖστοι οὐδὲ ἐς γραμματιστοῦ, οἶμαι, φοιτήσαντες, οὐδὲ μὴν βίῳ ἀρίστῳ ἐκδεδιτημένοι [...] ἀλλὰ γὰρ τοιοῦσδε ὧν ὁ Οὐράνιος ἦκέν ποτε παρὰ τοὺς Πέρσας ὑπὸ Ἀρεοβίνδου τοῦ πρεσβευτοῦ ἀπηγμένος. ἄτε δὲ ἀπατεὼν καὶ κόθορνος καὶ οἶος τὴν οὐκ οὔσαν ἑαυτῷ περιποιεῖν εὐκοσμίαν, αὐτίκα ὃ γε στολὴν μὲν ἡμίσιχτο σεμνοτάτην, ὁποίαν παρ' ἡμῖν οἱ τῶν λόγων καθηγηταὶ καὶ διδάσκαλοι ἄμ φέννυνται, οὕτω δὲ σοβαρῶ δῆθεν καὶ ἐμβριθεῖ τῷ προσώπῳ ἐσεφοῖτα ὡς τὸν Χοσρόη». *Αγαθίου Σχολαστικού Ιστοριών*, σελ. 42. Αλεξάκης, *Αγαθίου Σχολαστικού Ιστορίαι*, σελ. 327-337.

από τις σάρκες. Κατόπιν, γύρισε τα μέσα – έξω, ώστε να φαίνεται το σχήμα των μελών του ανεστραμμένο προς τα έξω. Τέλος, το φούσκωσε απαλά σαν ασκί και το κρέμασε από έναν πάσσαλο, ως φρικτό και αηδιαστικό θέαμα, που πρώτος είχε τολμήσει να εφεύρε εκείνος ο Σαπώρ, ο οποίος βασίλεψε στους Πέρσες πολύ πριν από τον Χοσρόη. Βέβαια, υπάρχει και ο θρύλος του Μαρσύα από τη Φρυγία, που παραδίδει ότι αυτός συναγωνίστηκε με τον Απόλλωνα στον αυλό και στην αυλητική επιστήμη και ηττήθηκε κατά κράτος, και μάλλον δίκαια, επειδή δήθεν – αν δεν είναι εντελώς ηλίθιο να το πω – ανταγωνίστηκε στον αυλό τον προστάτη θεό, και ότι ο νικητής τον υπέβαλε σ' αυτή την τιμωρία για την αυθάδειά του· γι' αυτό και έγδαρε το δέρμα του Μαρσύα και το κρέμασε σε ένα δέντρο. Όλα αυτά είναι τερατώδεις επινοήσεις, μύθοι και παιχνίδια της φαντασίας των ποιητών, που δεν περιέχουν το παραμικρό ίχνος αλήθειας ή πιθανού. Ιδίως, μάλιστα, εκεί που διατείνονται ότι ο Απόλλωνας έγινε αυλητής, συναγωνίστηκε στην τέχνη και εξοργίστηκε τόσο μετά τη νίκη, ώστε να επιβάλει μια τόσο φρικτή και παρανοική ποινή στον ηττημένο. Πως θα ήταν δυνατό να βρει ευχαρίστηση ο θεός στο να φαίνεται κρεμασμένη στον αέρα η απόδειξη της απανθρωπιάς του; Αυτό το θέμα τραγούδησαν οι παλαιότεροι ποιητές και συνεχίζουν το ίδιο και οι νεώτεροι». ²²⁷

Ο διδακτισμός του Αγαθία δεν εκλείπει εντελώς από τον Λέοντα, ο οποίος, επίσης αποδοκιμάζει την αλαζονεία και επαινεί την πνευματικότητα και την εγκράτεια των εκάστοτε προσώπων. Για τον Καραλή, η ιστορία του Λέοντος προσεγγίζει σε μεγάλο βαθμό το αυτοβιογραφικό ιστορικό δοκίμιο, που θα επικρατήσει με τον Μιχαήλ Ψελλό, την Άννα Κομνηνή, τον Νικήτα Χωνιάτη και άλλους ιστορικούς του 15^{ου} αιώνα. ²²⁸ Σύμφωνα με την Patlagean, το έργο του Λέοντος μπορεί να διαβαστεί σαν

²²⁷ «Χοσρόης δὲ ὁ Περσῶν βασιλεύς, ἐπειδὴ ἐπέπυστο τὰ πρὸς τῷ Φάσιδι ξυμβεβηκότα καὶ ὅτι φυγὰς ἐκ τῆς μάχης ὁ Ναχοραγὰν ἐγεγόνει, αὐτίκα ἐξ Ἰβηρίας αὐτὸν μετακαλεσάμενος ὁμότατα μετῆλθε κατὰ τὸν πάτριον νόμον. 3 οὐ γὰρ ἀποχρῶσαν ᾤετο εἶναι ποινήν τῆς ἀνανδρίας τὸ οὕτω γοῦν αὐτὸν ἀπλῶς ἀποκτεῖναι, ἀλλ' ἐκ τοῦ αὐχένος τὸ δέρμα διαχαράζας ἀπέδειρεν ἅπαν μέχρι τοῖν ποδοῖν καὶ ἀφείλετο τῶν σαρκῶν πρὸς τὰ ἔνδον ἀνεστραμμένον, ὡς καὶ τοὺς τύπους τῶν μορίων ἐς τοῦμαλιν ὑποφαίνεσθαι καὶ δίκην ἀσκοῦ ἡρέμα ἐμπνευσθὲν ὑπὲρ σκόλοπος τινος ἀνηρτῆσθαι, οἰκτρόν τι θέαμα καὶ μιαρῶτατον καὶ πρῶτον, οἶμαι, Σαπώρη ἐκείνῳ τῷ πολλῷ ἔμπροσθεν Χοσρόου Περσῶν βεβασιλευκότητι τετολμημένον. 4 τὰ μὲν γὰρ ἐπὶ Μαρσύᾳ θρυλούμενα τῷ Φρυγί, ὡς ἔρις αὐτῷ πρὸς Ἀπόλλωνα ξυνέστη ὑπὲρ τῶν αὐλῶν καὶ τῆς αὐλητικῆς ἐπιστήμης ὅτι τε ἠσσήθη ἀνὰ κράτος ὁ Μαρσύας, καὶ μάλα δικαίως, ἅτε δήθεν, εἰ μὴ λίαν εὐηθεῖς εἰπεῖν, οἰκείῳ θεῷ ἀνταυλήσας, καὶ ὡς τήνδε ἀνέπλησε τὴν τιμωρίαν τῆς προπετείας ὑπὸ τοῦ νενικηκότος, ἀποδαρὲν αὐτῷ ἅπαν τὸ δέρμα καὶ ἐπὶ δένδρου ἠωρημένον· ταῦτα δὲ οὖν ἅπαντα ποιητῶν ἂν εἴη τερατεία καὶ μῦθοι καὶ παίγνια, οὔτε τῶν ἀληθῶν οὔτε τῶν εἰκότων ἐστοχασμένα, εἰ γὰρ αὐλητὴν φασὶ τὸν Ἀπόλλων γεγονέναι καὶ ἀμιλλώμενον ἐπὶ τῇ τέχνῃ καὶ ἐς τοσοῦτο μετὰ τὴν νίκην χαλεπήναντα, ὡς ἀνοσίαν οὕτω καὶ μανιώδη ποινήν ἐπαγαγεῖν τῷ ἠττημένῳ. πῶς δὲ ἂν καὶ ἤρεσκεν αὐτὸν ἐκ τοῦ μετεώρου φαινόμενον τῆς ἀπανθρωπιάς τὸ κατηγορημα; 5 ταῦτα γὰρ οἱ τε πρότερον ποιηταὶ ᾄδουσι καὶ οἱ νέοι παραλαβόντες συνάδουσιν». Αλεξιάκης, *Αγαθίου Σχολαστικού Ιστορίαι*, σελ. 577-579. *Αγαθίου Σχολαστικού Ιστοριών*, σελ. 85.

²²⁸ Καραλής, *Λέων Διάκονος, Ιστορία*, 17,21.

πολιτική ιστορία, σαν χρονικό της βασιλείας του Νικηφόρου Φωκά, του Τζιμισκή, του νεαρού Βασιλείου και των μεγάλων αριστοκρατικών εξεγέρσεων στη Μικρά Ασία. Μπορεί όμως να διαβαστεί και ως δυναστική ιστορία, που αποτυπώνει το πυκνό δίκτυο των κοινωνικών και ιδιωτικών σχέσεων, που επηρεάζουν τα ευρύτερα ιστορικά τεκταινόμενα.²²⁹ Σε αυτό το πλαίσιο, η οικογενειακή ζωή καθίσταται δραστικός παράγοντας διαμόρφωσης της πολιτικής και κοινωνικής ζωής, εφόσον μέσα από τις εκάστοτε μικροϊστορίες, διαμορφώνονται οι προϋποθέσεις για τη δρομολόγηση ευρύτερων ιστορικών εξελίξεων.²³⁰ Η παραπάνω άποψη δικαιολογείται και από την ίδια τη διάρθρωση του έργου: ο Λέων δεν ακολουθεί αυστηρή χρονολογική διάρθρωση του έργου του, με βάση δηλαδή τα έτη, αλλά επιχειρεί να περιγράψει τα σημαντικότερα γεγονότα που συμβαίνουν στην περίοδο διακυβέρνησης του κάθε αυτοκράτορα.²³¹

Τα βασικά πρόσωπα του κειμένου του Λέοντος, που θα μας απασχολήσουν στη συνέχεια, είναι ο Ρωμανός Β΄, ο Νικηφόρος Β΄ Φωκάς, ο Ιωάννης Τζιμισκής, ο ευνούχος Ιωσήφ Βρίγγας και η αυτοκράτειρα Θεοφανώ. Όπως παρατηρεί ο Καραλής, σε όλο το κείμενο του Λέοντος, διακρίνεται μια αμφιθυμία για τα περιγραφόμενα πρόσωπα και επεισόδια. Ο μελετητής θεωρεί πως το στοιχείο αυτό αποτελεί γνώρισμα κριτικής συνείδησης. Για παράδειγμα, ο Λέων επαινεί τον Φωκά ως στρατηγό, αλλά στέκεται κριτικά απέναντι στον διπλωμάτη. Αν και θαυμάζει την ασκητική του διάθεση, τοποθετείται με αμηχανία απέναντι σε ορισμένες συμπεριφορές του, όπως είναι η αποχή από τον έρωτα και το κρέας. Ο Τζιμισκής αναδεικνύεται σε σημαίνουσα προσωπικότητα για τον ίδιο, ενώ η στάση του ως προς τον Βασίλειο είναι επίσης διφορούμενη. Ο Λέων σε αντίθεση με τον Αγαθία, παρόλο που κι αυτός χρησιμοποιεί τυπικούς χαρακτηρισμούς, υπεισέρχεται σε ψυχογράφηση των εκάστοτε φυσιογνωμιών.²³² Σε γενικές γραμμές, πάντως, τα πρόσωπα επαινούνται ή αποδοκιμάζονται για τα ίδια περίπου χαρακτηριστικά: πνευματικότητα, ευσέβεια, εγκράτεια, το γένος και την ευγενική τους καταγωγή.²³³ Ο Καρπόζηλος σημειώνει ότι

²²⁹ Patlagean E., “Byzantium in the Tenth and Eleventh Centuries” in: Veyne P., (ed.), *A History of Private Life I. From Pagan Rome to Byzantium*, Cambridge, Massachusetts, The Belknap Press of Harvard University Press, 1992, σελ. 604-605.

²³⁰ Καραλής Β., *Λέων Διάκονος, Ιστορία*, σελ. 21.

²³¹ Βλ. Αθανασίου Χ., *Επαναστατικά κινήματα της επαρχιακής αριστοκρατίας εναντίον της κεντρικής εξουσίας στο δεύτερο μισό του 10^{ου} αιώνα και στις αρχές του 11^{ου} (Νικηφόρος Β΄ Φωκάς 963-969—Ιωάννης Τζιμισκής 969-976—Βασίλειος Β΄ 976-1025)*, Μεταπτυχιακή Εργασία, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη, 2014, σ. 36. Βλ. επίσης Hunger, *Βυζαντινή Λογοτεχνία*, τ. Β΄, σελ. 184.

²³² Καρπόζηλος, *Βυζαντινοί ιστορικοί και χρονογράφοι, (8^{ος}-10^{ος} αιώνας)*, τ. Β΄, σελ. 499 – 500.

²³³ Ο.π., τ. Β΄, σελ. 48

ο Λέων στο σχολιασμό των προσώπων του έχει σαν γνώμονα κάποια επιμέρους κριτήρια που έχουν να κάνουν με την κοινωνική ταυτότητα των εκάστοτε εξιστορούμενων μορφών.²³⁴ Αναφορικά με τον Ρωμανό, ο Λέων αναφέρει τα εξής:

«Ο άνθρωπος αυτός ήταν γενικώς μειλίχιος, ευπρόσωπος, γλυκομίλητος και μεγαλοπρεπής στο παράστημα, γεμάτος από κάθε είδους καλοκαγαθία, γενναιοδωρία, και συγκατάβαση προς όλους τους υπηκόους. Ήταν ωστόσο παραδομένος σε νεανικές ηδυπάθειες και παιχνιδίσματα και έφτανε μάλιστα ως το σημείο να μεταφέρει μέσα στο παλάτι όσους τον παρακινούσαν σε τέτοια συμπεριφορά —πράγμα βεβαίως ανάρμοστο».²³⁵

Η περιγραφή του Ρωμανού δεν καταλαμβάνει μεγάλη έκταση διότι αφενός η βασιλεία του ήταν χρονικά σύντομη και αφετέρου επίκεντρο της αφήγησης είναι η απόφασή του για διεξαγωγή πολέμου εναντίον των Αράβων της Κρήτης. Ο Λέων, παρά όλα αυτά, περιγράφει τον Ρωμανό γενικά ως ήρεμο, καλοσυνάτο και προσφιλή αυτοκράτορα, τονίζοντας παράλληλα και τη ροπή του στις σαρκικές απολαύσεις. Παρεμφερής σχολιασμός της φυσιογνωμίας του συνατάται στο βιβλίο Β΄, στην περιγραφή του θανάτου του. Ο θάνατος του Ρωμανού σχολιάζεται εκτενώς και περιγράφονται οι εικασίες που ακολούθησαν σχετικά με την αιτιολογία του.

«Βρισκόταν κιόλας στα μισά της οδοιπορίας, όταν μια φήμη που ανήγγελε τη μετάσταση του βασιλιά Ρωμανού, από αυτόν τον κόσμο, μεταφέρθηκε στον στρατηγό. Εκείνος τότε, ταραγμένος από την απροσδόκητη είδηση, διέκοψε την πορεία και στάθμευσε στην ύπαιθρο. Λέγεται μάλιστα ότι, ο αυτοκράτορας Ρωμανός εξεμέτρησε το ζην κάτω από τις ακόλουθες συνθήκες. Αμέσως μόλις ανέλαβε την εξουσία, έδειξε προς τους υπηκόους του πρόσωπο καλόγνωμο, μετριοπαθές και ευεργετικό· για τούτο και μερικοί μοχθηροί κοιλιόδουλοι και ερωτομανείς κατόρθωσαν να διαβρώσουν το καλοκάγαθο ήθος του νεαρού, μεταστρέφοντάς τον στην τρυφηλή ζωή και την ακόλαστη ηδονοθηρία, φουντώνοντας την όρεξή του για αλλόκοτες επιθυμίες. Έτσι λοιπόν, σε καιρό νηστείας, περίοδο που οι θεοφόροι πατέρες έχουν θεσπίσει για την κάθαρση της ψυχής και την επίμονη ανάταση προς τα πνευματικά αγαθά, οι παλιάνθρωποι εκείνοι έπαιρναν μαζί τους τον Ρωμανό και εξέδραμαν σε κυνήγια

²³⁴ Ο.π., σελ. 499 – 500

²³⁵ «άνηρ τάλλα μὲν ἐπιεικής, εὐπρόσωπός τε καὶ εὐόμιλος καὶ τὴν ὄραν ἀριπρεπής, καὶ παντοδαπῆς καλοκαγαθίας ἀνάπλεως, εὐμενής τε καὶ χρηστός πρὸς ἅπαν τὸ ὑπήκοον, ἐπτοημένος δὲ νεωτερικαῖς ἡδυπαθείαις καὶ παιδιαῖς, τοὺς δὲ ἐρεθίζοντας πρὸς ταῦτα κατὰ τὴν βασιλείον ἐστίαν, ὡς οὐκ ὄφελεν, ἐπαγόμενος». *Λέοντος Διακόνου Ιστορία*, σελ. 2. Καραλής, *Λέων Διάκονος Ιστορία*, σελ. 101-103.

ελαφιών, ξεμακραίνοντας σε βουνά απάτητα. Επανέκαμψαν λοιπόν από την εξόρμησή τους εκείνη, κουβαλώντας πίσω τον αυτοκράτορα στα κακά του χάλια και σε κατάσταση ψυχομαχητού. Μερικοί από δαύτους λοιπόν λέγανε τάχα ότι μια ξέφρενη ιππασία τού έσπασε καίρια όργανα του σώματος. Οι περισσότεροι όμως υποσιάζονται ότι ο γυναικωνίτης τον πότισε φαρμάκι. Είτε λοιπόν έτσι είτε αλλιώς, εγκατέλειψε αυτή τη ζωή ο Ρωμανός πάνω στο άνθος της ηλικίας του, έχοντας κρατήσει τα ηνία του κράτους για τρία χρόνια και πέντε μήνες, Αφού λοιπόν έφυγε από τον κόσμο αυτόν ο Ρωμανός, ο πατριάρχης Πολύευκτος και η γενική συνέλευση της συγκλήτου παρέδωσαν τη βασιλική εξουσία στα παιδιά του, τον Βασίλειο και τον Κωνσταντίνο, (που ήταν ακόμα νήπια και θήλαζαν), μαζί με τη μητέρα τους Θεοφανώ· η γυναίκα αυτή, που ενώθηκε με τα δεσμά του γάμου με τον Ρωμανό, προερχόταν από μια άσημη οικογένεια, αλλά ξεπερνούσε όλες τις γυναίκες του καιρού της στο κάλλος και στη σωματική ομορφιά. Επιστρέφω τώρα στη λογική σειρά της αφήγησής μου. Μόλις λοιπόν ο Νικηφόρος πληροφορήθηκε την αλλαγή στο ύπατο αξίωμα, δεν μπορούσε να ησυχάσει και ταραζόταν αδιάκοπα από πάμπολλες σκέψεις. Οι πρωτοφανείς αυτές περιστάσεις, όπως άλλωστε και το ευμετάβολο και το άστατο της τύχης, δεν άφηναν τον άνθρωπο να ηρεμήσει, καθώς φοβόταν ιδιαίτερα την επιρροή του Ιωσήφ, ο οποίος ήταν ευνούχος και πανίσχυρος στο βασιλικό ανάκτορο (είχε τιμηθεί με το πάνσεπτο αξίωμα του παρακοιμώμενου) και ο οποίος έτρεφε βαθιά έχθρα για το Νικηφόρο ».²³⁶

²³⁶ «Ἄρτι δὲ μεσοῦντι τὴν ὁδοιορίαν τῷ στρατηγῷ φήμη τις ὑπηντίαζε, τὴν ἐντεῦθεν ἐκδημίαν τοῦ ἄνακτος Ῥωμανοῦ διαγγέλλουσα. ὁ δὲ, τῷ ἀπροσδοκῆτῳ τῆς φήμης ἐκταραχθεὶς, ἐπέσχε τε τὴν διαπορείαν, καὶ κατὰ χώραν ὑπέμενε. λέγεται δὲ τοῦτον τὸν τρόπον ἐκπλήσαι τὸν βίον τὸν αὐτοκράτορα Ῥωμανόν. ἐπειδὴ παρειληφῶς τὴν ἀρχὴν ἐπιεικῆ τε καὶ μέτριον αὐτὸν καὶ εὐεργετικὸν τῷ ὑπῆκόῳ παρείχετο, ὑποδύντες τινὲς καὶ μετελθόντες τὸν ἄνθρωπον, μοχθηροὶ τε καὶ δοῦλοι γαστροὶ καὶ τῶν ὑπὸ γαστέρα, διαφθείρουσι τὸν καλοκάγαθόν τρόπον τοῦ νέου, τρυφὴν ὑποτιθέντες καὶ ἀκόλαστον ἡδονὴν, διεγείροντές τε πρὸς ἀλλοκότους ἐπιθυμίας τούτου τὴν ὄρεξιν. ἐντεῦθεν παρὰ τὸν καιρὸν τῶν νηστειῶν, ἃς πρὸς κάθαρσιν ψυχῶν καὶ ποδηγίαν τῶν κρειττόνων ἐξεῦρον ἄνδρες θεοφορούμενοι, παρειληφότες τὸν Ῥωμανὸν οἱ λοιμοὶ, ἐπὶ θηρείαν ἐλάφων ἴενται, ἐν δυσβάτοις ἐλαύνοντες ὄρεσιν. ἐκεῖθεν τε ἀναζεύξαντες τὸν αὐτοκράτορα συγκομίζουσι περιημεκτέοντα καὶ τὰ ἐπιθανάτια πνέοντα. καὶ τινες μὲν ἐκ τῆς ἀκαίρου φασὶν ἱππασίας σπασμὸν ἐγγενέσθαι τούτῳ περὶ τὰ καίρια. ὡς δὲ ἡ τῶν πλειόνων ὑπόνοια ἔχει, κόνειον αὐτὸν πεπωκέναι πρὸς τῆς γυναικωνίτιδος, εἴτε δὲ ἐκείνως, εἴτε καὶ οὕτως, ἀμείβει τὸν βίον ὁ Ῥωμανὸς τὴν τῆς ἡλικίας ἐλαύνων ἀκμὴν, τρεῖς ἐνιαυτοὺς πρὸς πέντε μῆσι τὴν αὐτοκράτορα διῆθνας ἀρχὴν. τούτου δὲ ἐξ ἀνθρώπων γεγονότος, τὴν τῆς βασιλείας ἀρχὴν παρὰ τε τοῦ πατριαρχοῦντος Πολυεύκτου καὶ τῆς συγκλήτου βουλῆς οἱ ἐκείνου παῖδες Βασίλειος καὶ Κωνσταντῖνος, νήπιοι κομιδῇ τελούντες καὶ τιθηνούμενοι, μετὰ Θεοφανοῦς τῆς μητρὸς ἐγχειρίζονται· ἥτις ἐξ ἀσήμου μὲν γένους φεῖσα, κάλλει δὲ καὶ σώματος ὥρα πασῶν τῶν τότε γυναικῶν ὑπερφέρουσα, Ῥωμανῷ συνηρμόσθη τῷ αὐτοκράτορι. ὁ δὲ Νικηφόρος (αὐτὴς γὰρ πρὸς τὸν εἰρμὸν ἐπάνειμι τῆς διηγήσεως) τὴν μεταβολὴν τῆς μεγίστης ἀρχῆς διενωτισθεὶς, παντοδαπὸς τις ἦν, ἄλλοτε ὑπ' ἄλλων λογισμῶν διαταραττόμενος, τὸ γὰρ ἄπιστον τῶν πραγμάτων καὶ τὸ παλίντροπον τῆς τύχης καὶ ἄστατον οὐκ εἶα τὸν ἄνθρωπον ἀτρεμεῖν, ὑπειδόμενον μάλιστα τὴν τοῦ Ἰωσήφ δυναστείαν, ὅς γε ἐκτομίας ὦν καὶ μάλιστα παρὰ τὴν βασιλείαν ἐστὶαν δυνάμενος (τῷ τοῦ παρακοιμώμενου γὰρ ἀξιώματι ἐσεμνύνετο), δυσμενῶς τῷ Νικηφόρῳ διέκειτο». *Λέοντος Διακόνου Ιστορία*, σελ. 11-12. *Καραλής, Λέων Διάκονος, Ιστορία*, σελ. 145-149.

Η Θεοφανώ είναι η κυρίαρχη γυναικεία μορφή στο έργο του Λέοντος και διαδραματίζει καθοριστικό ρόλο στις εξελίξεις. Στο παραπάνω απόσπασμα, διατυπώνεται ρητά η εικασία ότι ευθυνόταν για τον θάνατο του αυτοκράτορα Ρωμανού Β' («οι περισσότεροι όμως υποψιάζονται ότι ο γυναικωνίτης τον πότισε φαρμάκι»). Η ίδια θα παίξει επίσης σημαντικό ρόλο στη λήξη της διακυβέρνησης του Νικηφόρου Φωκά, συνωμοτώντας με τον Τζιμισκή. Κατόπιν, ο Λέων δε θα ασχοληθεί περισσότερο με την τύχη της.²³⁷ Αναφορικά με το ρόλο που διαδραμάτισε στη δολοφονία του Νικηφόρου Φωκά, ο Λέων παραθέτει τη συνομιλία μεταξύ του αυτοκράτορα και της Θεοφανούς, παρουσιάζοντας την να πλανεύει τον Φωκά με ψεύδη. Έχει ήδη δρομολογηθεί το σχέδιο εξόντωσης του αυτοκράτορα και η Θεοφανώ αναλαμβάνει να τον αποπροσανατολίσει προκειμένου ο Ιωάννης Τζιμισκής και οι συνωμότες να εισβάλλουν στον κοιτώνα του.

«Πηγαίνω για να φροντίσω την ανάπαυσή τους και μετά θα επιστρέψω σε σένα· άφησε όμως το μικρο δωμάτιο ξεκλείδωτο και μην αποσύρεσαι άπο τώρα· μόλις γυρίσω θα το κλείσω έγω μόνη μου».²³⁸

Οι γυναικείες μορφές γενικά στο έργο του Λέοντα δεν καταλαμβάνουν ιδιαίτερο χώρο, αλλά όταν αναφέρονται ο ίδιος τείνει να τις εξαίρει για την ομορφιά και τη σύνεση τους ως τυπικά χαρακτηριστικά.²³⁹ Η περίπτωση της Θεοφανούς δεν αποτελεί εξαίρεση διότι εκθειάζει την εξωτερική της εμφάνιση χαρακτηρίζοντάς την «ασύγκριτη καλλονή»²⁴⁰, χωρίς όμως να γίνεται λόγος για σύνεση και φρόνηση.

Το τέλος του Ρωμανού Β' θα σημάνει την αφετηρία της ιεραρχικής ανόδου του Νικηφόρου Φωκά, ο οποίος θα αναρριχηθεί σταδιακά στον αυτοκρατορικό θρόνο. Στο πρόσωπο του Νικηφόρου Φωκά, η Θεοφανώ θα βρει έναν σύμμαχο, καθώς μένοντας χήρα με δύο ανήλικα τέκνα (τον Βασίλειο και τον Κωνσταντίνο), νιώθει να απειλείται από τους διεκδικητές του θρόνου. Σύντομα, ο Νικηφόρος θα έρθει σε αντιπαράθεση με τον ισχυρό παρακοιμώμενο, Ιωσήφ Βρίγγα.

Ο ευνούχος Ιωσήφ Βρίγγας, έχοντας αξιώσεις για την αυτοκρατορική εξουσία, αντιμετωπίζει τον Νικηφόρο ως αντίπαλό του και επιχειρεί να τον βγάλει από τη μέση. Στο πλαίσιο εξόντωσής του, αποφασίζει να βρει συμμάχους. Σε κάποιο στάδιο αυτής

²³⁷ Καραλής, *Λέων Διάκονος, Ιστορία*, σελ. 21-22.

²³⁸ «ἄπειμι τὰ πρὸς θεραπείαν αὐτῶν ἐπισκήψασα, ἔπειτα δὲ φοιτήσω πρὸς σέ· ἀλλ' ἠνεωγμένος ὁ κοιτωνίσκος ἔστω, καὶ μὴ κλεισθήτω τὰ νῦν· παλινουστήσασα γὰρ ἐγὼ τοῦτον κλείσω λοιπόν». *Λέοντος Διακόνου Ιστορία*, σελ. 32.

²³⁹ Καρπόζηλος, *Βυζαντινοί ιστορικοί και χρονογράφοι, (8^{ος}-10^{ος} αιώνας)*, τ. Β', σελ. 499-500.

²⁴⁰ Λέοντας, βιβλίο Γ', §9 «ἀριπρεπῆ ταῖς ὥραις». Βλ. *Λέοντος Διακόνου Ιστορία*, σελ. 19.

της προσπάθειας, θα δοκιμάσει να συμμαχήσει με τον Ιωάννη Τζιμισκή, προτείνοντάς του την αρχιστρατηγία και τον θρόνο. Ωστόσο, ο Τζιμισκής θα φανερώσει τη μηχανορραφία του Βρίγγα στον Φωκά, ο οποίος και θα στεφθεί αυτοκράτορας τον Ιούλιο του 963.²⁴¹

Το ασίγηστο πάθος του Ιωσήφ για τον Νικηφόρο δηλώνεται στο εξής χωρίο:

«Στο μεταξύ, ο Ιωσήφ, που φοβόταν την παραμονή του Νικηφόρου στο Βυζάντιο, μήπως δηλαδή οργανώσει στάση κατά της εξουσίας, ιδιαίτερα μάλιστα επειδή έχαιρε της υπερβολικής λατρείας του στρατού και επειδή ο λαός τον θαύμαζε βαθιά για τα τρόπαια και τα ανδραγαθήματα που επιτέλεσε στις πολεμικές επιχειρήσεις, τον προσκαλούσε στα ανάκτορα με στόχο να τον απογυμνώσει από την ισχύ του, να τον τυφλώσει και να τον ξαποστείλει στην εξορία».²⁴²

Οι μηχανορραφίες του Ιωσήφ θα αποκαλυφθούν γρήγορα στον Νικηφόρο μέσω του Τζιμισκή. Ο Τζιμισκής πληροφορείται τα σχέδια του Ιωσήφ από σχετική επιστολή και θα τα μεταφέρει κατόπιν στον Νικηφόρο. Όλο το κείμενο του Λέοντος είναι γεμάτο από περιλήψεις επιστολών, συζητήσεων και καταγεγραμμένων κειμένων.²⁴³ Το περιεχόμενο της συγκεκριμένης επιστολής γνωστοποιείται στον Νικηφόρο, μέσα από τη συνομιλία του με τον Ιωάννη στο εξής χωρίο:

«Γενναίε άνδρα, *καθεύδεις ύπνον βαθύν*, περισσότερο και από τον Ενδυμίωνα κατά την παροιμία. Την ίδια ώρα, όμως, το αφεντικό της αυτοκρατορικής αυλής, εκείνος, ο αγαθός Ιωσήφ, μηχανεύεται τον θάνατό σου, με λυσσασμένη και δολοφονική ορμή, και δεν γνιοιάζεται αυτό το υποκείμενο αν θυσιαστεί ο ακατάβλητος στρατηγός των Ρωμαίων και χυθεί το αίμα του. Αυτά λοιπόν σχεδιάζει ένα ανθρωπάριο (ω κόποι και αγώνες και ανδραγαθίες), ένα ανδράποδο ανίκανο και μουνουχισμένο, μια τεχνητή γυναίκα, που δεν ξέρει τίποτε άλλο απ'όσα πλέκονται στον γυναικωνίτη. Εμπρός, όμως, φίλε μου, σήκω πάνω, αν θέλεις· και εμείς θα ακολουθήσουμε το σχέδιό σου, για να μην αφανιστούμε από ανδράποδα, αλλά να πράξουμε κάτι γενναίο και ανδρείο, για να μάθει ο Ιωσήφ, και όποιος άλλος πιστεύει τα ίδια με εκείνον, ότι δεν αγωνίζονται ενάντια σε άψητες και ανήλιαγες γυναικούλες, αλλά ενάντια σε άνδρες με

²⁴¹ Αθανασίου, *Επαναστατικά κινήματα της επαρχιακής αριστοκρατίας...*, σελ. 44.

²⁴² «ὁ δὲ Ἰωσήφ (ἔδεδοίκε γὰρ τὴν ἐπὶ τὸ Βυζάντιον τοῦ Νικηφόρου διατριβὴν, μὴ τι κατὰ τοῦ κράτους νεωτερίσειε, μάλιστα τοῦ στρατιωτικοῦ ἐκτόπως αὐτὸν στέργοντος καὶ τοῦ δήμου θαυμάζοντος, διὰ τε τὰ τρόπαια καὶ τὰ κατὰ πολέμους ἀνδραγαθήματα) ἐπὶ τὸ ἀνάκτορον τοῦτον ἐκαλεῖτο, εἰ πως αὐτὸν ψιλὸν τῆς δυνάμεως ἀπειληφῶς τῶν τε ὄψεων στερήσῃ καὶ ὑπερορία παραπέμψῃ». *Λέοντος Διακόνου Ἱστορία*, σελ. 12. Καραλής, *Λέων Διάκονος Ἱστορία*, σελ. 149.

²⁴³ Το σε ποιο βαθμό το περιεχόμενο αυτών των επιστολών, συζητήσεων αντικατοπτρίζει τον χαρακτήρα των προσώπων χρήζει μεγαλύτερης έρευνας. Βλ. Talbot & Sullivan, *The History of Leo the Deacon*, σελ. 15,16.

ακατάβλητο σθένος, ενάντια σε άνδρες που τους φοβούνται και τους τρέμουν οι βάρβαροι».²⁴⁴

Η αναφορά του Λέοντος στον Βρίγγα θα πρέπει να καταταχθεί σε μια ομάδα αντιβριγγικών κειμένων, όπου εκτός του Λέοντος, εντοπίζονται επίσης τα χρονογραφικά έργα του Σκυλίτζη, του Ζωναρά, του Μανασσή, και ορισμένα ακόμη μεταγενέστερα κείμενα που, στην ουσία, αντιγράφουν τα δύο πρώτα. Ωστόσο, οι εχθρικές αναφορές συνυπάρχουν με ευμενή προς τον Βρίγγα έργα. Στα φιλοβριγγικά κείμενα ανήκουν το 6^ο βιβλίο της *Συνέχειας* του Θεοφάνη και η διήγηση που παραδίδεται από το χειρόγραφο *Vaticanus. gr.* 163 του χρονογραφικού κύκλου του Λογοθέτη. Από το σύνολο των κειμένων, προκύπτει ότι ο παρακοιμώμενος Ιωσήφ Βρίγγας, μια από τις σημαντικότερες μορφές, που έδρασαν στο Βυζάντιο στα μέσα του 10^{ου} αιώνα, παραμένει πρόσωπο αμφιλεγόμενο.²⁴⁵

Το προφίλ του ευνούχου, Ιωσήφ Βρίγγα αποδίδεται με τα μελανότερα χρώματα και θα μπορούσε μάλιστα να συσχετιστεί με την περιγραφή της Θεοφανώς. «Για τον Λέοντα, τόσοι οι ευνούχοι όσο και οι γυναίκες είναι εισβολείς σε έναν κόσμο αμιγούς ανδρισμού, πολεμικών κατορθωμάτων και σωματικής αρτιμέλειας».²⁴⁶ Στο παραπάνω απόσπασμα, αναδεικνύεται η οπτική του Λέοντος σε έναν κόσμο, που κυριαρχούνταν από πρότυπα ανδρισμού, τα οποία με τη σειρά τους υπέβαλλαν και συγκεκριμένα μοντέλα κοινωνικής συμπεριφοράς. Ωστόσο, απουσιάζει στον Λέοντα –όπως και στους υπόλοιπους συγγραφείς της εποχής— η αναγκαιότητα της πρακτικής του ευνουχισμού.²⁴⁷

Σχετικά με τους ευνούχους, θα πρέπει να αναφερθεί ότι αποτελούσαν πολυπληθή κοινωνική τάξη στη βυζαντινή αυτοκρατορία, και ιδίως στην Αυτοκρατορική Αυλή. Εξαιτίας του ευνουχισμού τους, παρουσίαζαν δυσκολίες στην παραγωγή της

²⁴⁴ «ὡ γενναῖε, βαθὴν ὕπνον καθεύδεις, καὶ ὑπὲρ τὸν Ἐνδυμίωνα, ὡς φασιν· 39 ὁ δὲ τῆς βασιλικῆς κατάρχων αὐλῆς, ὁ χρηστὸς Ἰωσήφ, τὸν σὸν μανιώδει καὶ μαιφόνῳ ῥοπῇ κατεργάζεται θάνατον, καὶ ὅσον τὸ ἐπ' ἐκείνῳ, ὁ τῶν Ῥωμαίων ἀκαταγώνιστος ἐξείργασται στρατηγὸς, καὶ τὸ τούτου αἷμα ἐκκέχυται· καὶ ταῦτα παρ' ἀνδραρίου (ὡ πόνοι, καὶ μάχαι, καὶ ἀρετὴ) ἀμφιβόλου τε καὶ ἀνάνδρου, καὶ γυναιίου τεχνητοῦ, καὶ πλείω τῶν ἐν τῇ γυναικωνίτιδι δρωμένων εἰδότης μηδέν. ἀλλὰ διανάστα, ὡ ἴτ' ἀν, εἰ δοκεῖ· καὶ γενοίμεθα τῶν ἡμῶν λογισμῶν, ὅπως μὴ ὡς ἀνδράποδα παραπολώμεθα, γενναῖον δέ τι καὶ ἀνδρικὸν ἐργασοίμεθα, ὡς ἂν γνῶ καὶ Ἰωσήφ, καὶ εἴ τις ἄλλος εἶη τὰ ἐκείνου πρεσβεῦων, μὴ πρὸς ἀπαλὰ καὶ σκιατραφῇ διαμιλλώμενοι γυναικάρια, πρὸς ἄνδρας δὲ ἀκαταγώνιστον κεκτημένους ἰσχὺν, καὶ οὐδ' ἢ βάρβαρος φρίττει καὶ τέθηπε». *Λέοντος Διακόνου Ἱστορία*, σελ. 14. Καραλής, *Λέων Διάκονος Ἱστορία*, σελ. 161.

²⁴⁵ Μαρκόπουλος Α., «Ιωσήφ Βρίγγας, Προσωπογραφικά προβλήματα και ιδεολογικά ρεύματα», *Βυζαντινά Σύμμεικτα*, τεύχος 4, 1981, σελ. 87-90. Διαθέσιμο εδώ: <https://ejournals.epublishing.ekt.gr/index.php/bz/article/view/3483/3343/AbntCitationPlugin>

Ανακτήθηκε: 02/06/2020

²⁴⁶ Καραλής, *Λέων Διάκονος, Ἱστορία*, σελ. 23-24.

²⁴⁷ Ο.π., σελ. 22-23.

τεστοστερόνης, ορμόνης που είναι υπεύθυνη για τον σχηματισμό των ανδρογενετικών ιδιοτήτων και των ανδρικών φυλετικών χαρακτηριστικών. Εξαιτίας αυτής της έλλειψης, ενδεχομένως να αντιμετώπιζαν προβλήματα στη διαμόρφωση του ανδρικού σωματότυπου, όπως μείωση τριχοφυΐας, γυναικομαστία, αλλαγές στη φωνή κτλ. Ο όρος «τεχνητή γυναίκα», που χρησιμοποιεί ο Λέων για να περιγράψει τον Ιωσήφ, δεν είναι απαραίτητα μειωτικός, αλλά περιγράφει ίσως την εξωτερική όψη του Ιωσήφ.²⁴⁸

Ωστόσο, η ιδιότητα του ευνούχου δεν αποτελούσε μειωτικό στοιχείο για την κοινωνική τους υπόληψη. Χάρη στην αποχή από τις σαρκικές απολαύσεις και την αδυναμία τους να δημιουργήσουν οικογένεια, μπορούσαν συχνά να αναρριχηθούν σε υψηλά αξιώματα και απολάμβαναν την εμπιστοσύνη του αυτοκρατορικού ζεύγους. Μάλιστα, αρκετά συχνά ήταν παιδαγωγοί των αυτοκρατορικών διαδόχων. Οι περισσότεροι κατείχαν τους τίτλους του παρακοιμώμενου, του πρωτοβεστιάριου ή του θησαυροφύλακα.²⁴⁹

Για τον Ιωάννη Τζιμισκή και τον Νικηφόρο Φωκά, ο Λέων αναφέρεται γενικά με επαινετικά λόγια. Όπως επισημαίνει ο Α. Καρπόζηλος, το έργο του Λέοντος αναδεικνύει την ανδρεία του στρατηλάτη σε αντίθεση με την ανηθικότητα των ευνούχων της αυτοκρατορικής αυλής.²⁵⁰

Ο Νικηφόρος Φωκάς είναι ο δεύτερος κατά σειρά αυτοκράτορας, η βασιλεία του οποίου είναι μία από τις δύο βασικές του έργου του Λέοντα. Ο Λέων μέσα από την αφηγηματική του οπτική υπεισέρχεται σε εκτενή ψυχογράφηση των εξιστορούμενων προσώπων,²⁵¹ δίνοντας στον αναγνώστη μια πιο ολοκληρωμένη εικόνα της φυσιογνωμίας τους. Μέσα από τις πράξεις και τη στάση του στρατηλάτη αφήνει να διαφανεί και η προσωπική τοποθέτηση του Λέοντα. Όσον αφορά τον Νικηφόρο Φωκά, μετά το θάνατο του Ρωμανού και πριν την ανάληψη της βασιλείας από αυτόν, ο Λέων δίνει μια λεπτομερή περιγραφή της εξωτερικής του εμφάνισης με μικρή αναφορά στο ποιόν του χαρακτήρα του.

«Ως προς τη μορφή λοιπόν ήταν έτσι: το πρόσωπό του έκλινε μάλλον προς το μαυριδερό προς το λευκό, τα μαλλιά του ήταν πυκνά και σκούρα μαύρα τα μάτια του, γεμάτα από έγνοιες και φροντίδες, χωμένα πίσω από φρύδια παχιά. Η μύτη του δεν ήταν ούτε λεπτή ούτε χοντρή, τελειώνοντας απαλά σε κάποιο αετίσιο γύρισμα. τα γένια

²⁴⁸ Σταυρακάκης Ν., «Ο ευνουχισμός στο Βυζάντιο», *Αρχαία Ελληνικής Ιατρικής* 34.2 (2017), σελ. 257. Προσβάσιμο εδώ: <https://www.mednet.gr/archives/2017-2/pdf/255.pdf> Ανακτήθηκε: 2/6/2020

²⁴⁹ Ό. π., σ. 255.

²⁵⁰ Καρπόζηλος, ό. π., σ. 48. '

²⁵¹ Ό.π., σελ.. 499-500

του ήταν συμμετρικά, αραιά κάτω από το σαγόνι, όπου διακρινόταν το δέρμα του. Το παράστημά του ήταν στρογγυλεμένο και στιβαρό, έχοντας το στέρνο και τους ώμους φαρδείς στο μέγιστο βαθμό, φανερώνοντας ρώμη και ανδρεία παρόμοια με εκείνη του θρυλικού Ηρακλή. Όσο για την φρόνηση, την σωφροσύνη και την ακριβή διαπίστωση αυτού που έπρεπε να γίνει, ξεπερνούσε όλους τους υπόλοιπους άνδρες της γενιάς του».²⁵²

Ο Λέων θαυμάζει και επαινεί την ασκητική στάση ζωής του Νικηφόρου που έρχόταν σε αντίθεση με την προσωπικότητα της Θεοφανούς. Ο Άμαντος χαρακτηρίζει τον αυτοκράτορα ως ασκητικό και εγκρατή άνθρωπο ενώ την Θεοφανώ επιφανειακή και ασυνείδητη γυναίκα, που γοητευόμενη από το παρουσιαστικό του Τζιμισκή, συνωμότησε στην εξόντωσή του.²⁵³

«Εκείνος παράλληλα προσποιόταν ότι διατηρούσε ακόμα την συνηθισμένη του απaréγκλιτη εγκράτεια, αποφεύγοντας την συνουσία της γυναίκας και αρνούμενος την κρεοφαγία. Όσοι όμως είχαν αφιερωθεί στον μοναστικό βίο και τον νουθετούσαν με κάθε τρόπο για την συμπεριφορά του (τιμούσε άλλωστε υπερβολικά τους μοναχούς), δεν ήθελαν να επιμένει σ' αυτές τις αποφάσεις και τον προέτρεπαν και να αποδεχθεί την συζυγική ένωση και να μην αποφεύγει την κρεοφαγία σαν να ήταν κάτι φρικαλέο. Φοβούνταν βεβαίως, μήπως στραφεί προς την καλοπέραση και τα γλέντια, πράγμα άλλωστε φυσικό και κατρακυλήσει σε αλλόκοτες απολαύσεις, εκείνες που επινοούν οι ακαταλόγιστοι και ασύδοτοι άνθρωποι μόλις ανεβαίνουν στην εξουσία. Αφού λοιπόν πείστηκε στις προτάσεις των μοναχών, εγκατέλειψε την μετρημένη και συνηθισμένη του ζωή· έτσι, ήλθε σε γάμο με την σύζυγο του Ρωμανού, μιαν ασύγκριτη καλλονή που στην καταγωγή ήταν καθαρή Λάκαινα· ταυτόχρονα, από την ολιγαρκή διαίτα μεταπήδησε στην τρυφηλότερη απόλαυση της κρεοφαγίας. Ψιθυριζόταν μάλιστα παντού η φήμη ότι ο νόμος δεν ήταν με το μέρος τους και ότι η σύζευξη ήταν κάπως

²⁵² Λέοντας, Βιβλ. Γ', §8 τὴν δὲ ἰδέαν τοιοῦδε τις ἦν· ὄψις αὐτῷ πρὸς τὸ μέλαν πλέον ἢ τὸ λευκὸν ἀποκλίνουσα, κόμη δὲ βαθεῖα καὶ κυανῆ· ὀφθαλμοὶ μέλανες, ἐπὶ συννοίας πεφροντικότες, δασεῖαις ταῖς ὀφρύσιν ὑποκαθήμενοι· ῥίς μέσῳς ἔχουσα λεπτότητος καὶ παχύτητος, ἡρέμα συμπεραινομένη γρυπότητι· ὑπὴν ἰσόμετρος, ἀραιὰν παρὰ τὰς γνάθους προβαλλομένη τὴν πολιάν· ἀγκυλῶς τὴν ἡλικίαν καὶ στιβαρὸς, εὐρύτατος τὸ στέρνον καὶ ὄμους ὡς μάλιστα, τὴν μέντοι ἀνδρείαν καὶ ρώμην κατὰ τὸν θρυλλούμενον Ἡρακλῆν· φρονήσει δὲ καὶ σωφροσύνη καὶ τῷ τὸ δέον ἀνεπισφαλῶς ἐπιφράσασθαι, πάντων κατευμεγέθει τῶν κατ' ἐκείνου τὴν γενεὰν γεγεννημένων ἀνδρῶν». *Λέοντος Διακόνου Ἱστορία*, σελ. 18.

²⁵³ Άμαντος Κ.Ι., *Ἱστορία του Βυζαντινοῦ Κράτους*, 867-1204, τ. Β', Αθήνα, Οργανισμός Εκδόσεως Σχολικῶν Βιβλίου, 1957, σελ. 127-129.

ανίερη, επειδή ο Νικηφόρος ήταν ανάδοχος των παιδιών του αυτοκράτορα Ρωμανού και της Θεοφανούς». ²⁵⁴

Στο παραπάνω απόσπασμα, θα πρέπει κανείς να επιμείνει σε δύο σημεία: στην επιδοκιμασία της εγκράτειας του Νικηφόρου αλλά και στην επισήμανση της Θεοφανώς ως γνήσιας Λάκαινας. Όπως τονίζει ο Καραλής, ο Λέων φαίνεται να επιδοκιμάζει την ευγενική καταγωγή, ενώ αντίθετα αποστρέφεται το «επίμικτο γένος». Η σύγκρουση επίμικτης και ανεπίμικτης καταγωγής στο κείμενο του ιστορικού δείχνει την επιβίωση ενός κράματος ελληνοεβραϊκών προκαταλήψεων και δεισιδαιμονιών που επιβιώνουν κατά τον 10^ο αιώνα, παρά το γεγονός ότι ο Χριστιανισμός καταργούσε παρόμοιες διακρίσεις. ²⁵⁵

Εκτενέστερος χαρακτηρισμός και προσωπική γνώμη του Λέοντα συναντάται στην περιγραφή της δολοφονίας του Νικηφόρου Φωκά. Επρόκειτο, επι της ουσίας για έναν τελικό απολογισμό της ζωής και του έργου του αυτοκράτορα, με τον οποίο ο ιστορικός επιλέγει να κλείσει το κεφάλαιο της βασιλείας του. Στο πρόσωπό του ενσαρκώνονται όλες οι ηθικές αρετές σε ατομικό και κοινωνικό επίπεδο. Ο Λέων θάυμαζε τον Φωκά για την γενναιότητα και την ασκητική αυστηρότητα που επεδείκνυε κατά τη διάρκεια της ζωής του. Φυσικά και εδώ δεν απουσιάζει ο καθοριστικός ρόλος της Θείας Πρόνοιας. Το μοτίβο της Θείας Πρόνοιας και της τύχης, που αναλύθηκαν στο προηγούμενο κεφάλαιο, εντοπίζεται και στην ψυχογράφηση των προσώπων. Στην περίπτωση της δολοφονίας του Νικηφόρου, ο Λέων εισάγει μια θεολογική ερμηνεία του τέλους του, βάσει της οποίας η αλαζονεία τιμωρείται.

«Τέτοιο λοιπόν υπήρξε το φριχτό τέλος της ζωής του αυτοκράτορα Νικηφόρου, που έζησε όλα κι όλα πενήντα επτά χρόνια πάνω στην γη, και κράτησε το τιμόνι της αυτοκρατορίας μόνο για έξι χρόνια και τέσσερις μήνες· υπήρξε ένας άνδρας που αδιαφιλονίκητα ξεπερνούσε οποιονδήποτε άλλον συνομήλικό του στην γενναιότητα

²⁵⁴ «Αὐτὸς δὲ τὴν συνήθη προσεποιεῖτο ἀπαρεγγεῖρητον σωφροσύνην διατηρεῖν, γυναικὸς τε συζυγίας ἐκκλίνων καὶ κρεωφαγίαν ἀποδιοπομπούμενος, ἀλλ' οἱ τὸν μονήρη βίον μετιόντες καὶ αὐτοῦ τὸν τρόπον διῆθεν ῥυθμίζοντες (ἐτίμα γὰρ διαφερόντως τοὺς μοναστάς), οὐκ εἶων τὸν ἄνδρα ἐμμένειν οἷς ἔκρινε, προὔτρεποντο δὲ καὶ συζυγίαν ἀσπάσασθαι καὶ κρεωφαγίαν μὴ ὡς τι ἀπαίσιον ἀποφυγεῖν. Ἐδεδείσαν γὰρ, μὴ τρυφαῖς καὶ κόμοις ἐπικλινήσῃ, ὡς εἰκὸς, γεγωνῶς εἰς ἄλλοκότους ὑπολισθήσειεν ἡδονάς, ἃς εἶωθεν αὐτοσχεδιάζειν τὸ αὐτοδέσποτον καὶ αὐτόνομον, ἐπειλημμένον δυνάμεως, ταῖς τῶν μοναστῶν οὖν καταπειθῆς γεγωνῶς εἰσηγήσει, τὸν ἡλικιώτην μὲν καὶ συνειθισμένον βίον ἀπόσατο· τὴν δὲ τοῦ Ῥωμανοῦ ὁμευνέτιν, ἀριπρεπῆ ταῖς ὥραις καὶ αὐτόχρομα τυγχάνουσαν Λάκαιναν, πρὸς γάμον ἠγάγετο, καὶ πρὸς τὸ τῆς κρεωδαισίας ἀπὸ τῆς κεκολασμένης διαίτης μετεσκεύαστο 50 τρυφηλότερον. ὑπεψιθυρίζετο δὲ, μὴ ἔννομον συνδραμεῖν, παράλογον δέ πως τὸ συνοικέσιον, ὡς ἀνάδοχον ἐκ τοῦ θείου λουτροῦ γεγονότα τὸν Νικηφόρον τῶν τοῦ αὐτοκράτορος Ῥωμανοῦ καὶ τῆς Θεοφανοῦς παίδων». *Λέοντος Διακόνου Ἱστορία*, σελ. 18-19. Καραλής, *Λέων Διάκονος, Ἱστορία*, σελ. 179-181.

²⁵⁵ Καραλής, *Λέων Διάκονος, Ἱστορία*, σελ. 23.

και την σωματική δύναμη, ένας άνδρας εμπειρότατος και επινοητικότατος στα έργα του πολέμου, άκαμπτος από κάθε μορφή κακουχίας, αδάμαστος και αγλύκαντος από κάθε σωματική ηδονή. ένας άνδρας μεγαλόφρων και μεγαλοφυής στην πολιτική διακυβέρνηση, που δίκαιζε με αδέκαστη φιλονομία, που νομοθετούσε χωρίς παρεκκλίσεις, που δεν υποχωρούσε σε κανέναν από όσους τον περιτριγύριζαν· τέλος, ένας άνδρας που αποδείχτηκε ακάματος και αδαμάντινος στις προσευχές και τις άγρυπνες παραστάσεις του προς τον Θεό, που διατηρούσε το μυαλό του απερίσπαστο κατά την ψαλμωδία, χωρίς να ονειροπολεί καθόλου σε ματαιοπονίες. Ένα ελάττωμα καταλόγιζαν οι πολλοί στον άνθρωπο αυτό. το ότι εννοούσε να διατηρούν όλοι γενικώς την αρετή ανόθευτη και εννοούσε να μην παραχαράσσεται η αμεροληψία της δικαιοσύνης. Για τούτο άλλωστε και υπήρξε ανυποχώρητος στην άτεγκτη εφαρμογή τους, εμφανιζόμενος ενοχλητικός και αδυσώπητος σε όσους ολισθαίνουν μακριά της και τρομερός σε εκείνους που επιθυμούσαν να καλοπερνούν αδιάφοροι τη ζωή τους. Εγώ, λοιπόν, πιστεύω ότι αν τα πράγματα ακολουθούσαν το δρόμο τους και καμιά ζηλόφθονη τύχη δεν αντικαίκιωνε σε αυτόν τον άνδρα, παίρνοντάς τον τόσο γρήγοροι απο τη ζωή, θα προσέφερε στεφάνια δόξας στην εξουσία των Ρωμαίων, τέτοια που δεν είχαν γνωρίσει ποτέ. Η Θεία Πρόνοια όμως, μισεί τα σκληρόκαρδα και αλαζονικά φρονήματα των ανθρώπων, τα καταστρέφει, τα κομματιάζει και τα σωριάζει σε ένα τίποτε, οδηγώντας την βαρκούλα της ζωής, με τις ακατανόητες βουλές που εκείνη γνωρίζει, προς την έσχατη ωφέλεια». ²⁵⁶

Ο Ιωάννης Τζιμισκής, όπως ειπώθηκε και παραπάνω, αποτελεί σημαίνουσα προσωπικότητα του έργου με την παρουσία του να είναι έκδηλη σε όλη την έκταση της ιστορίας. Ήδη από το βιβλίο Γ' γίνεται λόγος για την ανδρεία, την τόλμη και επιβολή

²⁵⁶ «τοιαύτην μὲν δὴ Νικηφόρος ὁ αὐτοκράτωρ τὴν τοῦ βίου εὔρε καταστροφὴν, πάντα μὲν τὸν τῆς ζωῆς χρόνον πενήκοντα καὶ ἑπτὰ ἔτη διαβίου, ἕξ δὲ καὶ μόνους ἑνιαυτοὺς πρὸς μῆσι τέσσαρσι τὴν τῆς βασιλείας ἰθύναν ἀρχὴν· ἀνὴρ ἀνδρεία καὶ σώματος ῥώμῃ πᾶσαν ἀδριτίως ὑπερβαίνων τὴν κατ' αὐτὸν γενεάν, ἐμπειρότατός τε καὶ δραστικώτατος τὰ πολέμια, καὶ πρὸς πᾶσαν ἰδέαν πόνων ἀνένδοτος, καὶ σώματος ἀμείλικτος καὶ ἀκολάκευτος ἡδοναῖς· μεγαλόφρων τε καὶ μεγαλοφυής τὰ πολιτικά, ἐννομώτατα δικάζων, καὶ νομοθετῶν ἀσφαλῶς, καὶ μηδενὸς τῶν ἐν τούτοις κατατριβέντων ἠττώμενος· ἐν δὲ ταῖς εὐχαῖς καὶ ταῖς παννύχοις πρὸς Θεὸν στάσεσιν ἄκαμπτός τε καὶ ἀδαμάντινος, ἀμετεώριστος ἐν ταῖς ὑμνῳδίαις τὸν νοῦν συντηρῶν, καὶ πρὸς τὰ μάταια μηδὲ ῥεμβόμενος. ἐλάττωμα δὲ τοῦτο προσῆπτον οἱ πολλοὶ τῷ ἀνδρὶ, ὅτι τε ἀπαρεγγεῖρητον ἐβούλετο πρὸς ἀπάντων συντηρεῖσθαι τὴν ἀρετὴν, καὶ μὴ παραχαράττεσθαι τὴν τοῦ δικαίου ἀκρίβειαν. διὸ καὶ ἀπαραίτητος ἦν εἰς τὴν τούτων ἐκδίκησιν, καὶ τοῖς ὀλισθαίνουσιν ἀδυσώπητος καὶ φορτικός ἐδόκει, καὶ ἐπαχθῆς τοῖς ἀδιάφορον ἀντλεῖν τὸν βίον ἐθέλουσιν. ἐγὼ δὲ φημι, ὡς εἰ μὴ τις κατὰ ῥοῦν φερομένοις τοῖς πράγμασι βάσκανος νεμεσήσασα τύχη τὸν ἄνδρα τοῦτον ταχὺ τοῦ βίου ἀπήγαγε, μεγίστην ἂν ἢ τῶν Ῥωμαίων ἡγεμονία καὶ οἶαν οὐκ ἄλλοτε εὐκλειαν ἀπηνέγκατο. ἀλλὰ γὰρ ἡ πρόνοια, τὰ σκληρὰ καὶ ὑπέραυχα τῶν ἀνθρώπων ἀποστρυγοῦσα φρονήματα, κολοῦει τε καὶ περιστέλλει καὶ εἰς τὸ μηδὲν συνωθεῖ, οἷς οἶδεν ἀνεπίκτοις κρίμασι πρὸς τὸ συμφέρον τὸ τοῦ βίου πορθεῖον εὐθύνουσα». *Λέοντος Διακόνου Ιστορία*, σελ. 33. Καραλής, *Λέων Διάκονος Ιστορία*, σελ. 247-249.

του Ιωάννη Τζιμισκή στα στρατεύματα, όταν ο Μαριανός αρνείται να προσεταιριστεί τον Ιωσήφ Βρίγγα στη δολοπλοκία του.

«Αν όμως θέλεις να προσεταιριστείς κάποιον που φαίνεται δυσαρεστημένος και δυσανασχετεί, θα σου τον κατονομάσω αμέσως. Πρόκειται για τον Ιωάννη, αυτόν που αποκαλούν Τζιμισκή, που γνωρίζω ότι είναι ένας άνδρας που αγαπάει τα πρωτεία και λατρεύει απεριόριστα τις συγκρούσεις, και επιπλέον είναι άριστος στην πολεμική τέχνη. Μετά τον στρατηγό, αυτόν μόνο προτιμούν και σ' αυτόν υπακούουν οι στρατιωτικές φάλαγγες. Αν θέλεις, λοιπόν, ανάθεσε σε εκείνον την αρχηγία των στρατευμάτων και εκείνος, όπως πιστεύω, επειδή είναι στο έπακρο παράτολμος και υπερβολικά ρισοκίνδυνος, θα αναλάβει το όλο εγχείρημα. Οι φάλαγγες μάλιστα θα τον ακολουθήσουν, όπου και αν τις οδηγήσει. μόνο με αυτόν τον τρόπο το σχέδιό σου θα ευοδωθεί. Αλλιώς μην πιστεύεις ότι μπορείς να γκρεμίσεις τέτοιον πύργο ακλόνητο και ακατάλυτο».²⁵⁷

Ο Ιωάννης Τζιμισκής παρουσιάζεται να αρνείται τη συμμαχία με τον Ιωσήφ, όπως επίσης αρνείται να αναλάβει την εξουσία όταν του την προσφέρει ο Νικηφόρος Φωκάς επικαλούμενος το πένθος του.

«Με πρόφαση το πένθος του λοιπόν ο Νικηφόρος αρνιόταν την ύπατη εξουσία, τιμή την οποία παραχωρούσε στον Ιωάννη Τζιμισκή, στον οποίο και παρέδιδε το σκήπτρο της εξουσίας. Αυτές τις δικαιολογίες όμως δεν αποδεχόταν κανένας ούτε από τους στρατιώτες ούτε ακόμα και αυτός ο Ιωάννης».²⁵⁸

Ο Λεών εκθειάζει την πολεμική αλκή και την τόλμη του Τζιμισκή παρομοιάζοντας τον με τον ομηρικό Τυδέα, προσδίδοντας ακόμα μεγαλύτερο κύρος στην πολεμική του ιδιότητα. Αξιοπαρατήρητα είναι, τόσο στο προηγούμενο χωρίο όσο και στο ακόλουθο, τα επίθετα που χαρακτηρίζουν την στρατιωτική ανδρεία.

«Εκείνος στεκόταν στο δεξιό κέρασ, επικεφαλής μιας πολυάριθμης ίλης ιπέων, ενώ στο αριστερό πολεμούσε ο Ιωάννης, ο επονομαζόμενος Τζιμισκής, που διέπρεπε στο αξίωμα του δούκα, άνδρας ο οποίος αναγνωριζόταν, περισσότερο από κάθε άλλον,

²⁵⁷ «ἀλλ' εἰ δοκεῖ συνεισενεγκεῖν τινα γνώμην ἀμηχανοῦντι καὶ σκυθρωπάζοντι, αὐτίκα ἐρῶ. τὸν Ἰωάννην, ὃν κυκλήσκουσι Τζιμισκῆν, οἶσθα τὸν ἄνδρα φιλότιμόν τε ὄντα καὶ λίαν φιλόνηκον, καὶ ἀγαθὸν τὰ πολέμια· ὃν δεῦτερον μετὰ γε τὸν στρατηγὸν ἢ στρατιωτικὴ φάλαγγι τίθεται καὶ τιμᾷ. τὴν τῶν στρατευμάτων οὖν, εἰ δοκεῖ, τοῦτῳ ἐπίστρεψον ἀντίληψιν· καὶ, οἶμαι, παραβολώτατος ὢν ὁ ἀνήρ καὶ τολμητῆς ἐπεικῶς, ὑποστήσεται τὸ ἐγχείρημα· καὶ ἢ ἂν ἡγοῖτο, ἔψεται ἢ πληθῆς, καὶ τὸ δοκοῦν σοι περαιωθήσεται. ἄλλως δὲ μὴ οἶου σὺ κατασεῖν πύργον ἀτίνακτόν τε καὶ ἀδιάσειστον». *Λέοντος Διακόνου Ἱστορία*, σελ. 14. Καραλής, *Λέων Διακόνος Ἱστορία*, σελ. 157-159.

²⁵⁸ «τοιαύτην ὁ Νικηφόρος προτεινόμενος πρόφασιν παρητεῖτο τὴν ἀρχὴν, καὶ Ἰωάννη τῷ Τζιμισκῆ παρεχώρει τῆς τοιαύτης ἐπιβῆναι τιμῆς, καὶ τῶν σκήπτρων ἀνθέξεσθαι. οὐκ ἠνείχετο δὲ τῶν τοιούτων λόγων οὔτε τις τῶν τοῦ στρατοῦ, οὔτε μὴν αὐτὸς ὁ Ἰωάννης». *Λέοντος Διακόνου Ἱστορία*, σελ. 15.

για την ακάθεκτη ορμή του, την παράλογη τολμηρότητα και τον ενθουσιασμό του, αν και ήταν μικρόσωμος, όπως ο Τυδέας, ο μυθικός πολεμιστής. Μέσα όμως σ' εκείνο το μικροφάνταστο σώμα του σπαρταρούσε αλκή και παλληκαριά αληθινού ήρωα». ²⁵⁹

Την εξωτερική εμφάνιση και το παρουσιαστικό του, ο Λέων τα παραθέτει πιο αναλυτικά στο βιβλίο ΣΤ', όπως έκανε με τον Νικηφόρο Φωκά με τη μόνη διαφορά ότι εδώ είναι πιο διεξοδική η περιγραφή της φυσιογνωμίας του.

«Το παρουσιαστικό του ήταν το ακόλουθο· το πρόσωπο του ήταν λευκό και εκφραστικό, με μαλλιά ξανθά, που αραιώναν ψηλά στο μέτωπο· τα μάτια του ήταν ανδροπρεπή και χαρωπά, η μύτη του διαγραφόταν λεπτή και συμμετρική, το γέني του κοκκίνιζε στο πάνω μέρος, στα πλάγια φούντωνε υπέρμετρα, ενώ στο κάτω μέρος χυνόταν κανονικά, όπως έπρεπε, χωρίς να υπολείπετε σε τίποτα. Το ανάστημα του ήταν μάλλον μικρό, μολονότι το στέρνο και το στήθος του ήταν πλατιά· μέσα του φώλιαζε δύναμη γίγαντα, και στα χέρια μεγάλη ευκινησία και αντοχή ασυναγώνιστη. Τέλος, όλα αυτά συνδυάζονταν με ψυχή ήρωα, ατρόμητη και παλικάρισία, που χάριζε σε ένα τόσο μικρό σώμα μια τόλμη υπερφυσική. Γιατί δε δείλιαζε να επιτίθεται μόνος του εναντίον μιας ολόκληρης φάλαγγας εχθρών, να σκοτώνει αμέτρητους από αυτούς και να επιστρέφει πάλι στο δικό του σχηματισμό με γρηγοράδα πουλιού χωρίς να έχει πάθει τίποτε. Επιπλέον, στο άλμα, στη ρίψη σφαίρας και ακοντίου, στο τέντωμα του τόξου και στις τοξοβολίες, υπερτερούσε όλων όσοι ανήκαν στη γενιά του. Λέγεται μάλιστα ότι, αφού έβαζε τέσσερα βαρβάτα άλογα στη σειρά – το ένα μετά το άλλο – πηδούσε από το ένα μέρος και έφτανε να καβαλικεύει το τελευταίο, σαν να ήτανε κανένα πουλί. Όσο για την τοξοβολία, ήτανε τόσο ακριβής στην σκόπευση, ώστε κατόρθωνε να περάσει το βέλος του μέσα από τον κύκλο ενός δαχτυλιδιού· σε τέτοιο βαθμό λοιπόν ξεπερνούσε και τον πολυπαινεμένο θαλασσινό του Ομήρου, εκείνον που έσχιζε με το βέλος του τα πελέκια. Επιπλέον, έβαζε μια σφαίρα κατασκευασμένη από δέρμα στον πάτο ενός γυάλινου αγγείου και αφού κέντριζε το άλογο του με το φτερνιστήρι για να καλπάζει γρηγορότερα, κατόρθωνε να τρυπάει με το ραβδί του τη σφαίρα, να την βγάξει έξω και να την πετάει στον αέρα· παράλληλα, άφηνε το γυάλινο αγγείο άθικτο στη θέση του χωρίς να το μετακινήσει ή να το σπάσει. Ήταν ακόμη γενναιόδωρος και γαλαντόμος προς όλους· κανένας απ' όσους του ζητούσαν κάτι δεν έφευγε με άδεια τα

²⁵⁹ «εις τὸ δεξιὸν δὲ κέρας αὐτὸς εἰστήκει, μυριάνδρον ἰπέων ἴλην ἐπιφερόμενος κατὰ δὲ τὸ εὐώνυμον Ἰωάννης, ᾧ τὸ ἐπώνυμα Τζιμισκῆς, τῆ τοῦ Δουκὸς τιμῆ σεμνυνόμενος, διηγωνίζετο, ἀνὴρ σφαδάζων τε τῷ θυμῷ, καὶ τολμητίας ἐκτόπως καὶ θερμουργὸς εἰ καὶ τις ἄλλος ἀποδεικνύμενος, εἰ καὶ τὸ σῶμα βραχύς τις ὑπὲρ τὸ μέτριον ἦν, κατὰ τὸν μυθολογούμενον Τυδέα τὸν μαχητὴν· ἀλλὰ τις ἥρωϊκὴ ἐνῆν ἀλκή καὶ ὄρμη ἐν τῷ μικροπρεπῆ ἐκείνου σώματι». *Λέοντος Διακόνου Ἱστορία*, σελ. 22.

χέρια. Επεδείκνυε προς όλους γνήσια φιλόανθρωπη συμπεριφορά με καλοσύνη και ιλαρότητα, μοιράζοντας, σαν τον προφήτη, το λάδι της ευεργεσίας· αν μάλιστα ο παρακοιμώμενος Βασίλειος δεν τον σταματούσε από εκείνη την ακατάσχετη προθυμία του να φιλοδώρει τους ομοεθνείς του, θα εξαντλούσε τάχιστα ακόμα και όλους τους βασιλικούς θησαυρούς, μοιράζοντάς τους σε όσους ζητούσαν και το παραμικρό. Τέλος, ο Ιωάννης είχε ένα μεγάλο ελάττωμα· άφηνε τον εαυτό του να διασκεδάζει πέραν του πρέποντος, σε κρασοκατανύξεις, ενώ δεν μπορούσε να αντισταθεί καθόλου στις σωματικές ηδονές».²⁶⁰

Το βιβλίο I, ολοκληρώνεται με το θάνατο του Ιωάννη Τζιμισκή και μια μικρή σύνοψη της βασιλείας του.

«Αφού λοιπόν τελείωσε την εξομολόγησή του ο βασιλεύς χωρίς κανένα δισταγμό στο μυαλό του και με συντετριμμένη ψυχή, εγκατέλειψε τον κόσμο αυτόν και μετέβη να αναπαυτεί εις τας αιωνίους μονάς, Ιανουάριο μήνα, κατά την τέταρτη ίνδικτο, του έτους 976. Ενταφιάστηκε στον ναό του Σωτήρος στη Χάλκη, τον οποίο είχε ο ίδιος θεμελιώσκει και ανεγείρει. Τέτοιο λοιπόν υπήρξε το τέλος της ζωής του αυτοκράτορα Ιωάννη, ενός άνδρα που, ενώ είχε μικρό σωματικό παράστημα, έκαιγε μέσα του δύναμη ηρωική, ενός άνδρα που στους πολέμους αποδείχτηκε γενναίος και αήττητος και στους κινδύνους ακατάβλητος και παράτολμος. Ο συνολικός χρόνος ζωής του υπήρξε

²⁶⁰ «Τὴν δὲ ἰδέαν τοιόσδε ἦν· λευκὸς μὲν τὴν ὄψιν, καὶ εὐχρὸς, τὴν κόμην φέρων ξανθὴν καὶ ἀραιὰν ἐπὶ μέτωπον· ὀφθαλμοὶ τούτῳ ἀνδρώδεις καὶ χαρωποὶ· ῥίς λεπτὴ τε καὶ σύμμετρος· γένυς ἢ ἄνωθεν πυρσὴ, καὶ εἰς πλαίσιον καθειμένη παρὰ τὸ μέτριον, ἢ δὲ κάτωθεν μεμετρημένη ὡς τὸ εἶκος, καὶ μήτι ἐνδεῶς ἔχουσα. τὴν δὲ ἡλικίαν βραχὺς τις ἦν, εἰ καὶ στέρνων εὐρὺ καὶ μετάφρονον εἶχε· γιγαντώδης δὲ τούτῳ ἐνὴν ἰσχὺς, καὶ ταῖς χερσὶν εὐαγωγία, καὶ ἀλκὴ τις ἀνανταγώνιστος· ἠρωϊκὴ γὰρ αὐτῷ ἀνεκέκρατο, ἀδεῆς τε καὶ ἀκατάπληκτος, ἐν οὐτῷ βραχεῖ σώματι ἀποδεδειγμένη τόλμαν ὑπερφυῆ. ἐς ὄλην γὰρ ἀντίπαλον φάλαγγα οὐκ ἀπεδειλία μόνος ὄρμᾶν, πλείστους τε κατακτείνων, ἀπτερώτῳ τάχει πρὸς τὸν οἰκεῖον αὐθις συνασπισμὸν διανεκάμπετε, κακῶν ἀπαθὴς· ἐν ἄλματι δὲ, καὶ σφαιρισμοῖς, καὶ ἀκοντισμοῖς, καὶ τόξων ἐντάσσει καὶ βολαῖς, πάντων κατηυμεγέθει τῶν κατὰ τὴν αὐτὴν γενεάν. λέγεται, ὡς κέλῃτας ἵππους τέτταρας στοιχηδὸν ἰστάς, ἐκ τοῦ θατέρου μέρους καθαλλόμενος, ἐπὶ τὸν πύματον ὡς τις πτηνὸς ἐφίζανε. βέλος τε ἀφίεις οὕτω κατεστοχάζετο τοῦ σκοποῦ, ὡς διὰ δακτυλίου ὀπῆς ἰέναι ἀπευθύνειν αὐτό· τοσοῦτον ὑπερέβαλλε καὶ τὸν παρ' Ὀμήρου μεγαλαυχούμενον νησιώτην, τὸν διὰ τῶν πελέκεων τὸν οἶστον διευθύναντα. σφαῖράν τε ἐκ σκύτους κατειργασμένην ὑελίνου σκύφους ἐν τῷ πυθμένι ἐπιτιθεῖς, μύωπί τε τὸν ἵππον κεντρίζων καὶ τὸν δρόμον ἐπιταχύνων, ῥάβδῳ παίων τὴν σφαῖραν, αὐτὴν μὲν ἀναθρόσκειν καὶ πέτασθαι κατειργάζετο· τὸ δὲ δὴ σκύφος ἀμετακίνητον καὶ ἄθραυστον κατὰ χῶραν μένειν ἐλίμπανε. μεγαλόδωρός τε καὶ φιλοδωρότατος παρὰ πάντας ἦν· οὐδεὶς γὰρ αὐτὸν αἰτησάμενος τῶν ἐλπίδων κενὸς ἀπηλλάττετο. πᾶσι δὲ φιλαγάθως καὶ ἰλαρῶς ἐφιλοανθρωπεύετο, προφητικῶς τὸ ἔλαιον τῆς εὐποιίας κιχῶν· καὶ εἰ μὴ Βασίλειος ὁ παρακοιμώμενος αὐτὸν ἐπέιχε τῆς ἀπλήστου περὶ τὸ εὐεργετεῖν τοὺς ὁμοφύλους ῥοπῆς, κἂν τοὺς βασιλικούς θησαυρούς εἰς τὴν τῶν δεομένων διανομὴν θάπτον συνεξέφορησεν. ἐλάττωμα δὲ Ἰωάννη τοῦτο προσῆν, ὅτι τε περὶ πότους ἔστιν ὅτε παρὰ τὸ προσῆκον ἐκώμαζε, καὶ περὶ τὰς τοῦ σώματος ἡδονὰς διεπτόητο. *Λέοντος Διακόνου Ἱστορία*, σελ. 36.

πενήντα ένα χρόνια, από τα οποία κυβέρνησε την αυτοκρατορία για έξι χρόνια και τριάντα ημέρες». ²⁶¹

Συνοψίζοντας, παρά τις επιμέρους διαφοροποιήσεις, που προκύπτουν στα δύο κείμενα, εξαιτίας των χρονολογικών και θεματικών αποκλίσεων, τόσο ο Λέων όσο και ο Αγαθίας κινούνται με ηθικοδιδασκτική πρόσθεση απέναντι στα εκάστοτε ιστορικά πρόσωπα. Και στις δύο περιπτώσεις, επιβραβεύονται η σύνεση και η ανδρεία, ενώ αντίστοιχα καταδικάζονται η υπέρβαση του μέτρου και η αλαζονεία. Οι χαρακτηρισμοί των προσώπων και στα δύο έργα διαφέρουν αρκετά και μπορούν να περιγραφούν ως γενικόλογοι και τυπικοί ενώ τα στοιχεία αυτά δεν αποτελούν σε καμία περίπτωση τεκμήριο ομοιότητας ή φραστικών δανείων. ²⁶² Τα μοτίβα της Θείας Πρόνοιας και της τύχης, που εξετάστηκαν στα προηγούμενα κεφάλαια παίζουν και εδώ καθοριστικό ρόλο, λειτουργώντας ως ερμηνευτικά μοντέλα της συμπεριφοράς των βασικών συντελεστών της ιστορίας, που άλλοτε «πληρώνουν» τις αδικίες που διέπραξαν κι άλλοτε απολαμβάνουν τη θεία εύνοια χάρη στη φρόνηση και τη συνέπειά τους.

²⁶¹ «τοιαύτην ἕξ ἀδιστάκτου γνώμης καὶ συντετριμμένης ψυχῆς τὴν ἐξομολόγησιν ὁ βασιλεὺς ποιησάμενος, τῶν τῆδε μεθίσταται, καὶ πρὸς τὴν ἐκεῖσε μεταβαίνει κατάπαυσιν ἐν μηνὸς Ἰανουαρίου δεκάτῃ, ἰνδίκτου δ', ἔτους υπε', ταφείς ἐν τῷ κατὰ τὴν Χαλκὴν τοῦ Σωτῆρος νεῶ, ὃν ἐκεῖνος μεγαλοπρεπῶς ἐκ βάθρων ἐδείματο. τοιοῦτον εὔρε τὸ τέλος ὁ αὐτοκράτωρ Ἰωάννης τῆς αὐτοῦ βιοτῆς, ἀνὴρ βραχὺς μὲν τὴν ἡλικίαν τοῦ σώματος, ἡρωϊκὴν δὲ τινὰ περιφέρων ἰσχὺν, γενναῖός τις γεγονὼς ἐν πολέμοις καὶ ἀκαταγώνιστος, καὶ πρὸς τοὺς κινδύνους εὐψυχος καὶ μεγαλότολμος· ζήσας μὲν τὸν πάντα χρόνον τῆς αὐτοῦ βιοτῆς ἕτη πενήκοντα πρὸς τῷ ἐνὶ, ἰθύνας δὲ τὴν τῆς βασιλείας ἡγεμονίαν εἰς ἐνιαυτοὺς ἕξ, πρὸς ἡμέραις τριάκοντα». *Λέοντος Διακόνου Ἱστορία*, σελ. 68.

²⁶² Καρπόζηλος, *Βυζαντινοὶ ἱστορικοὶ καὶ χρονογράφοι, (8^{ος}-10^{ος} αἰώνας)*, τ. Β', σελ. 499-500

Συμπεράσματα

Ολοκληρώνοντας, λοιπόν, συνοπτικά την παρούσα εργασία σχετικά με τις λογοτεχνικές οφειλές του Λέοντος Διακόνου στον Αγαθία, γίνεται κατανοητό ότι η σχέση μεταξύ των δύο αυτών ιστορικών περιορίζεται στο πλαίσιο των φραστικών δανείων και γλωσσικών επιλογών. Μελετώντας συγκεκριμένες παραμέτρους της σχέσης αυτής, όπως η συνάφεια με τα στρατιωτικά εγχειρίδια, η Θεία Πρόνοια και οι ιστορικές φυσιογνωμίες, έγινε αντιληπτό ότι ο Λέων αδιαμφισβήτητα επηρεάστηκε από τον Αγαθία χωρίς όμως να αποτελεί το καθολικό του πρότυπο.²⁶³ Ο Λέων χρησιμοποίησε στοιχεία από τον Αγαθία για να εμπλουτίσει την αφήγησή του κυρίως στο προοίμιο και στην διήγηση πολεμικών αναμετρήσεων με τους Άραβες και τους Ρώσους.²⁶⁴

Τα ιστοριογραφικά έργα των δυο προσωπικοτήτων αφηγούνται την ιστορική πραγματικότητα της εποχής, το καθένα με τον τρόπο του, εστιάζοντας στις πολεμικές επιχειρήσεις του βυζαντινού κράτους. Η λεπτομερής περιγραφή των μαχών που αφηγούνται οι δύο ιστορικοί, μας έκανε να διερευνήσουμε πιο ουσιαστικά τις πιθανές πηγές τους, λαμβάνοντας υπόψη και τις διαφορετικές χρονικές περιόδους που γράφουν. Ο Λέων Διάκονος ως ιστορικός του 10^{ου} αιώνα είχε περισσότερο διαθέσιμο υλικό να αντλήσει από τις πολεμικές πραγματείες συγκριτικά με τον Αγαθία. Οπωσδήποτε, όμως, υπήρχαν κοινά πρότυπα και για τους δυο που τους βοήθησαν στη οργάνωση της αφήγησής τους ενώ βοηθητικός παράγοντας ήταν και η εμπειρία τους, όπως συμβαίνει χαρακτηριστικά στην περίπτωση του Λέοντος. Τα μοτίβα που απηχούσαν πιθανές κοινές πηγές των ιστορικών μας υποκατηγοριοποιήθηκαν προκειμένου να αναδειχθεί η πιθανή αυτή συνάφεια, με εφαλτήριο της όλης προσπάθειας συγκεκριμένες σκηνές μάχης στον Λέοντα δανεισμένες, ως προς την περιγραφή, από τον Αγαθία. Τα χωρία που παρατέθηκαν και από τους συγγραφείς στρατιωτικών έργων αντικατοπτρίζουν αυτή την σχέση.

Εξίσου σημαντικό θέμα μελέτης αποτέλεσε και ο ρόλος της Θείας Πρόνοιας και της Τύχης τόσο στο Λέοντα όσο και στον Αγαθία. Αμφότεροι στα έργα τους αναφέρονται στις δύο αυτές έννοιες ερμηνεύοντας την ιστορική πραγματικότητα υπό διαφορετικό

²⁶³ Καρπόζηλος Α., Βυζαντινοί ιστορικοί και χρονογράφοι, (8ος-10ος αιώνας), τ. Β', σελ. 501

²⁶⁴ Ο.π., σελ. 492-493

πρίσμα ο καθένας τους, γεγονός που μας έκανε να αντιληφθούμε πιο ουσιαστικά τις διαφορές τους, όπως γίνεται φανερό και στις περιγραφές των πρωταγωνιστών τους. Ο τρόπος με τον οποίο οι δυο ιστορικοί μας εστιάζουν στις ιστορικές φυσιογνωμίες διαφέρει και εδώ αρκετά με κοινό στοιχείο την ηθικοδιδασκτική πρόθεση τους. Οι χαρακτηρισμοί των προσώπων είναι γενικόλογoi και τυπικοί τόσο στον Λέοντα όσο και στον Αγαθία και δεν αποτελούν στοιχείο ομοιότητας ανάμεσα τους.

Επομένως, η προσπάθεια που πραγματοποιήθηκε στη μελέτη μας εστίασε κατά κύριο λόγο σ' αυτά τα μοτίβα χωρίς να εξαντλούνται τα περιθώρια μελέτης και εμβάθυνσης στα έργα του Λέοντος και του Αγαθία. Ο καθένας τους γράφει για την ιστορική πραγματικότητα της εποχής του έχοντας ως εφόδια τις κοινωνικές, πολιτικές και πολιτισμικές συνθήκες που επικρατούσαν. Κατάφεραν να συγγράψουν τα έργα τους με την μοναδικότητα της προσωπικής τους γραφίδας αφήνοντας σημαντική παρακαταθήκη στους μεταγενέστερους. Οπωσδήποτε, λοιπόν, θα ήταν άδικο για το Λέοντα Διάκονο να υποβαθμίζεται η συγγραφική του προσπάθεια με κριτήριο τα χωρία του Αγαθία στα οποία βασίστηκε. Οι αντιλήψεις αυτές, βέβαια, με την πάροδο του χρόνου εξαλείφθηκαν παραχωρώντας στην *Ιστορία* του Λέοντος Διακόνου τη θέση που της αρμόζει.

Βιβλιογραφία

Αγαθίου Σχολαστικού Ιστοριών, Δρόμοι της πίστης-Ψηφιακή πατρολογία (Πανεπιστήμιο Αιγαίου). Διαθέσιμο εδώ:

<https://greekdownloads3.files.wordpress.com/2014/09/historiae.pdf>

Αθανασίου Χ., *Επαναστατικά κινήματα της επαρχιακής αριστοκρατίας εναντίον της κεντρικής εξουσίας στο δεύτερο μισό του 10^{ου} αιώνα και στις αρχές του 11^{ου} (Νικηφόρος Β΄ Φωκάς 963-969—Ιωάννης Τζιμισκής 969-976—Βασίλειος Β΄ 976-1025)*, Μεταπτυχιακή Εργασία, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη, 2014.

Άμαντος Κ.Ι., *Ιστορία του Βυζαντινού Κράτους, 867-1204*, τ. Β΄, Αθήνα, Οργανισμός Εκδόσεως Σχολικού Βιβλίου, 1957.

Αλεξάκης Α., *Ιστορίες Αγαθίου Σχολαστικού*, Αθήνα, Εκδόσεις Κανάκη, 2008.

ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΟΣ ΛΕΟΝΤΟΣ ΤΑΚΤΙΚΑ, (μτφρ.-σχόλια Ποταμιάνος Κ., επιμ. Αθανασοπούλου Δ.), Αθήνα, Ελεύθερη Σκέψις, 2001, τ. Α΄-Β΄.

Γυφτοπούλου Σ., *Μαυρικού Τακτικά Στρατηγικά, Το Στρατηγικόν του Μαυρικού*, Αθήνα, Εκδοτικός οίκος Αντ. Σταμούλη, 2016.

Θουκυδίδου *Ιστορίες του Πελοποννησιακού Πολέμου*, (μτφρ. Βλάχος Α.), Αθήνα, Βιβλιοπωλείον της "Εστίας" Ι.Δ. Κολλάρου & Σιας Α.Ε., 2008, (1^η έκδοση Γαλαζίας 1965-1968).

Καράλης Β., *Λέων Διάκονος, Ιστορία*, (μτφρ.-εισαγωγή-σχόλια Καραλής Β.), Αθήνα, Εκδόσεις Κανάκη, 2000.

Καρπόζηλος Α., *Βυζαντινοί ιστορικοί και χρονογράφοι (4^{ος}-7^{ος} αιώνας)*, τ. Α΄, Αθήνα, Εκδόσεις Κανάκη, 1997.

Καρπόζηλος Α., *Βυζαντινοί ιστορικοί και χρονογράφοι, (8^{ος}-10^{ος} αιώνας)*, τ. Β΄, Αθήνα, Εκδόσεις Κανάκη, 2002.

Κόλλιας Τ. Γ., «Η πολεμική τακτική των Βυζαντινών: Θεωρία και πράξη», στο: *Το εμπόλεμο Βυζάντιο (9ος-12ος αι.)*, (επιμ. Κ. Τσικνάκης) [Ινστιτούτο Βυζαντινών Ερευνών. Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών. Διεθνή Συμπόσια 4], Αθήνα 1997, σελ. 153-164
Διαθέσιμο εδώ:

<http://terpconnect.umd.edu/~sullivan/ByzAtWar.pdf>

Ανακτήθηκε 02/06/2020

Λαμπάκης Στ. «Το Βυζάντιο και η αρχαιοελληνική διανοήση» στο: *Βυζαντινό κράτος και κοινωνία. Σύγχρονες κατευθύνσεις της έρευνας*, (Γραμματικοπούλου Ελένη πρόλογος), Αθήνα, Ηρόδοτος, 2003, σελ. 11-26. Διαθέσιμο επίσης εδώ: <http://helios-iej.ekt.gr/EIE/bitstream/10442/1733/1/M01.028.01.pdf>

Ανακτήθηκε 02/06/2020

Λέοντος Διακόνου Ιστορία, ἀρχομένη ἀπὸ τῆς τελευταίας τοῦ αὐτοκράτορος Κωνσταντίνου, μέχρι τῆς τελευταίας Ἰωάννου τοῦ αὐτοκράτορος, τοῦ ἐπιλεγομένου Τζιμισκῆ. (Δρόμοι τῆς Πίστης-Ψηφιακὴ Πατρολογία, Πανεπιστήμιο Αἰγαίου). Διαθέσιμο ἐδῶ:
http://khazarzar.skeptik.net/pgm/PG_Migne/Leo%20Diaconus_PG%20117/Historia.pdf

Λουγγῆς Τ., «Ὁ “πρῶτος αὐτοκράτωρ Ρωμαίων” καὶ ὁ “πρῶτος Ρωμαίων ἀπάντων”. Ἡ ἀνολοκλήρωτη Reconquista», *Βυζαντινὰ Σύμμεικτα*, Τομ. 5, 1983, σελ. 217-247. Διαθέσιμο ἐδῶ:
<https://ejournals.epublishing.ekt.gr/index.php/bz/article/view/3498>
Ανακτήθηκε: 06/06/2020

Μαρκόπουλος Α., «Ἰωσήφ Βρίγγας, Προσωπογραφικὰ προβλήματα καὶ ἰδεολογικὰ ρεύματα», *Βυζαντινὰ Σύμμεικτα*, τεύχος 4, 1981, σελ. 87-115. Διαθέσιμο ἐδῶ:
<https://ejournals.epublishing.ekt.gr/index.php/bz/article/view/3483/3343/AbntCitationPlugin>
Ανακτήθηκε: 02/06/2020

Νάσσης Χ., «Βυζάντιο καὶ χριστιανισμός: Ἡ δυναμικὴ τῆς θρησκείας στὸν καθορισμὸ τῆς φυσιγνωμίας τῆς αυτοκρατορίας καὶ τῶν σχέσεών τῆς με τοὺς λαοὺς τῆς Ανατολῆς», 1-3. Διαθέσιμο ἐδῶ:
<http://5gym-irakl.ira.sch.gr/pdf/bizantio.pdf>
Ανακτήθηκε: 02/06/2020

Ξενοφώντος Ἑλληνικά, (μτφρ. Ρούφος, Ρ.), Θεσσαλονίκη, ΚΕΓ, 2012, (1^η ἔκδοση Αθήνα, Γαλαξίας, 1966).

Σταυρακάκης Ν., «Ὁ ευνουχισμὸς στὸ Βυζάντιο», *Αρχεῖα Ἑλληνικῆς Ἱατρικῆς*, 2017, 34(2), σελ. 257. Προσβάσιμο ἐδῶ:
<https://www.mednet.gr/archives/2017-2/pdf/255.pdf>
Ανακτήθηκε: 02/06/2020

Beck H. G., *Ἡ βυζαντινὴ χιλιετία*, (Κούρτοβικ Δ. μτφρ.), Αθήνα, Μορφωτικὸ Ἴδρυμα Ἐθνικῆς Τραπεζῆς, 2009, 1^η ἔκδοση Μόναχο 1978, [δ' ανατύπωση Αθήνα, Μορφωτικὸ Ἴδρυμα Ἐθνικῆς Τραπεζῆς]

Cameron A. D. & Cameron A., “The Cycle of Agathias”, *The Journal of Hellenic Studies*, Vol. 86 (1966), σελ. 6-25.

Cameron A, *Agathias*, Oxford, Clarendon Press, 1970.

Dennis G. T., “The Byzantines in Battle” στὸ *Τὸ ἐμπόλεμο Βυζάντιο (9ος-12ος αι.)*, (επιμ. Κ. Τσικνάκης) [Ἰνστιτούτο Βυζαντινῶν Ἐρευνῶν. Ἐθνικὸ Ἴδρυμα Ἐρευνῶν. Διεθνή Συμπόσια 4], Αθήνα 1997, σελ. 165-178. Διαθέσιμο ἐδῶ:
<http://terpconnect.umd.edu/~sullivan/ByzAtWar.pdf>
Ανακτήθηκε 02/06/2020

Dennis G. T., “Death in Byzantium”, *Dumbarton Oaks Papers*, No. 55, 2002, 1-7.

Haldon J., 1999, *Warfare, State and Society in the Byzantine World 565-1204*, USA & UK, UCL University Press 1999.

Hase C. B., (ed.), *Leonis diaconi Caloensis Historiae libri decem*, Bonn, Weberi, 1828.

Hunger H. “On the imitation (μίμησις) of antiquity in byzantine literature”, *Dumbarton Oaks Papers* 23-24, 1969-70, σελ. 14-48.

Hunger H., *Βυζαντινή λογοτεχνία, η λόγια κοσμική γραμματεία των Βυζαντινών. Ιστοριογραφία, φιλολογία, ποίηση*, τ. Α'-Γ', Αθήνα, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, 2010.

Kaldellis A., “Agathias on History and Poetry”, *GRBS*, 38, 1997, σελ. 295-305.

Kaldellis A., “The Historical and Religious Views of Agathias: a Representation”, *Byzantion* 69, 1999, σελ. 205-252.

Krumbacher K., *Ιστορία της Βυζαντινής λογοτεχνίας*, (μτφρ Σωτηριάδη Γ.), Αθήναις, Τύποις Π. Δ. Σακκελαρίου, Βιβλιοπωλείον Καρόλου Μπεκ, 1897, τ. Α'.

McGeer E., *Sowing the Dragon's Teeth: Byzantine Warfare in the Tenth Century*, Dumbarton Oaks Studies Series 33. Washington, DC: Dumbarton Oaks Research Library and Collection 1995, 2008.

Magdalino P., “The history of the future and its uses: prophecy, policy and propaganda”, in: R. BEATON & C. ROUECHE (eds.), *The making of byzantine history*, London, Variorum, 1993, σελ. 3-34.

Mango C., *Βυζάντιο, η αυτοκρατορία της νέας Ρώμης*, Αθήνα, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, 1^η έκδοση Λονδίνο 1980 (Weidenfeld & Nicolson), [Γ' ανατύπωση Αθήνα, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης 1999], 1999.

Patlagean E., “Byzantium in the Tenth and Eleventh Centuries” in: VEYNE P., (ed.), *A History of Private Life I. From Pagan Rome to Byzantium*, Cambridge, Massachusetts, The Belknap Press of Harvard University Press, 1992.

Rosenqvist J.-O., *Η βυζαντινή λογοτεχνία από τον 6^ο αιώνα ως την άλωση της Κωνσταντινούπολης*, Αθήνα, Εκδόσεις Κανάκη, 2008.

Sullivan D., “Tenth Century Byzantine Offensive Siege Warfare: Instructional Prescriptions and Historical Practice” στο: *Το εμπόλεμο Βυζάντιο (9^{ος}-12^{ος} αιώνας)*, σελ.179-200.

Διαθέσιμο εδώ:

<http://terpconnect.umd.edu/~sullivan/ByzAtWar.pdf>

Ανακτήθηκε 02/06/2020

Talbot A.-M. & Sullivan D.F., (introd., transl. and annot), *The History of Leo the Deacon: Byzantine military expansion in the tenth century*, Washington, Dumbarton Oaks Studies, 2005.